

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

К. М. СОКОЛОВСЬКА, А. А. ГОЦАЛЮК

ПРАКТИКУМ З УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2018

Рецензенти: *Ю. Д. Руденко*, д-р пед. наук, проф.
Ю. О. Шилов, канд. іст. наук, акад.
В. М. Васильченко, канд. філол. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 2 від 25.02.15)*

Соколовська К. М., Гоцалюк А. А.

Практикум з української етнології: навч. посіб. / К. М. Соколовська, А. А. Гоцалюк. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. — 192 с. — Бібліогр.: с. 186–191.

ISBN 978-617-02-0193-5

На сторінках посібника висвітлюються українські народні традиції, звичаї та ритуали, пов'язані з календарно-побутовою обрядовістю, подається практичний матеріал.

Для істориків, етнографів, культурологів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

© К. М. Соколовська, А. А. Гоцалюк, 2018

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2018

© ДП “Видавничий дім «Персонал», 2018

ISBN 978-617-02-0193-5

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ I. Історичні витоки духовної культури українців	9
1.1. Українські звичаї та обряди за народним календарем.....	9
1.2. Українська традиційна обрядовість весняно-літнього циклу	13
1.3. Українська традиційна обрядовість осінньо-зимового циклу.....	42
1.4. Календарно-побутова обрядовість Карпатського регіону	66
Розділ II. Українські календарні свята	75
2.1. Свято Коляди.....	75
2.2. Свято “Колодія”. Проводи зими, зустріч весни	83
2.3. Свято Василя і Маланки.....	86
2.4. Свято Благовіщення воскреслої землі.....	90
2.5. Свято Ярили.....	95
2.6. Свято Великдень. Рахманський Великдень.....	97
2.7. Свято Івана Купайла	101
2.8. Свято Калити. Андрія	110
2.9. Українські вечорниці.....	113
Висновки	132
Додатки	137
Список використаних джерел	186

ПЕРЕДМОВА

У сучасному суспільстві пострадянського простору дуже важливо для подальшого поступу усіх сфер культури зрозуміти тенденції розвитку, взаємозв'язку, взаємовпливу в етнічній культурі. Теоретичне осмислення традиційної культури українців, яка зберегла для нас величезну інформацію про історію, світоглядні уявлення народу, є сьогодні одним із пріоритетних напрямів вивчення історичної науки.

Календарні свята та обряди етнографічної групи українців, які увібрали в себе ключові риси соціального життя, позначені впливом основного господарсько-культурного типу, розкривають комунікативну, естетичну, морально-етичну функцію звичаїв та обрядів.

Як слушно зауважують сучасні дослідники, обряд — це справді унікальний і нічим незамінний засіб фіксації досягнень людської спільноти в налагодженні свого співжиття: форма суспільної свідомості.

Нині науковців цікавлять процеси змін, які здійснюються під впливом чинників соціального й політичного характеру на перебіг розвитку традиційної культури та ступінь збереженості окремих фрагментів обрядовості. У незалежній Україні відбувається повернення до народних традицій, але вже в умовах подальшої глобалізації культури, розвитку туризму та розважальних видовищних дійств.

Для наукового осмислення функціонування етнічної культури надзвичайно важливим є період кінця ХІХ – початку ХХІ ст., який характеризується посиленням втручанням в усі сфери життя і побуту.

Наприкінці ХІХ ст. відбувається розмивання сакрального навантаження в обрядовості українців, яке протікає під дією соціально-економічних змін, міграцій, що становлять законо-

мірний процес. А також прискорюється процес нівелювання первісного змісту обрядовості під тиском ідеологічного втручання, заборон, переслідувань, особливо інтелігенції.

Початок ХХ ст. характеризувався набуттям теоретичних підходів до календарної обрядовості українців.

Порівняльний аналіз святково-обрядової культури допоміг вченим підійти до осмислення структури компонентів, генези певних реліктових явищ, виявити в загальноукраїнській основі обрядовості виразні локальні риси, притаманні етнографічним групам українців.

Серед багатьох дослідників першої половини ХХ ст. деякі постаті посідають особливо помітне місце. До таких учених належить Ксенофонт Сосенко, який зробив цілий ряд припущень щодо походження окремих звичаїв та їх символічного вираження.

Вагомий внесок у дослідження народного календаря зробив виходець із Східного Поділля, канадський емігрант Степан Килимник. Впродовж багатьох років він вивчав народні звичаї та обряди річного циклу. Важливим є те, що автор першої в українській науці такої ґрунтовної праці про народний календар особисто досліджував різні регіони України.

Слушною є думка С. Килимника про значення народних традицій, що не втратили свою актуальність і тепер: “Вивчаючи наші стародавні джерела, зокрема народну творчість, та взагалі народні традиції, наука правдиво і глибоко дослідила світогляд наших пращурів дохристиянської доби. Той світогляд до деякої міри панує і тепер, поруч християнського світогляду”.

Без перебільшення вчений констатує, що “жоден слов'янський народ не мав таких високопоетичних уявних образів природи, її явищ, жоден слов'янський народ не зберіг до наших днів так повно і цілісно основ своєї ранньої культури, як це зберіг саме український народ”.

І тепер, на порозі ХХІ ст., спостерігаючи відродження традиційної культури після усіх пережитків катаклізмів минулого століття, віддаємо належне цим працям, які порушили низку актуальних проблем еволюції обрядів та звичаїв.

Для глибокого розуміння розвитку народних традицій та процесів трансформації у святково-обрядовій культурі українців посідає цілий ряд малодосліджених проблем. Одна з них — це культурний симбіоз давніх пластів обрядовості з нашаруванням християнських елементів.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. з активізацією неоязичництва дискусії навколо впливу християнства на традиційну культуру загострилися. Існує кілька поглядів на цю проблему, які інколи дуже різняться. Певне коло вчених переконане, що з введенням християнства старий поганський зміст народних звичаїв християнської віри органічно ввійшов у суспільне і особисте життя наших пращурів.

Думка, проте, є досить дискусійною. Полярну позицію займають прихильники давньої рідної віри, тобто первісних світоглядних уявлень. Вони вважають, що християнська релігія негативно вплинула на еволюцію традиційної культури українців, спричинила до втрати системи давніх народних цінностей і духовності.

Період ХХ — початок ХХІ ст. характеризується поступовим зростанням наукових інтересів до витоків традиційної етнокультури в регіональних виявах, однак він уповільнений через економічні і політичні фактори.

Генезу традицій та звичаїв чимало вчених пояснювали по-різному. Вчені минулих століть вбачали походження календарних свят від східної міфології — індійської та іранської, що було характерно для наукових напрямів середини ХХІ ст. Інші ж вбачали впливи греко-римських звичаїв.

Найвірогідніші позиції вчених (К. Сосенко, В. Гнатюк), які вбачали власне основу календарних свят, яка лише має елементи універсальної моделі сприйняття світу, що притаманно багатьом народам.

Відчуваючи животворну силу природи, селянин намагався шляхом шанування її богів та духів, що населяють небесний і потойбічний світ, а також земний світ, умилоствити, прославити, звеличити, сподіваючись на їхню благодійність стосовно родини, господарства, здоров'я. В українській культурі особ-

ливе місце належить традиційним звичаям та обрядам. Нині стає все більш актуальним науковий інтерес до витоків та розвитку українських традицій, звичаїв. Вивчення української традиційної культури, її збереження в умовах прискореної урбанізації та поширення “масової культури” — це турбота про її розвиток у сьогоденні та майбутті нашого народу. Адже традиційна календарна обрядовість відображає етнічне, соціальне, історико-культурне життя людей. Гуманістична ідея є домінуючою в традиційній календарній обрядовості українського народу. Досліджуючи трансформаційні процеси, які відбувалися в календарній обрядовості впродовж тисячоліть, вплив міграційних факторів, заборони святкування народних обрядів за радянських часів, назріла потреба аналізу формування новацій у сучасній календарній обрядовості.

Об’єктом дослідження є цикл календарно-побутової обрядовості в етнокультурі українського народу.

Предметом стали трансформаційні процеси в календарній обрядовості українців у ХХ — на початку ХХІ ст.

Мета і завдання дослідження полягають у вивченні специфіки календарної обрядовості українців у процесі змін і під впливом чинників політичного і соціального характеру.

Досягнення мети здійснювалося шляхом вирішення таких завдань:

- проаналізувати стан проблеми на сучасному етапі, виявити рівень її наукового осмислення, здійснити аналіз джерел;
- простежити успадкування традицій у календарній обрядовості в ХХ–ХХІ ст.;
- виявити динаміку змін у календарній обрядовості;
- виявити чинники, що впливають на збереження традиційної календарної обрядовості.

Хронологічні межі дослідження визначено періодом ХХ–ХХІ ст.

Методологічною основою навчального посібника став порівняльний метод вивчення календарної обрядовості в контексті загальноукраїнської культури в процесі змін.

Методологічним тлом у розумінні структурних компонентів календарної обрядовості другої половини ХХ – початку ХХІ ст. стали праці визначних дослідників Г. Хоткевича, К. Со-сенко, В. Гнатюка.

Етнологічні дослідження про вагомість усної народної творчості для розуміння історії в наш час розглядали видатні вчені Г. Кожолянко, Р. Кирчів, О. Кожолянко.

При вирішенні наукових проблем автор ґрунтувався на за-садах об'єктивності, системності, аналізу джерел. У праці ви-світлюються питання сакрального навантаження в календарній обрядовості українців, яке відбувалося під дією міграцій та со-ціально-економічних змін.

Практичне значення одержаних результатів полягає у мож-ливості усвідомлення розвитку календарної обрядовості укра-їнців різноманітних етнографічних районів.

Упродовж віків відбулися певні зміни в розвитку календар-ної обрядовості. Важко заперечити дослідникам, які вважають, що “На жаль тільки, ми й сього нашого старого календаря не маємо в його повній і чистій передхристиянській формі і муси-мо рахуватись на кожному кроці не тільки з спустошеннями і ви-ломами, але із змінами, перебоями і переносами, спричинени-ми в старій системі церквою і церковним календарем. Гострі заборони, напади, погрози, котрими духовенство било по свя-тах, які не встигли себе зв'язати в тій чи іншій формі з святами християнськими, поставити свої останки під їх протекторат або асимілюватися з ними, — факт загальновідомий”. У ХХ ст. тра-диційна народна обрядовість зберігає в собі ще багато старих магічно-натуралістичних елементів, обрядову поезію, пов'я-зану з сільськогосподарським життям селянина. Власне сіль-ськогосподарська основа народного календаря є своєрідним скелетом, на якому трималися різні обрядодії та церемонії ре-лігійно-поетичного і громадського життя.

Розділ I. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

1.1. Українські звичаї та обряди за народним календарем

Життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами. Вони в образно-символічній формі відзначали свята за народним календарем. Для стародавніх українців все суще на землі існувало лише залежно від роду. Поза родом не уявлялося нічого: ні людей, ні тварин, ні рослин, ні рік, ні вогню, ні гір. Вони не лише приносили жертви, здійснювали ритуали, а й були лікарями, ворожбитами, допомагали порадами, знали обрядові пісні-молитви. Кожен обряд супроводжувався певними ритуальними магічними піснями, тісно пов'язаними з первісним світоглядом народу. В обрядах, звичаях і традиціях нашого народу повною мірою розкрилося його світосприйняття, образне мислення, віра в магічну силу ритуальних дій. Так, характерним для всіх предків українців було уявлення про природу, в якому всі речі живуть своїм життям, тобто мають душу. У багатьох народних піснях зустрічається цей прийом, де предмети і явища виступають як живі істоти.

Українці належать до тих націй в Європі, чия обрядовість є однією з найдавніших і найбагатших. Найкраще виражене багатство української обрядовості в обрядовому фольклорі – піснях, побажаннях, віншуваннях, примовляннях, якими супроводжується те чи інше обрядове дійство. Останні становлять словесну, або вербальну, частину обрядів.

В обрядовості українців розрізняють два види – родинну (чи сімейну) і календарно-побутову. Перший вид обрядів тісно пов'язаний з громадським осмисленням важливості події в житті окремої родини чи людини. Сімейні обряди супроводжу-

ють громадське відзначення народин, повноліття, весілля та похорону. Іншого виду обрядів дотримувалися під час урочистого святкування початку чи закінчення певних сезонів, природних циклів — зими, весни, літа, осені. У давнину обидва види становили єдину обрядову систему. І весілля, і свята повноліття, чи посвячення підлітків у стан дорослості (так звані ініціації), здійснювались у певні календарні періоди. Виняток становили лише обряди, якими супроводжувалось народження чи похорон. За давньою українською традицією весілля відбувались або взимку, або восени, тобто теж були приурочені до народного календаря.

Складний і тривалий шлях розвитку пройшли українські календарно-побутові звичаї та обряди. Таку назву вони отримали через зв'язок з календарними циклами (зимою, весною, літом, осінню), від яких безпосередньо залежав побут наших предків. Часом їх ще називають аграрними, тобто пов'язаними з певними видами господарських робіт (сівбою, плеканням посівів, збиранням врожаю). Але це вірно лише до певної міри, оскільки значна частина тих звичаїв та обрядів виникла задовго до того, коли наші предки пізнавали хліборобство.

Знання природних циклів і орієнтація в часі формувалися ще на тій стадії, коли давнє населення на території України вело привласнювальну форму господарювання, тобто існувало виключно за рахунок мисливства і збиральництва. Залежно від пори року воно переміщалося з місця на місце, тобто дотримувалося напівкочового способу життя, щоб забезпечити себе достатньою кількістю їжі.

Нині майже нічого невідомо про звичаї людей кам'яного віку (палеоліту, мезоліту). Але це не означає, що жодної обрядовості в них не було. Побут тих народів, чий спосіб життя до недавнього часу відповідав первісній стадії, яку давно пройшли наші предки, засвідчує, що звичаї і обряди, приурочені до початку чи закінчення певного природного сезону, були і в них. У цьому переконує ближче знайомство з обрядовими циклами.

Минули тисячоліття, поки давні люди приручили звірів, навчилися вирощувати хліб. Перехід від привласнювальної до

відтворювальної форми господарювання зумовив зміну способу життя.

Паралельно зі зміною способу життя наші предки набували все нових і нових знань. На їх ґрунті формувалася певний світогляд як система поглядів на утворення світу, розуміння в ньому місця людини, її відносини з іншими людьми та навколишньою природою. Давні люди досить добре усвідомлювали значення природних явищ для свого існування. Ще в дописемний період вони намагалися фіксувати свої знання про природу, здобуті у процесі пристосування до неї. Поступово формувалося розуміння впливу різних небесних явищ на суто земні справи людей. Це стало підґрунтям для зародження сучасної астрономії, формування системи обліку великих проміжків часу, пов'язаної з періодичністю видимого руху небесних тіл (Місяця, Сонця чи окремих планет).

Найдавнішим у багатьох народів був місячний календар. І це цілком природно, адже рух Місяця дуже легко спостерігати навіть неозброєним оком. Люди зауважили, що повернення Місяця в небесному просторі в одну і ту саму точку відносно Сонця відбувається приблизно через 30 діб; це добре простежується за місячними фазами — різними формами видимої частини Місяця.

Відлік часу за Сонцем послужив основою сонячних календарів. Певний час обидві ці системи співіснували. На території України вже у IV тис. до н. е. користувалися місячно-сонячним календарем, за яким вираховували періоди настання весняних і літніх свят. Така практика дійшла до наших днів. Якщо свята Різдва і Купайла, які ділять річне коло на дві рівні частини, визначають за сонячним календарем, то Великдень і Зелені свята — за місячним. Різні за формою елементи обліку часу пізніше отримали теперішню назву — “календар”, дослівно — “боргова книжка”.

З пізніших часів дійшли до нас кілька календарів, які називають аграрними. На них звичайними зарубками позначали будні; косими хрестами, фігурками коней чи вершників — святкові дні; косими і хвилястими лініями — періоди дощів; стилі-

зованими знаками рала, серпа — періоди польових робіт. Одним з таких календарів був керамічний глечик, знайдений у 1899 р. під час розкопок поблизу с. Ромашки на Київщині. Майже через 70 років археологи віднайшли ще два подібних календарі — глечик у с. Малаєшти (Молдова) та чашу в с. Лепесівка на Волині. Усі три знахідки датуються II–IV ст. н. е.

Але такими календарями користувалися далеко не всі. Астрономічні підрахунки настання того чи іншого сезону здійснювались елітарною частиною населення. До прийняття християнства на території України це були жерці, служителі язичницьких храмів — так звані волхви, відуни, тобто особи, які володіли певними знаннями, але тримали їх у таємниці. Вони й приховували періоди настання певних сезонів, визначали пов'язані з ними календарні свята — термін вшанування язичницьких божеств, яким поклонялися наші предки.

Для більшості населення ближчим був календар, в основу якого покладено вегетаційний період, тобто період активного життя рослинного світу. У наших умовах вегетаційний рік триває від останніх весняних приморозків до перших осінніх. З ним була пов'язана трудова діяльність більшості людей, оскільки знання початку чи кінця хліборобських робіт мало практичне значення.

З прийняттям християнства на Русі складається новий календар, упроваджуються нові святкові дати. Частково вони збігалися зі старими язичницькими святами, частково витісняли їх. Відходили в небуття колишні служителі язичницьких храмів і культур, проти яких, у першу чергу, була спрямована боротьба християнської церкви. Забувалися назви божеств, на честь яких влаштовували свята наші предки. Та залишалася народна обрядова основа, яка впродовж наступних століть взаємодіяла з християнською обрядовістю. Так складався сучасний народний календар з християнськими датами і обрядами, доповненими прадавніми обрядовими елементами. Таке поєднання називають двоєвір'ям, але у світоглядній системі це вищий ступінь людського розвитку. Поєднання різновидних обрядових компонентів увійшло у плоть і кров українців. Ось чому ми

сьогодні не уявляємо собі зими без Різдва Христового, переряження і куті, весни — без Великодня і писанок, літа — без Зелених свят і клечання чи без купальських обрядів. Уособленням осені для нас залишаються святкування пам'яті Маккавеїв, Успіння Богородиці, Спаса, поєднані з обжинковими обрядами.

Кожна пора мала свою важливу дату — кульмінаційну точку, до якої були приурочені народні звичаї та обряди річного календарного кола. Основні їх фрагменти до певної міри збереглися у календарних циклах зими, весни, літа й осені.

1.2. Українська традиційна обрядовість весняно-літнього циклу

Свята народного календаря весняно-літнього циклу пов'язані з основним заняттям наших пращурів — землеробством. Основу традиційно-обрядової культури літнього циклу складають дії, пов'язані з умилюванням природи та звеличенням її богів, вшануванням культу пращурів. Веснянки здавна побутували по всій Україні, проте у кожному краї вони творилися по-своєму. На жаль, у багатьох місцевостях ці прекрасні народні пісні та звичаї вже майже забулися. Зневага до народних традицій є виявом занепаду нашої духовності.

Найяскравіше дохристиянські хліборобські мотиви простежуються в центральних районах України під час святкування Стрітіння, коли за народним віруванням зима зустрічається з весною. Свято Стрітіння припадає на 15 лютого. За народними прикметами, якщо у цей день до вечора потеплішає — літо перемагає зиму, якщо похолодає — зима отримує перевагу. У цей день господарі ворожили на врожай: виставляли тарілку із зерном на вулицю і спостерігали. Поганою ознакою була повна відсутність роси на зерні, гарною — навпаки. Давня праслов'янська назва Стрітіння — Громиця, тому що 15 лютого можна було почути перший весняний грім. За християнськими канонами на свято Стрітіння освячували “громичні” свічки, які були оберегом помешкання від удару блискавки. У цьому ритуалі простежується відлуння прадавньої язичницької релі-

гії — поклоніння Богу Сварогу, який приніс на землю вогонь. Стрітенська свічка зберігалася у кожній оселі і вкладалася у руки помираючої людини під час відхідної молитви. Донині зберігся ритуал освячення стрітенської води, яку набирали у новий посуд і зберігали протягом року, як і воду, набрану на Водохреща. Стрітенську воду застосовували від хвороб, напували нею домашню худобу, освячували садибу від поганого ока.

Одним зі свят весняно-літнього циклу є святкування Масниці (Масляної), яка припадає на святкування провідів зими і зустрічі весни та ритуалу на честь Колодія. Заміжні жінки увесь тиждень справляють “колодку”. Можна припустити, що назва “колодка” походить від рабовласницького строю — “закування в колодку”, як засіб покарання злочинців.

Батькам, діти яких вчасно не одружилися, колодку чіпляли також, співаючи:

“А вже сонечко встало,
Колодчани не спали,
З колодкою до ноги
Їх діти блукали”.

Про архаїчність звичаю “Колодія” свідчать використання різноманітних замовлянь, давнього елемента фольклору — імітація “родин”. Під час гулянь у перший день імітувалося народження, у другий — хрестини, у третій — похрестини, четвертий — смерть, п’ятий — поховання, шостий — волочіння Колодія. Хлопчику, що щойно народився, дають ім’я “Колодій”. Святкування Колодія полягало в тому, що в понеділок після м’ясних заговин збиралися гурти жінок, ходили по хатах, де були неодружені парубки та дівчата, і прив’язували їм колодку, ніби кару за те, що останні не одружилися.

Перша колодка була реальною — це було якесь поліно. Пізніше вона зробилась більш символічною, набираючи форму чи то стрічки, чи то хустки, китиці квітів тощо. Молодь, знаючи, що на неї полюють, зазвичай ховалася, але її вилловлювали і колодку таки чіпляли. Тоді треба було відкупитися, чествуючи тих, хто причепив колодку, горілкою та закусками. При цьому

батько парубка набирив сердитого вигляду, а іноді й справді сердився та казав синові: “Так тобі й треба! Не хотів слухатися батька, не хотів женитися, тепер і тягни колодку! Думав йому весілля справляти, а тепер доводиться бісового сина від колодки викупляти”. Якщо колодку чіпляли дівчині, то мати казала: “Так тобі, доню, і треба. Не заслужила молодого, тепер тягни колодку...” У суботу перед великопостними заговинами Колодій вмирав, і його “оплакували” на останньому масничному почастиванні.

Свято “Колодки-Колодія” мало жартівливий характер, в основі якого лежала загальна веселість, енергійність, миролюбність.

Маємо припущення, що жінки зверталися до бога дітонародження — Колодія з метою шлюбного врегулювання статевих пристрастей. Як вище зазначалося, домінуюча роль у святі належала жіноцтву, прощалося навіть вживання алкоголю. На Волині в колодійних піснях співають:

Чому мені горілоньки не пити,
Коли в мене хорошії діти:
Єден син под рученьку веде,
Другий син доріжоньку мете,
Третій син двері одчиняє,
До милої стиха промовляє:
Не будь, милая, та упряма,
Як наша мати з корчми п'яна;
Постели їй постельку м'ягеньку,
Положи стиха помаленьку.

В Україні до ХХІ ст. збереглася традиція святкування Масляної (Масниці, Сирного тижня, Колодки, Колодія).

Особливістю української Масниці було прив'язування колодки до ноги парубка чи дівчини за те, що вони вчасно не одружилися (мається на увазі тиждень м'ясниць перед Масницею). Це був тиждень переходу від м'ясних страв до молочних. За стародавнім звичаєм на перший день Масляної господині готують холодець зі свинячих ніжок, тому в народі цей день на-

зивають “ніжкові заговини”. Господині пекли пироги з сиром, смажили гречані млинці на смальці або маслі, погулявши співали: “Масляна, Масляна, яка ти мала — якби ж тебе сім неділь, а посту одна!”

Люди, яких було “покарано”, робили вскладчину вечерю, влаштовували веселі застілля. Святкували з жартами, горілкою. Підвипивши, співали:

“Масляна, воротися!
До Великодня простягнися,
Від Великодня до Петра,
А від Петра та до тепла...”

У давнину це свято було відоме по всіх українських землях. У святкуванні брали участь всі соціальні стани: “...Переходом до весняних свят є м’ясниці (зимні м’ясниці) з їх веселими забавами й танцями (танцювали на коноплі), зі слідами західних впливів (карнавалу), куди треба зарахувати й західно-український звичай прив’язувати дівчатам і парубкам “колодку”.

До середини ХХ ст. в українських селах зберігся звичай перодягання чоловіка в жіночий одяг, обв’язування його ключам (прядінням) з метою вдалого виконання прядильних робіт під час посту. Одним з елементів святкування Масниці є рядження. На Полтавщині, Сумщині до сьогодні зберігся звичай наряджати жінку “старою бабою”, а потім “старим дідусем”, що символізує короткий піст. На Тернопільщині ряджені “іграли на народних інструментах” (качалках, скрипках), співаючи:

“Стояла на колодці,
Моргала на молодці,
З гаю, молодці, з гаю,
Я гарні очі маю”.

Під час Масниці обов’язковим було відвідування родичів, сусідів. Зі страв поширені млинці, вареники з сиром.

На Поділлі існував звичай на постові заговини відвідувати родичів, просити в усіх ображених вибачення за гріхи, а також з цією метою відвідувати цвинтар. Відбувався діалог: “Прости

мені! — Бог простить! — І в другий раз прости! — Бог простить!”. Щоб не мати у Піст ворогів, в останній день Пущення миряться з тими, з ким перебувають у сварці. Піст — це духовне очищення людини, не помиритися — великий гріх. Під час Масниці поминають у церкві родичів, залишають на ніч на покуті вареники, витушки з сиром, щоб їли пращури.

У ХХ ст. обряд чіпляння “колодки” трансформувався. Так, на Поділлі тільки дівчата чіпляли хлопцям “колодку” у формі невеличкої палички, оздобленої кольоровим папером та стрічечками. Парубок був змушений “відкупитися” хусткою, намистом, цукерками.

Пущення — свято бадьорості, енергії, танців, пісень. Танці розпочиналися після заходу сонця. За народними віруваннями, жінка, яка найкраще танцювала, мала отримати гарний урожай конопель.

Жінки мали при собі “колодки”, які намагалися почепити чоловікам. Найкращою вважалася та жінка, яка більше всіх начепить “колодок” чоловікам, котрі змушені були ставити “викуп” — горілку.

Обряд “Колодія” бере початок з дохристиянських часів. Він був поширений по всій Україні. Колодка чи Колодій — один з найхарактерніших звичаїв завершення М’ясиць.

Загалом свято Масниць мало жіночий початок: від початку до кінця воно керується жінками. Основна ідея свята — ініціація шлюбних стосунків та дітонародження. Підтвердженням того, що звичай “Колодки” має витоки з часів матриархату, є соціальна рівність: у святі не розрізняються багаті та бідні, верховодять в “Колодці” жінки. У звичаї “Колодки” присутній громадянський характер свята, що дає підставу стверджувати, що в добу родового побуту справа одруження була основною. Рід мусив дбати про одруження молоді та народження дітей. Елемент магічних дій в деяких місцевостях має звичай сповивати колодку пелюшками від 2–3 матерів. Це роблять жінки, у яких є немовлята.

Можна сказати, що структура духовної культури, календарна обрядовість, фольклор мають загальноукраїнську основу.

На території України автохтонне населення має свої морально-етичні засади та етнографічну скарбницю української нації.

По весні урочисто святкували Великдень та Брахманський великдень, який бере свій початок від язичництва на тлі індійських вед. Сказання про брахманів — блаженних людей, що живуть у раю, свідчить про вшанування культу пращурів через звичай кидати на воду розбиті навпіл писанки, при цьому промовляючи: “Плиньте, плиньте у брахманські краї, до померлих донесіть, про Великдень сповістіть!”

Традиційно святкується брахманський Великдень на четвертий тиждень по християнському Великодню. Збереглася ще одна традиція на Великдень: хлібороби рано-вранці родинами виходили в поле, обходили його тричі, дякували Богу за урожай, у пшениці сідали снідати. За народними уявленнями, проводити трапезу на межі не можна було, там водиться нечиста сила. Після трапези залишки хліба розкришували в пшеницю, проговорюючи: “Божі пташечки! Визбирайте кришечки і пощечіть перед Богом та випросіть у нього милосердної для нас ласки”. Ввечері молодь збиралася на вулиці, співала, розважалася. На Харківщині обов’язковою стравою на Благовіщення була яєчня. У цьому звичаї простежуються шлюбні мотиви, надія на одруження. На Чернігівщині в день Вознесіння печуть млинці: “Вознесінські млинці сіверців нагадують нам, як колись цар Давид, здійснивши радісне переселення ковчега Господнього до Єрусалима і “принісши цілопалення та безкровні жертви, розділив між усіма людьми кожному по скибці хліба, по шматочкові печені та по млинцеві”. Місцеві жителі їх називали “божими онучами”.

Зелена неділя (Трійця) — одне з найбільших літніх свят. За народними віруваннями, в цей час проводжають весну, а зустрічають літо. Основним елементом християнської Трійці є поминання померлих родичів на Ключану суботу, Трійцю, понеділок (другий день Трійці). Три перші дні трійцького тижня звуться “Зеленими Святами”. Зелений тиждень починається з четверга. Зранку в четвер дівчата готують яєчню, печуть пиро-

ги та йдуть у ліс плести вінки з квітів (полину, незабудок, чебрецю), а в деяких місцевостях завивати берізку:

“Ой, зів’ю вінки та на всі святки,
Ой, на всі святки, усі празднички...”

На Трійцю повертаються в ліс на те саме місце розвивати вінки, які виплели на всіх родичів та свого нареченого. Дівчата уважно розглядали вінки, ворожили, розвиваючи їх. Зав’ялі вінки кидали у воду. Якщо вінок пливе — буде дівчині та її батькам щастя, здоров’я, а як потоне — бути біді.

Під час Зелених свят, за народними віруваннями, прокидаються мерці, з води на берег виходять русалки. Вшанування померлих родичів, їх умилювання сприяє збільшенню урожаю, покращенню добробуту живих. Шанування культу пращурів на Зелені свята в різних регіонах має свої локальні відмінності. На Поліссі померлих родичів поминали в Клецьку суботу. Традиційними вважалися сім страв за кількістю днів тижня, серед яких обов’язковим було коливо — жертвна їжа для померлих родичів. У Записках з Рівненського повіту зберегалась цікава пам’ять про ритуальну трапезу з семи страв у суботу під Зелені свята на честь “дідів”, померлих предків.

На Поділлі поминали родичів у Святу неділю. Вранці в неділю одружені сімейні пари відвідували місця поховання своїх родичів, “розмовляли з померлими”, запрошували до себе, пригощали їжею. Страви готували великодні.

Наступним етапом зеленонедільних поминок було влаштування співів, танців, штучних боїв.

До останнього часу зберігся звичай до Трійці прикрашати житлове приміщення клечальним зіллям та квітами, а підлогу папороттю чи татарзіллям. В суботу до схід сонця молодіці йдуть у ліс рвати зілля чебрецю, полину, а ввечері починають “маїти” хату гілками та квітами. В хліву та місцях, де ночує худоба, ставлять гілки зеленої осики. Гілля й молоді деревця, зрубані в цей день для оздобу двору й хати, називались клечанням, а весь тиждень перед святою Трійцею — клечальним, зеленим або русальним.

За часів прийняття християнства цей звичай увійшов у побут: церкви прикрашають квітками та гілками дерев, а Зелена Субота вважається поминальною. Клечальне зілля після свят не викидають, його затикають за образи і використовують протягом року від хвороб, пристріту, нечистої сили.

До початку ХХ ст. на Поліссі, Чернігівщині зберігся культ рослинності, який проявлявся в залишках обрядів. Так, з давніх часів у цій місцевості побутував обряд водіння Куста. Дівчина, завітчана зеленню, ходила з молоддю по хатах, вітаючи господарів, бажаючи їм здоров'я, доброго врожаю:

“Ми водимо Куста
Од хати до хати,
Щоб були всі люди
Щасливі, багаті”.

Ввечері, знявши зелене вбрання з дівчини, відносили його в поле, щоб родила пшениця, овес, жито.

На Харківщині та Полтавщині в Зелений тиждень побутував обряд водіння Тополі. Найкращу дівчину прикрашали листям, гілками, намистом, стрічками, хустками та водили по селу, полях, співаючи:

“Стояла тополя край чистого поля,
Стій, тополенько, не розвивайся,
Буйному вітрові не піддавайся...”

У наш час зник з побуту обряд похорон Ярили — одного з язичницьких богів, якому поклонялись, молячись за майбутній урожай, вчасні дощі, надання сили посіяному зерну. Можливо, що ця ідея, втілена у формі культу божества, яке помирає і воскресає, не була споконвічною і з'явилася не водночас з землеробством, а лише на якомусь етапі землеробського мислення. Календарно обряди, пов'язані зі слов'янським Діонісом-Ярилою, збігалися з мольбою про дощ, необхідний для виспіваючих хлібів, і зливалися з ним в одне ціле. Тому на зелені святки і в купальські дні ми бачимо вшанування зелені (троїцька берізка і похорони Морени чи Ярили, і обов'язкові моління воді).

Молодиці робили опудало чоловічої статі, прикрашали його зеленню, одягали в штани та сорочку, влаштовували імітацію похорон. Потім співали жартівливих пісень, водили хороводи, влаштовували бої. Суть цих обрядових дій полягала в ідеї імітації відмирання старого та народження нового зерна на колосках, дозріванні нового урожаю, надання йому сили.

У понеділок після Трійці (Русальний Тиждень) поминають грішні душі: утоплеників, потерчат. В народі існувало вірування, що впродовж тижня польові русалки ходять по полях — вони можуть залоскотати, а водяні берегом річок та ставків — вони можуть потопити людину. Починаючи з четверга Зеленого тижня, молодь не ходить у поле чи берегом річок поодиноці. В якості оберега дівчата носять із собою полин чи любисток. Щоб русалки не заподіяли шкоди людині, їх треба умилювати. У Зелений вівторок молоді жінки “пригощали” русалок різноманітними стравами, виходячи в поле, ліс, розкладали їжу на межі, пагорбах. У русалчин тиждень жінки розвішували по деревах полотна, щоб русалки брали його собі на сорочки. В наш час цей стародавній звичай зник із побуту. Люди вважали, що в Зелений четвер русалки справляли свій Великдень: вільно ходили по селу, влаштовували ігри, співали, їли, пили росу, заманювали хлопців та дівчат до себе. За народними віруваннями, в цей день не можна робити ніякої роботи, а лише веселитися, грати на музичних інструментах. В цей день не можна працювати в полі, бо русалки нашлють лихо на посіви того, хто працює. За народними уявленнями, русалками стають діти, які померли нехрещеними, утоплені або ті, що народилися неживими. Існує повір'я, що нехрещені діти обертаються в супутниць русалок — мавок. Душі їх живуть у водоймищах, іноді обертаються на дівчат, заманюють до себе юнаків. На русалчин Великдень господині готують святкові страви: паски, фарбують яйця, варять холодець. У перший день Петрівки відбувалися проводи русалок, які здійснювалися в полі, на житах. Це сприяло збільшенню врожаю. Дівчата в полі у складчину влаштовують обід на честь русалок, ходячи по полю з розплетеними косами, співають:

“Проводили русалочок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Та нашого житечка не ломили,
Та наших дівочок не ловили.

Перед воротьми долина,
А в цій долині калина.
Ой там Галиночка гуляла,
Жемчуг-намисто обірвала.

Ой, туди їхав нелюбий,
Став з коника злізати,
Жемчуг-намисто збирати.

Не зсїдай, нелюбий, з коника,
Не з тобою гуляла,
Намисто порвала.

Ой, туди їхав миленський,
Став з коника злізати,
Намисто збирати.

Збирай, збирай, миленський,
З тобою я гуляла,
Дороге намисто порвала”.

У давнину існував звичай “похорон русалок”: зроблену з со-
ломи фігуру русалки несли “до могили”, спалювали або зако-
пували її, а потім влаштовували розваги, співали пісень, раділи.
В наш час головна мета обряду забулася, перетворившись на
веселі розваги молоді.

Основою Русальних свят є вшанування культу сонця, лісу,
дерев, зустріч літа, вдалий підбір пари при одруженні. В лісі
(стародавня назва “шум”) люди випалювали ділянки для “про-
січного господарства”. Пісня “Йшли дівчата шума завивати” ся-
гає часів родового побуту. Не випадково у людей виник та збе-
рігся культ шанування лісу, дерев (у деякій місцевості не можна
ламати гілля з дуба на клечання). Наші пращури вірили в те,

що на деревах живуть душі померлих дідів-прадідів, які опікуються справами роду, з гіллям вони приходять до своїх живих родичів, оберігаючи їх від хвороб, нечистої сили, наврочувань.

У дохристиянську добу люди ховали померлих у лісі, на роздоріжжі, вважаючи, що їм там буде добре. В основі народно-го свята Семик лежить вірування, що душі померлих прашурів повертаються на землю на сьомій (інколи восьмій) неділі після Великодня. В четвер гуртом йшли до лісу, оздоблювали березу стрічками, “заламували березу”, брали з собою крашанки та паски. Народ вірив, що в цей день “русалки б’ються з покійниками”.

Одним зі стародавніх дохристиянських свят, пов’язаних з очисними функціями води, її заворожінням, було свято “хождение на воду”. Наші прашури вважали її “найвищим чистителем і святителем”. У дохристиянські часи з метою заворожіння води, запобігання діям нечистої сили люди всім селом на Русальному тижні або на Петрівку йшли на ставок, щоб віддати шану “найвищому чистителеві й святителеві”. Завчасно люди ремонтували громадський млин, робили нові кладки, прочищали місця водопою. Другий етап свята відбувався урочисто, з іграми, піснями, клечальним зіллям. Проводилось свято до схід сонця. Під час сакрального всенародного шестя проводились магичні дії — ігри на честь “найвищого чистителя й святителя”. Після прийняття християнства та до кінця ХІХ ст. під час хресних ходів на воду на столі у відрі ставили освячену воду, розкладали хліб з сіллю, коливо, частину якого кидали у воду. Ці ритуали пов’язані з віруванням людей у те, що у воді живуть духи прапрадідів, опікуни людського роду.

У давнину існував звичай очищення сільської криниці, яку охороняли добрі духи вод. Цей звичай зберігся до сьогодні, набувши християнського змісту. В народних віруваннях криниця — символ багатства, краси, вірності: “Будь здорова, як вода; багата, як земля; щаслива та весела, як весна”. Біля сільської криниці люди насаджували верби, на гілках яких перебували добрі духи вод. Ці опікуни людського роду стежили за тим, щоб лихі сили не заподіяли лиха людям.

У дохристиянську добу в перший понеділок Петрівки було свято очищення ополоннок-копанок. Це свято було виключно жіночим. До схід сонця жінки з малими дітьми йшли на водоїмище, розкладали навколо нього багаття, обтикали копанки клечальним зіллям, чисто вдягалися, співали магічних пісень:

“Посаджу я вербицю, посаджу я сухую,
А виросте вербиця, а зав’ється криниця.
Вербиця зелена, а криниця погожая,
Наша русалонька-дівонька пригожая...”

У цей день не робили по господарству, чистили копанку натщесерце, а лише потім частувалися чаркою, їли.

Упродовж століть ці свята втратили свій анімістичний характер. Після прийняття християнства та до початку ХХ ст. ці святкові шестя проводились під знаком християнської віри: віруючі освячували воду, проводили хресні ходи, їжу складали в освячений посуд. В часи родового побуту проводилось свято ходіння “на жита”. З першими променями сонця всі члени роду йшли на ниви, співаючи:

Виглянь-виглянь, сонечко, усміхнись,
Наше зело-житечко, колосись!
Виглянь-виглянь, сонечко, усміхнись,
Наливайся житечко, колосись!

Урочисті шестя відбувалися на Юрія та на Русальному тижні. Під час шестя виконували веснянки, петрівчані пісні. Люди проводили святкову трапезу, розкладали їжу на межі (частували русалок). З часів прийняття християнства свято ходіння “на ниви” набуло церковного характеру. В ХІХ–ХХ ст. під час “хресних ходів” віруючі йшли в поле з образами, ниви кропили свяченою водою, влаштовували обіди. Нині свято “ходіння на ниви” практично зникло з побуту, не зберігся ні цикл святкових пісень, ні зміст ігор. Деякі елементи стародавніх святкувань запозичили діти для сучасних забав.

“...Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику...”

Поставлю на дубу,
Покличу голубу...”

У дохристиянські часи люди уявляли смерть як хижого “горного птаха”, який налітає на село. Мешкав він на болоті чи в лісі, а в село прилітав, щоб ухопити людину. В ХІХ ст. на Поліссі, Волині в лісах водилося багато яструбів (хижаків), які завдавали шкоди господарству, винищуючи свійську птицю. Обряд “Тонити шуляка” відбувався на початку літа в перший понеділок Петрівки. Господиня, поклавши сокиру на порозі, годувала в хаті курей, а потім виганяла на двір клечальною гілкою, проговорюючи заговори від нечистої сили. Пообідавши вдома, сім’я йшла на “пагорбок”, взявши з собою наливку та вдосталь їжі: яйця, ковбасу, пиріжки. Жінки сідали колом, промовляючи: “Дай, Боже, нам здоров’я, щоб нас “горні птахи” не знали, щоб нам кури-гуси водились, а курчата лупились — “Шуляки — Чорні птахи” губились”. У цей день можна було полювати на хижих птахів, сов, шуляків. Вбитих птахів прив’язували на тички, йшли до лісу, а прийшовши, ламали зелені гілки, брали їх в руки, співаючи:

“Тай, гай!
Гай, гай, гай!
Птице чорна, смерте наша,
Ти нас не займай,
Май!
Гай, гай!
Гай, гай, гай!
Птице чорна, смерте наша,
Ти нас не займай,
Обминай!”

Жінки, ставши в коло, промовляли замовляння, робили різноманітні рухи, що символізувало очищення людей, заворожувало смерть. Участь у ритуалі відвертання смерті брали жінки і діти-підлітки. Під час “Поховання Шуляка — Чорного птаха” розпалювали вогонь (що символізувало очищення вогнем), на якому спалювали двох шуляків та закопували в

“могилу” тіло вбитого напередодні шуляка. Люди радісно співали:

“Чорний ворон-птах
у землі, у землі!
А ми, люди, при житті,
при житті!”

Ці обрядові дії символізують життя на землі, вони спрямовані на забезпечення передчасної смерті. В ХІХ ст. вбитих шуляків у ліс не носили. На вигонах гаїв, у лісі проводили колективну трапезу. В ХХ ст. обряд забувся, залишки трансформованого обряду залишилися в лісовій місцевості Волині, на Поділлі.

Після Зелених свят з понеділка починається Петрівка. Ввечері на Петрівку й до Івана Купайла дівчата збиралися на вулиці, розважалися, співали петрівчаних та купальських пісень, в яких втілені дівочі мрії про подружнє життя, бажання бути люблячою матір'ю своїм дітям, вірною дружиною чоловіку.

На Київщині існував обряд “замочування дійниць”. Жінки, поставивши на землю нову дійницю, пригощались різноманітними стравами, співаючи:

“Щоб дійниця не текла,
А хазяйка весела була!
Щоб хазяйка не засипала,
Да корова рано вставала,
Щоб корова стояла
Да по багато молока давала”.

Після Петрівки на другий день починається косовиця. Господині готували чоловікам гарний обід, пекли на дорогу паляниці, а випроводивши їх у поле, сідали снідати. В народі цей звичай називали “погладити косарям дорогу”.

Ввечері чоловіки, закінчивши роботу, тричі мантачили коси мантачками, промовляючи: “Спасибі Богу за підмогу! Спасибі і вам, панам і господарям, що день робили і нікого не били”.

Ввечері влаштовували гарну вечерю “косарку” з піснями, розвагами.

Кульмінація календарної обрядовості хліборобів припадає на середину літа. Після свята Святого Онопрія (25 червня) “сонце повертає на зиму, а літо на спеку”. В цей день селяни не йшли на косовицю. Дівчата збирали у полі волошки, маки, несли квіти додому, прикрашали ними образи.

6 липня — Горпини Купальної. Цей день сприятливий для збирання лікарських трав, адже трави, зібрані перед святом Івана Купайла, допомагаютьвилікувати усіякі хвороби. Під свято Івана Купайла дівчата збирають барвінок, тирлич, любисток, які, за народними віруваннями, слугують для приворож- ту в коханні:

Барвіночок — на віночок,
Василечок — для запаху,
Любисточок — для любовощів.

Івана Купайла — одне з найбільших літніх свят українського народу, яке збіглося з днем народження Іоанна Хрестителя Предтечі і святкується 7 липня за новим стилем. В основі свята, на думку А. Ліса, “лежав культ вогню, води і рослинності”.

Наші пращури вірили в магічну силу вогню. У разі його умилювання вогонь може поблажливо поставитись до людини, її роду. На архаїчний характер ритуальних вогнищ указують деякі способи їх розпалювання. Як відомо, вогонь в давнину добували тертям однієї деревини об іншу або викре- шували за допомогою огнива й кресала. Цей спосіб був для на- ших пращурів життєвою необхідністю. З часом він набув обря- дового статусу, перетворившись на своєрідний ритуал, який виконували в особливо урочистих випадках: при переселенні з старої хати в нову, під час епідемічних хвороб. Вогонь, добутий способом тертя, східнослов'янські народи називали цар- вогнем, царем неба, святим, живим вогнем. Купальські вогні розпалювали на березі річок, водоймищ, обираючи місце на па- горбі, намагаючись зробити так, щоб вогонь якомога вище під- німався до неба, до сонця. До XIX ст. в Україні побутовав зви- чай котити з гори колесо, обгорнуте соломною, до водоймища, з тим, щоб воно опинилось у воді. “Колесо, а особливо палаюче й

рухоме, — споконвічний символ сонця”. В дохристиянську епоху роль жриць, які розпалювали купальські вогні, належала жінкам:

“Ой молодая молодеце,
Вийди до нас на вулицю,
Розведи нам купайлицю”.

Для багаття нерідко використовували непотрібні речі. Спалюючи їх, люди сподівалися на його здатність оберігати їх від зла і усіляких напастей. Купальські вогні набували функцій “чистителя і святителя”, були здатні зруйнувати зло, заподіяне людині нечистою силою. Цей звичай виник у суспільстві в часи родоплемінних відносин та частково зберігся і в наш час. У святкуванні брали участь усі члени роду. Обов’язковим для обрядових дій, пов’язаних зі святкуванням Івана Купайла, було перестрибування через вогонь: запалювання вогнищ і стрибання через них має на меті звільнення від ворожої сили, хвороби, смерті і пов’язаних з нею міфічних істот. Наші пращури поклонялися сонцю, яке завжди перемагає зло, а купальський вогонь мав здатність очищувати душі людей на шляху в потойбічний світ, захищати їх від злих сил. Слав’янки очищували себе при житті молитвою і жертвою, а по смерті — обрядом спалення померлих, молитвами й іншими жертвами...

Імітація людських жертвоприношень у святкуванні свята Івана Купайла простежується в ритуальних діях, пов’язаних з метою запобігання негативного впливу нечистої сили, відьом, діяльність яких, як вважали наші пращури, була найбільшою саме в період літнього сонцестояння. До сьогодні на Житомирщині зберігся звичай посипати попелом з купальського вогнища стежки у дворі з метою запобігання діяльності нечистої сили. Наші пращури ретельно стежили за тим, щоб все згоріло у вогнищі під час святкувань, адже недогорілим попелом можуть скористатися відьми, щоб заподіяти людині лихо.

Найпоширенішими очисними властивостями в період літнього сонцестояння наділена вода. Для купальської обрядовос-

ті характерні перестрибування молоддю через вогонь та обливання водою. Не випадково місця святкування обирали на березі річок та водоймищ. Вода й вогонь — поєднання двох очищувальних стихій. Саме тому по всій Україні побутував звичай стрибати через вогонь парубкам з дівчатами, взявшись за руки, з обов'язковим наступним купанням у воді. Вода в Купальську ніч мала цілющі властивості.

Роса на Івана Купайла вважалась цілющою, з метою запобігання хвороб люди до схід сонця качалися по росі та збирали її. Цілющими властивостями води користувались і відьми “чередільниці”. Збираючи в Карпатах росу до схід сонця, чередільниця завдавала шкоди худобі.

Обов'язковим на Івана Купайла було ворожіння на вінках, які плели дівчата та пускали на воду. До схід сонця дівчата спішать в ліс збирати зілля для плетіння вінків: барвінок, сокирки, чебрець, м'яту. Плетуть обов'язково по два вінки. Звичай ворожіння на вінках був поширений на Поділлі, Правобережній та Лівобережній Україні. Вода в купальській обрядовості наділена магічними властивостями, вона здатна впливати на долю людини, допомагає покращити добробут господарів, збільшити врожай.

Для ритуальних святкувань на честь Івана Купайла характерний обряд потоплення купальського деревця та Марени. Дії, пов'язані з ним, спрямовані на зцілення від хвороб, очищення від пристриту, збільшення урожаю. Наші предки вірили, що на Івана Купайла сонце грає (купається), наділяє воду цілющими властивостями, до Івана Купайла не годиться купатися, тільки від того дня вода є освячена і не шкодить чоловікові. За народними звичаями під час святкувань Івана Купайла виготовляли ляльку, вдягали її в гарне вбрання, чіпляли на голову вінок та клали її під деревце з верби чи тополі, яке мало назву Марена. Неповдалі розпалювали багаття, молодь, взявшись за руки, стрибала через нього, а потім деревце спалювали, іноді Купайлу топили у воді. Обряди з антропоморфними фігурами були поширені на Полтавщині, Харківщині, Київщині та сумісних територіях.

Свято Івана Купайла відзначається в період літнього сонцестояння. Купальська ніч та наступний день — це свято Сонця, яке досягло найбільшої сили й повернуло на зиму. Український народ розпочинав свої жнива уже під сяйвом переможного Сонця — царя свого. Свято Івана Купайла являє собою боротьбу добра та зла, про що свідчить ритуал спалювання Морени (богині смерті “Мари”). Сьогодні важко визначити, чи негативне ставлення до нечистої сили побутувало в Україні з дохристиянських часів, чи в суспільстві відбулися певні трансформаційні процеси, які позначилися на упередженому ставленні людей до сил темряви. Етнографія, включаючи в неї і народне мистецтво, і фольклор, донесла до нас не лише світоглядне бачення якоїсь певної епохи, а ніби в спрямованому вигляді всю суму нашарувань за все життя людства. Обряд прикрашання купальського деревця під час святкування літнього сонцестояння в Україні донині поширений на Поділлі, Лівобережжі, Подніпров’ї. В різних місцевостях України прикрашали різноманітні породи дерев: на Тернопільщині — вербу, на Вінниччині — вишні, яблуні, на Житомирщині — сосну.

У купальській обрядовості яскраво виражені шлюбно-еротичні мотиви. Свято Купайла знаменувало початок шлюбного сезону”, коли, за зауваженням дослідників, “молодь сходилась на ігрища межі села.

За звичаями, купальське деревце встановлювали хлопці, а прикрашали дівчата:

“Ми сосонку поламали
І хорошенько вбирали
Червоними квіточками,
Золотими намисточками,
А хлопців не пускали,
Щоб сосонки не псували,
Стьожок не позривали”.

Для прикрашання деревця використовували польові квіти, чорнобривці, м’яту, а з часом і цукерки, печиво.

Обряди, пов'язані зі святом Івана Купайла, вшановують природу, яка надає людям свої блага, тобто вони мають магічно-ритуальний характер, а згодом обрядові дійства набувають ігрово-розважального характеру.

У XIX–XX ст. на Київщині, Вінниччині, Волині з'явився звичай прикрашати купальське деревце свічками з метою підсилення естетичного ефекту в ритуальних обрядодійствах. Таким чином, магічні властивості вогню були перенесені на ритуальне деревце.

Деякі звичаї в одній і тій самій місцевості занепали. Так, звичай “вбирання буряка”, який побутував на Хмельниччині, поступово втратив своє магічне значення та набув ігрових, символічних елементів.

На Житомирщині до сьогодні зберігся звичай святкування зелених свят в лісі біля “священних дубів”. В. Пропп зазначав: “Така лісова форма святкування — більш давня і архаїчна. Сільська ж (принесення в село гілки зрубленого дерева) — значно пізнішого походження”.

Особливе місце під час купальських святкувань належить усній народній творчості: хорородам, іграм, пісням. Під час свята запалюють свічки на деревці та співають про кохання, вірність, сподіваючись на вдалий шлюб. Купальські пісні співають особливим своєрідним наспівом, одноманітним і протяжним і, якщо можна так висловитися, архаїчним. В цьому співі так і чуються жрецькі пісні навколо жертovníків... Пісні, принаймні ті, що співають тепер, рішуче не витлумачують обрядовості, як це буває в інших випадках. Більшість купальських пісень нагадують весільні. Пісні нерідко побудовані у формі діалогу, в них висміювались ревність, скупість, заздрість. Треба відмітити, що у купальських піснях обрядове і звичаєве вже стерте часом.

Єдине, що недоторкано збереглося в них, — це поетична атмосфера свята середини літа, із бадьорим загальним настроєм, життєрадісна, приваблива, вщерть налита силами найвище розбуялої життєвості, з елементами драматичного і поетичного.

До прийняття християнства на Русі з 19 по 24 червня відмічали свято літніх русалій, яке закінчувалось ритуальними купальськими обрядами, які вшановували природу.

З давніх часів люди вірили в цілющі властивості зілля, зібраного на Івана Купайла. Лікувальними вважаються звіробій, ромашка, полин, материнка, ягоди. День Івана Купайла найбільший за тривалістю у році, тому не випадково, що саме в цей день наші предки збирали цілющі трави. Особливо цілющими вважалися трави, які росли в лісовій глушині. Збираючись йти в ліс, переодягалися в чистий одяг, збирали трави впівголоса, промовляючи магічних заклинань: “Не беру сама собі, а своїй жовтани, голубани, біловани. Кілько я сходила, кілько я цвіту збрала і увесь цвіт сгиридувала, своїй худобі дала, щоб моя худоба була така тиха, як корінь в зимли... щоби її чередільниця не знайшла, щоби з неї манку не відбрала”. Відьми особливо лютують у Купальську ніч, від нечистої сили оберігає людей трава одоляна, наділена апотропеїчними властивостями. В деяких місцевостях роль купальського вогнища виконувала кропива. Купальської ночі вельми важливого значення набуває жалка кропива, — не тому тільки, що з неї накладають купи для перескакування замість вогнищ, але ще більше тому, що кропива вважається обереговим зіллям од відьом, і з огляду на це її кладуть у хатах, на вікнах та порогах, а також у загородах для худоби.

В Україні впродовж тисячоліть існує вірування в те, що на Купайла сонце “грається”, “купається”. Люди з великою пошаною ставляться до цього надзвичайного явища, оспівують його в усній народній творчості, складають прикмети, легенди: “сонце купається, міниться, гуляє, трясеться, здвигається, бігає, танцює, скаче, стрибає, кружляє, йде до вінця”.

За народними віруваннями, в період літнього сонцестояння в лісі зацвітала папороть — зілля, за яким полюють шукачі багатства. Опівночі папороть зацвітає вогняними іскрами, кому пощастить її знайти — буде власником всіх скарбів: “Чарівну квітку папороті, як вірили в народі, здобути було непросто, оскільки її охороняв сонм упирів, відьом, чортів, гадюк тощо. Сміливець, що наважився заволодіти цвітом, повинен був ви-

конати ряд умовностей: взяти скатерть, на якій святили паску, свячену крейду і воду; знайти в лісі, де росла папороть, таку глуху ліщину, куди голос півня не доходить, окреслити навколо себе крейдою замкнуте коло; покропити свяченою водою, розстелити на землі скатерть і чекати півночі, коли розквітатиме папороть. Лінія, окреслена свяченою крейдою, захищала шукача квітки папороті від нечистої сили, яка не могла переступити за межі цієї лінії і тому всіляко намагалася то налякати, то виманити хитрощами сміливця із, сказати б по сучасному, “зони безпеки”.

Життєва народна мудрість засуджувала багатство, здобуте невласним трудом. Не випадково, що скарби, знайдені в ніч на Івана Купайла, зникають, перетворившись на черепки.

Спостереження людей за природою в день на Івана Купайла відобразились у мудрості цілих поколінь, внаслідок чого ми маємо цілий ряд прикмет та прислів'їв, що до сьогодні поширені по всій території України.

Говорячи про трансформаційні процеси у традиційній обрядовості українців, необхідно наголосити, що те, що мало в цій обрядовості релігійно-магічні функції, було відкинуте, а те, що виражало земні переживання і думки, стало розвиватися незалежно від будь-якої релігії, перетворення цих форм духовної діяльності в самостійні.

Впродовж тисячоліть язичські елементи в обрядовій культурі українців набрали значних змін, втративши релігійність і набувши побутового статусу. В ХХІ ст. українська традиційна обрядовість поступово трансформувалась у символічно-ігрову, насичену театралізованими діями. Так, під час святкування свята Івана Купайла в м. Богодухів (Харківська обл.) місце святкування місцеве керівництво обрало біля ставків, для виступу солістів побудували естраду. Дівчата, кружляючи біля дівчинки “Маринки”, роздавали присутнім подарунки. Хлопці несли дерево до води, топили його, а дівчата ставали в коло, вели хоровод “Ой, зав'ю вінки...” та співали про майбутнього судженого. Свято продовжувалось концертом художньої самодіяльності.

У святкуванні Івана Купайла в с. Михайлівка Лебединського району Сумської області є певне перебільшення. Опудало, обтикане стрілами, навколо якого зображення смерті, п'яниць, бюрократів — усього того злого і ворожого, що заважає людству рухатися по шляху гуманізму, миру й прогресу. Юнаки сплячуть зловорожі опудала, символізуючи перемогу добра над злом. Все це є також порушенням органічної структури й змістовності народного традиційного свята.

У купальських святкуваннях на Івано-Франківщині, Буковині, Черкащині, Полтавщині традиційні елементи класичного святкування (купальське деревце, вогонь, ворожіння, хороводи, обливання водою) в наш час збереглися найкраще.

У Західному регіоні наприкінці ХХ ст. з ініціативи партійних органів під час святкувань Івана Купайла популярними були вручення грамот передовикам виробництва та сільського господарства, вітання ветеранів праці хлібом-сіллю. Обов'язковим був виступ самодіяльних колективів, духового оркестру. На Волині представники радянських державних органів намагалися поєднати традиційні святкування літнього сонцестояння з днем радянської молоді, поєднати його зі спортивними змаганнями. В деяких місцевостях купальське дерево помилково називали “Марина”, не усвідомлюючи, що “Морена” — ритуальна лялька у структурі традиційного святкування на Івана Купайла. В ХХ ст. під час святкування радянських свят та обрядів ставилось питання про доцільність відновлення традиційних обрядів купальського свята, в якому гармонійно поєднувались старі й нові форми.

Дівчата наряджають Мореноньку, співають:

“Кругом Мореноньки ходили дівоньки,
Стороною дощик іде!
Стороною, та й на моє личенько червлене!..”

Основна мета купальських святкувань за радянських часів — пропагування проведення радянських свят з обов'язковим поздоровленням секретарем партійної чи комсомольської організації учасників святкувань.

У святкуванні Івана Купайла нині дещо змінилися традиційні форми свята (Івано-Франківщина, Волинь), а в деяких районах свято практично не проводиться (Сумщина).

12 липня — день Первоверховних Апостолів Петра і Павла. Хлібороби починають жнива. В народі існує вірування, що справа Апостола Петра “жито зажинати”:

“Святий Петро за плугом ходить,
Святий Павло волоньки водить,
А сам Господь Бог пшеничку сіє,
А святий Ілля заволочує”.

У свято зранку люди йшли до церкви. Дівчата прикрашали себе вінками з польових квітів. Повернувшись додому, розговлялися мандриками, пампушками з борошна, яєць, сиру.

У давнину хлопці та дівчата на свято влаштовували гойдання на гойдалках. Про це згадується в петрівчаній пісні з Поділля:

“Ой у лісі на кленку, на кленку,
Там повісив той Андрій гойдалку,
Там повісив той Андрій гойдалку
Та посадив Галину-коханку...”

У цей день перестає кувати зозуля. За народними віруваннями, вона подавилася мандриком, вкравши пампушку у святого Петра. Якщо кує зозуля і після свята — це віщує нещастя людині.

Наступний день свята має назву “Полупетро”. В давнину на Харківщині в цей день різали трьох півнів та варили борщ у трьох горнятах. Основу цього обряду складає вірування християн у трикратне відрікання святого Петра від Христа.

Від Івана Купайла починаються жнива. За народними звичаями, зажинать починають перед святом Петра і Павла. До цього часу господарі ходять декілька разів на ниву, щоб переконатись в тім, що жито “достигло”.

До світанку після молитви виходять всією родиною в поле зажинати. Беруть із собою хліб, сіль, громничну свічку. Господар промовляє: “Сонце праведне, Петре і Юрію, наші святі ду-

шечки, виростили ви хлібець Божий на ниві, внесіть його в наші руки... Докотись, хлібцю свіжий, житечко наше, у наші клуні-стодоли... Хмари дощові, буряні, громові блискавиці, і ти, граде б'ючий, — обходьте ниву нашу стороною й до нас не наближайтесь”. Господиня клала на ниві хліб “зажинач” і зі словами “Помагай, Боже” починала роботу. Перший сніп господиня несла додому, ставила його на покутті, а після свят обмолочувала. Зерно перед засівом змішували з насінням. Солому з першого снопа давали коровам, щоб не хворіли.

Під час зажинок влаштовували польовий обід, як вважали в давнину, спільний з опікунами ниви — польовими духами. Ці ритуальні дії умилювали пращурів, сприяли гарному врожаю. В деякій місцевості існував звичай пасти коней на стерні, затягувати воза на ниву з кіньми. Ці обрядові дії умилювали землю, чарували урожай. В деяких місцевостях хлібороби з метою запобігання дій нечистої сили робили ще й закрутку. Жінки з піснями йшли в поле, одна з них, взявши в жменю дозріле колосся, завивали його вузлом, роблячи закрутку.

Під час жнив у центральних районах не справляли весіль, молодь не збиралась на вулиці. В народі вважалось: “Хто в Петрівку п'є горілку, той зимою без чобіт”.

У день зажинок господарі не робили нічого вдома, були святково вдягнені, мали гарний обід, не сварились.

У добу родового побуту обрядовість, пов'язана з жнивами, складалася з трьох частин: зажинки, самі жнива, обжинки. Уро-чисто-святочна праця хліборобів оспівана в піснях, прислів'ях. Починаючи роботу в полі, жінки співали:

“Вгору, сонечко, вгору,
Хай я нивоньку дожду,
Ой, лане-ланочку,
Скажи ж мені правдочку;
Чи будемо ми в кінці,
Чи підемо ми в вінці?
Ой, будем, доню, будем,
Лише нивоньку дождем!”

Дай нам талер битий
За цей вінок витий,
Бо то дівоньки плели,
Що горілоньку пили.
Віночок — на кілочок,
Нам горілочки дзбаночок”.

Виходячи з хати, господар запрошує всіх до хати вечеряти. Женці віддають вінок господареві, промовляючи: “Дай, Боже, щоб і на той рік уродився хліб!”

У ХІХ–ХХ ст. під час жнив співали пісень часів кріпаччини та козацької доби. Особливе місце в них належало пісням, які вшановували хліборобську працю господаря, який увесь рік чекав на велике свято — жнива:

“Ой літає соколоньку по полю,
А збирає челядоньку додому.
Іди, іди, челядонько, додому,
Вигуляла все літечко по полю.
Вигуляла все літечко, ще й жнива,
Заболіла голівонька, ще й спина”.

1 серпня — день святої Мокрини. Якщо в цей день світить сонце — буде тепла осінь, а якщо дощ — буде мокра й дощова. За календарем ще літо, а в повітрі відчуваються перші пахощі осені.

У народі існує вірування, що свята Мокрина осінь приносить. На Київщині існувало повір'я: “Як на Мокрини дощ, то горіхи повимокають, а як сухо — то бджоли повилітають”.

2 серпня — день Пророка Іллі. В народі існує вірування, що Ілля — наступник громовика Перуна. Пророк Ілля вважається богом грому. В цей день не працюють в полі, боячись кари громом.

У народі існує вірування, що святий Ілля ганяється за бісами та “пускає стрілу в нечисту силу”. Забобонні люди під час грози відганяють від себе собак, вважаючи, що в цій тварині криється нечиста сила. Щоб уберегтися від пожежі під час грози, віруючі люди перед іконою запалюють “страсну свічку”.

У серпні у водоймах стає холодною вода. В народі говорять: “Ілля в ріку налляв”. В народі вважають, що з цієї пори не слід купатися в ріках та озерах.

Після Іллі лелека злітає з гнізда, відлітає в теплі краї, а коли залишається, це віщує теплу осінь.

За народними традиціями, господині на Іллю готували овочеві страви з кабачків, капусти, моркви. До схід сонця жінки йшли на город, промовляючи: “Добрідень, капусточко! Прийшов Ілько, щоб у тебе було листячко, як рядно”.

На Полтавщині господині, звертаючись до капусти, проговорювали: “Святий Ілля, складай капусту, щоб була головня”.

На початку серпня на південній Україні бувають нічні грози з блискавками, буревіями, “горобині ночі”. В народі кажуть: “Як прийде Ілля, то наробить гнилля” або “До Іллі дощ ходить зі своїм вітром: за вітром і проти вітру, а після Іллі тільки за вітром”.

Вважається, що до свята Іллі жнивварські роботи мають бути закінченими. Хліб з нового урожаю випікають на капустяних листочках: “На Іллі лежить уже новий хліб на столі”.

У серпні пасічники пильно стежать за бджолами, можуть “втекти” від хазяїна: “Після Іллі не годяться рої”.

В Україні після Іллі починають сіяти озимину:

“Ходить Ілля на Василя,
Носить пугу житяную:
Куди махне – жито росте,
Жито, пшениця і всякая пашниця”.

9 серпня — день святого Великомученика Паликопа (Пантелеймона). За народними віруваннями, Пантелеймон захищає людей від вогню. У випадках пожежі, з метою її негайного припинення, це місце тричі обходять з іконою Великомученика Пантелеймона. Цього святого здавна поважали в Київській Русі: відомо з літопису, що великого князя Ізяслава (1157 р.) було відшукано на бойовниці по шолому, на передній частині якого був зображений мученик Пантелеймон. Український народ називає його Паликопом (а в деяких місцевостях Палієм).

Цього дня не зносять хліба в копи й не кладуть його в копиці, щоб Паликоп не запалив їх блискавкою.

У полі в цей день не працюють, а в церкві перед образом Пантелеймона запалюють свічки, молячись, “щоб у полі копи зберіг від пожежі”.

Здавна у хліборобів існував звичай допомагати жати попам, вдовам, хворим людям (у народі називали “Працювати на толоці”). Люди вірять, що Пантелеймон умилює працю на толоці в цей день, допомагаючи хворим та немічним.

14 серпня — день святих мучеників Маккавеїв (Маковея). В народі свято називають “Першого спаса”, “Спаса на воді”. Зранку дівчата, жінки, хлопці й чоловіки — всі по-святковому вбрані йдуть до церкви й несуть на посвяту великі китиці жовтих купчаків, чорнобривців, васильків та великі достиглі голівки маку. Після посвяти квіти й голівки маку кладуть за образами і це все там зберігається аж до весни. Весною мак розсівають по городі...

Народні звичаї, пов’язані з цим літнім святом, побутували в Україні протягом тисячоліть. На початку ХХІ ст. в них практично не змінилися ні зміст, ні форма.

Напередодні жінки та дівчата готували до свята букет (Маковея) з м’яти, чорнобривців, васильків, колосків жита, додаючи до нього дикий мак (“видун”). Надзвичайно сильну дію мав дикий мак. Біля обори, де стоять корови, господиня густо насипає насіння дикого маку, щоб відьми, визбируючи його, не могли приступитися до худоби.

За народними традиціями, освяченим маком-видуном обсіпають дім, щоб у хаті “не ходив мрець”. Щоб запобігти діям нечистої сили, господині маком-видуном обсіпають хлів, приговорюючи: “Тоді, відьмо, масло від моєї корови забереш, як цей мак збереш”.

Освячена на Маковея в церкві вода набувала чародійних, цілющих властивостей. В народі її використовували для лікування хвороб, а також нею кропили город, щоб позбутися бур’янів.

До наших часів збереглася традиція на свято Маковея готувати святкову обрядову страву — шулики (коржі з маком).

Спечені пшеничні коржі розламують в макітрі, заливають медом з розтертим маком. На Слобожанщині до свята печуть коржики-маківнички з маком нового урожаю.

19 серпня — Спаса, або Преображення Господнє. Вважається, що в цей день літо зустрічається з осінню. В церкві на Спаса святять яблука, мед, колоски пшениці, вінок з жита, який зберігають до весни, а весною “перед початком сіви розкидають по ниві”. Ці обрядові дії спрямовані на заворожіння урожаю пшениці, жита, городини в наступному році.

Віруючі люди за два тижні до свята дотримуються посту, який зветься “спасівка”. За легендою, Бог розділив Великий Великодній піст на дві частини, щоб віруючим легше було його витримати.

За народними віруваннями вважається, що на Спаса мерці виходять на світ, тому цей день присвячують пам’яті покійників роду.

На Волині померлих родичів поминають, влаштовуючи напередодні свята вечерю — “діди”. Повечерявши в хаті з родиною, частину страв лишають на печі, “щоб їли покійники”.

На Сумщині, прийшовши з церкви, поминають померлих, проговорюючи: “Царство небесне померлим родителям, великий покой, а живим нехай легко згадується, усьому роду по всьому світу”.

На території України до наших часів зберігся звичай не вживати в їжу яблука до Спаса тим матерям, у яких померли діти, бо на тому світі померлі будуть голодувати.

28 серпня — Перша Пречиста, або Успіння Пресвятої Богородиці. В цей день не можна працювати в полі. На території Північного Підляшшя на Успіння в церкві святять воду, квіти, мак, просо. Мак допомагає від наврочувань, впливає на надприродні сили, умилостивлює їх.

У народі вірили, що на Спаса необхідно вдягти чистий одяг (впродовж року тіло буде чистим).

Після свята батьки дітей, що досягли шлюбного віку, починають готуватися до весіль: “Прийшла Перша Пречиста — стала дівка речиста”.

Осінь пора для хлібороба пов'язана з турботами про запаси на зиму для своєї родини, худоби. Жінки в осінні вечори прядуть полотна, рушники. Господарі намагалися до настання осені посіяти озимину. В народі говорять: “До Головосіка не держи жита у засіках”.

Питання для самоконтролю

1. Що є основним елементом християнської Трійці?
2. Які звичаї святкування Трійці збереглися у наш час?
3. У якій місцевості України зберігся обряд водіння Тополі?
4. Назвіть відомі вам обряди, пов'язані з проводами русалок.
5. Які вам відомі стародавні дохристиянські свята, пов'язані з очисними функціями води?
6. Назвіть найбільші літні свята українського народу.
7. Як проходило свято Івана Купайла в давнину?
8. Опишіть обряд збирання трав на Івана Купайла.
9. Що вам відомо про урочисте святкування жнив в Україні?
10. Як проходив обряд обжинок?

1.3. Українська традиційна обрядовість осінньо-зимового циклу

У традиційній українській культурі до середини ХХ ст. було багато різдвяно-новорічних звичаїв і обрядів, тісно пов'язаних з основним заняттям жителів — землеробством, скотарством. Безперечно, архаїчні компоненти давніх обрядів походять від дохристиянських часів і належать до культури первісних світоглядних уявлень, які в різні історичні епохи зазнавали еволюційних змін. В часи нестабільності економічного й соціального життя традиційні вірування оживають як трава навесні після зимового сну. Зокрема, віра у відьом (локальне чередільниць), наврочування, віра у щасливу годину і тепер мало похитнулася.

Серед свят і обрядів календарного циклу українців збереглися вірування про єдність Всесвіту, особливо його вертикальної

моделі: потойбічний світ, земний і небесний. В українській обрядовості дуже чітко простежується світоглядна уява наших далеких пращурів про те, що прихід нової пори року залежить від пращурів потойбіччя — вирію. Звідти прилітають птахи, які приносять звістку про прихід весни, а також своєрідне благословення пращурів на врожайність. Власне тому так добре розвинені й збережені звичаї шанування померлих родичів навесні, хоча культ пращурів притаманний усім переходовим моментам у природі: від весни до літа, потім до осені, зими. Віра й реальне життя були тісно пов'язані. Людина вірила, що все довкола неї живе, розуміє, має свої бажання, тривоги і ставилася до природи як до живої істоти. Досі у мовному мисленні збережена уява про те, що “сонце сідає”, “дощ іде”, “вітер гуде”, “вода біжить”. В часи дощу показується веселиця — веселиця-дождевниця.

Для багатьох народів світу, а колись і для слов'ян, новий рік починався з весняного рівнодення. Поверталися з вирію птахи, і з їх прильотом мала розпочинатися весна. Для зустрічі птахів існували магичні словесні формули, які мали забезпечити вроду, здоров'я, врожай, добробут.

Найсприятливішим для селянського дозвілля всюди в Європі вважався осінньо-зимовий період, особливо насичений звичаями, обрядами, ворожіннями, піснями, колядками, щедрівками, ритуальним рядженням.

Зимовий цикл суттєво різнився від літнього тим, що останній відбувався переважно поза хатнім простором. Свята проводилися на галявинах, біля церкви, біля річок, у гаях.

Зимові свята переважно відбувалися у хаті, біля домашнього й родинного вогнища. Це має сакральне, тобто священне, значення певних часових і просторових точок, зокрема простору, де відбувався ритуал. Це піч, покуть, лави, стіл, сволок. Ці речі і місця мали певний знак, входили у символічну знакову систему. Тому на час зимових свят вони з побутових речей перетворювалися на сакральні, від яких до певної міри залежали добробут, щастя родини.

Як відомо, основою народного календаря, на відміну від астрономічного, чи елітарного, був вегетаційний рік. Отже, се-

ред сучасних церковних дат неважко віднайти точку відліку зимового циклу. Нею є день Введення в храм Пресвятої Богородиці, тобто 4 грудня. З цього дня у хліборобському розумінні починає спочивати земля, яку не можна копати лопатою аж до Благовіщення.

11 вересня — Усікновення Голови святого Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Івана, або, як говорять в народі, Івана Головосіка. В цей день не можна працювати, віруючі люди дотримують посту, забороняється різати будь-що. За біблейською легендою, Івану Хрестителю в цей день було відсічено голову. Цього дня не можна варити червоний борщ (бо він нагадує кров), рубати, зрізати в городі капусту. В народі кажуть: “Якщо зрізати головку капусти в цей день, то може потекти кров”.

14 вересня — свято Преподобного Семена Стовпника. З Лаврентіївського літопису до нас дійшли відомості, що в XII–XIII ст. в день Семена Стовпника в Україні-Русі побутовував обряд пострижин княжих дітей віком 3–4 років. Молоді княжичі цього дня вперше сідали на коня. Обряд пострижин в княжі часи виконував єпископ. В цей день у Києві відбувалися народні гуляння, богослужіння.

У XVIII ст. в церковно-релігійному обряді “пострижин” священники перестали брати участь (з яких причин — невідомо).

До сьогодні зберігся народний звичай пострижин малолітніх дітей. Промовляючи: “Щоб Бог послав усе добре нашому козакові”, дитину стрижуть, садять на коня, придержуючи, возять по дворі, влаштовують обід. Вік дитини коливається від 1 до 7 років.

На Гуцульщині батько вважає за потрібне стригти дитину одразу після народження “аби не вилісіло”. Зміст обряду пострижин — принесення жертви богам — опікунам роду.

На Київщині, Полтавщині дитину віком двох років садили посеред хати на кожух та стригли навхрест. Зрізане волосся розкидали на городі.

Нині цей давніший звичай значно спростився, набувши побутового та практичного значення.

До початку ХХ ст. в різних регіонах України побутував звичай “женити свічку”, “весілля свічки”, “весілля каганця”. На Київщині на Семена Стовпника урочисто запалювали вогонь у лучнику, обсипали його житом.

На Кіровоградщині вранці на свято ставили свічку на столі, запалювали її, прикрашали квітами. Завчасно готували весільні страви, пригощали ними родичів, хрещених батьків. Танцювали, співали до вечора. На другий день запалену свічку переносили в іншу хату. Обряд “женити свічку” повторювався впродовж тижня. В народі існувало вірування, що дотримання цієї традиції сприятиме роботі ремісників. На Слобожанщині побутував давній звичай на Семена “засиджувати вечір” у когось з сільських майстрів. Іноді йшли в шинок, частувалися горілкою. “Засиджували” вечір впродовж тижня, до другої Пречистої, щоб впродовж довгих зимових вечорів майстрам не хотілося спати за роботою.

На Лівобережній Україні побутував звичай на свято вінником з полину виганяти з хати мух, проговорюючи: “Киши, мухи, до Степухи, а ви, блохи, до Явдохи”.

У давнину, за народною традицією, після Семена копали картоплю. На полі розпалювали багаття, пекли картоплю, “щоб не мерзнути взимку”, гріли руки. В наш час господарі копають картоплю в західних та центральних районах у середині серпня, а в північних районах після Першої Пречистої.

Після Семена молодь починає збиратися на вечорниці з музиками, танцями, жартами, обрядовими стравами (кашею, варениками).

21 вересня — свято Різдва Пресвятої Богородиці, або Друга Пречиста. В цей осінній день майже завжди йдуть дощі, тому в народі кажуть: “Друга Пречиста дощем поливає!” На свято не роблять ніякої роботи, завчасно готують скоромні страви, звуть до себе родичів. У деяких селах на цей день припадає храмове свято, яке віруючі відзначають надзвичайно урочисто.

Одвічно дівчата прагнуть здійснити свої дівочі мрії — стати дружиною ласкавого, роботящого чоловіка, мати дітей. Тому, звертаючись до Богородиці, промовляють: “Пресвятая Пречис-

та! Дай мені чоловіка плечистого, з добрими волами, з гарними возами та з чорними бровами”.

На Підляшші до Другої Пречистої намагалися відсвяткувати весілля, сподіваючись на захист Богородиці всієї родини від усякого зла.

За народними уявленнями, з цим святом в'яжеться день рожениць, коли жінки, в яких немає дітей, справляють, бувало, обід і запрошують бідних — “щоб молилися Богородиці за її діти”. Такі жінки наймають службу Божу в церкві, а після богослужіння запрошують людей до себе на обід.

В Україні існує повір'я, що на Різдво Пресвятої Богородиці вужі та гадюки “гріються” на сонці. Поміж них у золотій короні виділяється цар. Перехожий, який побачить це дивне явище, повинен кинути гадукам червоного пояса та низько вклонитися. Винагородою людині буде золота корона, яку потрібно носити в пазусі на щастя впродовж всього його майбутнього життя.

27 вересня — свято Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього, або Воздвиження (“Здвиження”).

У народі до сьогодні збереглося вірування, що від цього дня птахи починають відлітати в теплі краї. Змії та вужі також повзуть у теплий край. Тому на Здвиження не бажано ходити в ліс. В народі є повір'я, що як задзвонять зранку в церкві, то в деяких містах земля розступиться і в неї поховаються плазуни. Ту гадюку, яка вкусила людину влітку, земля не приймає.

На Чесного Хреста віруючі дотримувались посту, а особливо мисливці, які вірили, що, порушуючи цю давню традицію, перестане щастити на полюванні. На Західній Україні дівчата зверталися до Чесного Хреста, благаючи допомоги їм у вдалому підборі пари при одруженні: “Святий Хресте, покриваєш землю зернятком, то покрій нас шлюбним віночком”.

14 жовтня — свято Покрови Пресвятої Богородиці. Це найбільше свято осені. В основі його лежить переказ св. Андрія про ним бачене видіння, як у храмі Богородиця простягла свій омофор над народом. Свята Покрова дарує людині життя, допомагає їй у щоденних справах, захищає від лиха. Від цього дня осінь переходить у зиму, тому всі польові роботи господарі на-

магалися закінчити до свята Богородиці: “Не сій після Покрови, бо на полі буде голо”.

Вперше після літа господині протоплюють у хаті. До Покрови ж не топлять, а тільки обмазують хати, щоб замазати дух. На Покрову до схід сонця приплітають під стріхою проти покуті кизяка, щоб хата була теплою (цей кизяк там і залишається; коли хтось захворіє на соячницю, то беруть того кизяка і дають пити, розколотивши у воді).

На свято, вставши до схід сонця, жінки топили піч — “заганяли тепло в хату”.

З давніх часів людина намагалася розпізнати природу, спостерігала за її змінами. За народними спостереженнями, холодний вітер з півночі на Покрову віщує сніжну зиму з вітрами, морозами. Вітер з півдня — теплу, з відлигами, малосніжну зиму.

На думку деяких дослідників, Богородиця є найголовнішою Богинею землі дохристиянського походження. Люди вірять, що завдяки її захисту людина очиститься від усього лихого, переможе хвороби, земля дасть високий урожай. На Харківщині люди, сподіваючись на захист Богородиці, промовляли:

“Прохаємо, Покровонько,
Од лиха укрити,
Здоров'ячко наше
Знов нам обновити.
Нашій праці за літечко
Дай до весни дожити,
Щоб у зимі веселенько
Усім було жити”.

За народними традиціями, від свята Покрови починаються сватання та весілля. Дівчата, яким не таланило в коханні, молилися до Богородиці: “Свята мати, Покровонько, накрий мою головоньку, хоч ганчіркою, аби не зісталася дівкою”. Християнські звичаї наших предків, пов'язані зі святкуванням свята Покрови Пресвятої Богородиці, проводились однаково, хоч у деяких місцевостях були дрібні особливості. Так, на

Харківщині, Сумщині святу уявляли молодою матір'ю, до неї звертались жінки, благаючи посприяти народженню дитини:

“Покровонько, Покровонько!
Покрий мені головоньку,
Щоб я жінкою була,
Щоб мені весело жилось
З чоловіком молоденьким,
З дитятком веселеньким”.

На Черкащині, благаючи Богородицю про майбутню долю, одруження, народження дитини, молилися: “Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку хоч онучою, бо дуже дівкою надокучило. Та прикрий паляницею, щоб я була молодницею!”

На Вінниччині дівчата зверталися до Богородиці: “Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку, чи в онучу — най ся дівкою не мучу!”

На Покрову по всій Україні припадають храмові свята, які в народі називають “храм”, “праздник”. Ці обрядові дії вшановують померлих пращурів, які є опікунами роду. Вшанування померлих родичів охороняє людину; її рід сприяє змінам пір року.

У XVI ст. в непереможній Хортиці козаки з великою повагою ставились до Покрови Пресвятої Богородиці. Особливо піклувались козаки про прикрашання головної церкви Запорозьких Вольностей — січової Покровської. Зображення Богородиці багато хто з козаків носив на грудях, особливо під час воєнних походів.

27 жовтня — день Великомучениці Параскеви, або святої П'ятниці. В багатьох селах у цей день храм. В народі вірили, що Параскева — бідна жінка, тіло якої порізане та понівечене людьми, працюючими у свято. На святої Параскеви не прядуть, не шиють, “бо крутило б руки й ноги”. Свята Параскева вважається покровителькою незаміжніх жінок, не випадково, що в молитвах — звертаннях до неї — домінують мотиви кохання, подружнього життя. В цей день не вживають скромних страв.

На більшій частині території України пасічники готують бджіл до зими, обкурюють вулики ладаном.

День Великомучениці Параскеви — поминальний на всій території України. Віруючі несуть до церкви хліб, правлять панахиди.

4 жовтня — свято Казанської Божої Матері. Божа Матір сприяє сватанню та одруженню, опікується новоствореними сім'ями: “Хто на Казанській женихається, той ніколи не розкається”.

8 листопада — свято великомученика Дмитрія, як кажуть в народі, Дмитра. Існує вірування, що святий Дмитро приводить зиму, завершує рік землероба. За народними звичаями, в листопаді закінчується сезон сватання. Так, про дівчат, які не дочекалися цього року женихів, кажуть: “До Дмитра дівка хитра, а по Дмитра хоч комин витри”. За народними традиціями, мольдь розважалася на вечорницях.

Родинна (перед святом) субота присвячена пам'яті покійних роду. Померлих поминають зранку в церкві парастасом-панахидою, а ввечері за обідом вдома. Завчасно господині печуть хліб, смажать рибу, варять холодець. З кожної страви в окрему тарілочку відсипають потроху та лишують на покутті, промовляючи: “Їжте, пийте, вживайте і нас грішних споминайте”.

На Дмитрову суботу, в осінньому поминальному циклі, до сьогодні в деяких місцевостях на Поліссі збереглися язичькі традиції. Намагаючись вшанувати, умилоствити померлих прародителів, готували дев'ять страв (обов'язковою стравою було коливо). Ввечері, запаливши свічку, наливши горілки в чарку, господар промовляє: “Будьте здорові, діди!” Ту горілку виливає за вікно, а потім сам п'є тричі і всі домашні, закусувачи книшем. Тоді сідають до столу, господар бере ложкою страву і викидає за вікно (а подекуди під стіл), звертаючись до душ: “Діди, йдіть до обіду”. Деінде прийнято заносити страву до хліва, в якому стоїть худоба, і класти в ясла. Після старший у родині (чоловічої статі) відчиняє двері та вікна, бере мисочку і махає нею по кутах хати, говорячи: “Киша, киша, душечки! Котра старша і більша, то дверима, котра менша — вікном”.

10 листопада — свято Великомучениці Параскеви, нареченої П'ятниці. В цей день поминають померлих, їдять пісні страви, не працюють, особливо ремісники. В народі вірять, що свята П'ятниця може наслати на їхнє помешкання грабіжників.

14 листопада — день святих чудотворців Безсрібників Кузьми й Дем'яна. На думку деяких авторів, Кузьма й Дем'ян — одна особа. За легендою, Кузьма й Дем'ян — ковалі, які вбили змія, попіл розвіяли по землі й тепер охороняють людей від плазунів.

Цей день вважають сприятливим для садіння дерев, кущів.

Молодь на Кузьми й Дем'яна збирається на вечорниці. Знайшовши серед свого гурту Кузьму чи Дем'яна, у складчину влаштовують йому "йменини". Готують вареники, смажать курку, між хлопцями та дівчатами відбувається почастинок, чия курка смачніша.

21 листопада — Собор святого архістратига Михаїла, в народі кажуть Михайла. За народними віруваннями, архістратиг Михайло — лицар, який завжди перемагає зло, темні сили. Де б вони не заховалися, стріла архістратига їх дістане.

На свято зазвичай випадає перший сніг. В народі кажуть: "Вже Михайло приїхав на білому коні".

Мисливці вважають архістратига своїм покровителем.

Михайлова субота є останньою поминальною цієї осені.

27 листопада — свято Пущення, або Пилипчані запусти, Заговини. Наступного дня у християн розпочинається піст (Пилипівка).

На Пилипчані запусти молодь збирається в тій чи іншій хаті, у складчину пригощається, танцює, жартує. В різних регіонах це свято має особливі форми святкування.

На Сумщині до неодружених цього року парубків молодь заносила справжню колодку, за що хлопець мусив відкуплятися.

На Полтавщині щойно одруженим хлопцям зав'язували на руці стрічку, за що вимагали могорич.

На Кіровоградщині парна кількість хлопців та дівчат збиралась в хаті, готували у складчину вечерю.

Віруючі, старші люди у Пилипівку постували. На вечорниці сходились колядувати, вчити молодь колядувати. За народними традиціями, за Пилипівку молоді хлопці мусили опанувати мистецтво колядування, а хто більш відзначиться — того обирали за старшого.

Святом, коли “вводиться літо в зиму”, в Україні вважали Введення — 4 грудня (за старим стилем 21 листопада). З цією датою пов’язано чимало прикмет, прогнозів, магічних звичаїв, що свідчили про її важливе значення. Вважалося, що Введення відкривало собою зимовий святковий сезон.

По всій Україні від Введення починали розучувати колядки, виготовляти “вбрання” для колядників і переряджених. Майже повсюди вірили в полаз: хто вранці першим завітає до хати, той буде полазником; від нього залежатиме щастя, здоров’я чи лихо. Достаток віщував молодий відвідувач, та ще й коли був з грошима; нещастя — старий, немічний, особливо стара баба або той, що приходив щось позичити. Щоб уберегти себе від таких випадкових відвідувачів, господарі подекуди старалися раненько ввести до хати свого “полазника”: вола, телицю, вівцю — своєрідне втілення селянського побуту.

До Введення дівчата та молодиці повинні були закінчити тіпати чи терти льон і коноплі. Хто не впорається вчасно з цією роботою, накличе влітку бурю на поля, а на себе — зневагу людей. До того ж існувало повір’я, що в цей день надзвичайно активна “нечиста сила”, особливо відьми, які можуть чаклунськими діями відібрати молоко у корів. Ось чому майже по всій Україні люди вдавалися до різноманітних оберегів: обсіпали подвір’я і стайні маком-самосівом (видуном), обкурювали зіллям худобу, мастили вим’я маслом, часником, а на дверях стаянь дьогтем рисували хрестики. Худобу в цей день щедро годували. У центральних районах України, на Поділлі спеціально варили з борошна густу киселицю і давали коровам — щоб густою була сметана.

Цього дня не можна було шити, прати. В народі побутувало повір’я, що в цей день відьма сідає на кочергу і їде відбирати у

корів молоко. Щоб запобігти цим діям, господарки варили суміш з полином “від порчі” та малювали коровам на лобі, спині, вимені хрестики. Поклавши у черепок ладан, свячене на Зелені свята зілля, підкурювали корів. Вранці, розклавши на розі зілля, переводили через нього худобу — щоб відьма не могла зашкодити.

Дівчата, прийшовши у церкву, пошепки примовляли священику: “Як ти тепер уводиш мене дівкою, то так щоб від сьогодні за рік уводив мене звінчаною”.

7 грудня — свято Катерини, яка вважається опікункою дівочої долі. На Слобожанщині дівчата збирались у хаті, де зазвичай справляли вечорниці, варили пшоняну кашу. Коли починало темніти, гуртом несли кашу до воріт і вигукували: “Доле, доле, йди до мене кашу їсти!” Опісля хлопці та дівчата разом вечеряли: спочатку обрядову кашу, а потім що наготували до свята. В цей день дівчина відламувала гілочку від вишні, ставила її у воду та чекала цвіту. Якщо гілочка зацвіте — дівчина цього року вийде заміж.

Давніми у цьому святі є і весільні мотиви. Найкраще виражені вони дівочими ворожіннями на щасливе заміжжя.

13 грудня — Андрія. В народі вважають його покровителем молоді. В традиційній українській обрядовості в цей день справляють вечорниці, ворожать. Ворожіння про майбутнє заміжжя пов’язані з віруваннями у силу води, вогню. Дівчата увечері на Андрія йшли до річки, занурювали руку у воду та, залежно від того, що діставали (шматок тканини, залізо, черепок), вирішували, хто буде судженим.

Занісши у хату півня, давали йому зерно й воду, спостерігали: якщо півень починав їсти — чоловік буде гарним господарем, а в разі пити — п’яницею.

Повсюди в Україні дівчата на Андрія сіяли біля криниці коноплі, примовляючи:

“Святий Андрію!
Я на тебе коноплю сію,
А спідницю волочу,
Бо дуже заміж хочу.

Дай же, Боже, знати,
З ким весілля грати”.

14 грудня — свято Наума. У народі вірили, що в цей день треба починати навчати дітей ремеслу, науці. Члени родини вранці молились: “Сьогодні Наум — бери свою науку в ум”.

17 грудня — свято Великомучениці Варвари. Від цього дня день поступово починає збільшуватися, в народі говорять: “Свята Варвара ночі увірвала, а дня приточила”.

18 грудня — Сави. Його вважали покровителем духовності.

19 грудня — Святого Миколая. Здавна вважається, що святий Миколай допомагає людям у біді, заступається за скривджених, приносить на свято подарунки. В IX–XXI ст. в Україні поширилась традиція пекти до свята печиво “миколайчики” та класти його дітям під подушку разом зі святковим подарунком.

22 грудня — у день Святої Ганни, вважалось, — зачався світ. З часів пізнього палеоліту до наших днів збереглися пережитки тотемічних уявлень (віра у спільного для певного колективу предка, або тварини, рослини): у свято не можна пригадувати про вовкулаків, бо можуть увійти у дім. Звідси пішла приказка: “Про вовка промовка, а вовк і в хату”.

25 грудня — день святого Спиридона Сонцеворота. Господарі, які хотіли збільшити врожай яблук чи груш, удосвіта йшли з сокирою у сад, промовляючи до дерева: “Я тебе зрубаю і в печі спалю, як не вродиш!”

Одним із особливих урочистих свят українців є Різдво. До Різдва готувалися заздалегідь — ще від дня Спиридона (25 грудня). Прибирали в хатах, упорядковували у хлівах, білили, прали, заготовляли дрова і корм для худоби. Адже всі господарські роботи мали закінчуватись до настання святвечірнього дня. Навіть сільський реманент (коси, граблі, вили, плуги тощо) складали у стодолах так, аби створилося враження, що й він відпочиває.

Залежно від місцевих традицій і достатку родини кожна господиня намагалася приготувати від 7 до 14 страв. З-поміж них по всій Україні обов'язковими були узвар і кутя. Родинний трапезі, на яку мали зійтися всі члени родини, передував обхід.

Господар з новоспеченим хлібом, медом і маком, а син (чи хтось інший) із запаленою свічкою тричі за сонцем обходили хату і весь двір. Не оминали і стайні, де худобу обсипали диким маком, обкурювали зіллям — щоб відьми до неї не приступили. А в поріг стайні ще й затинали сокиру. Скрізь в Україні в цей вечір вшановували худобу: її годували до вечері святвечірніми стравами.

Після обходу урочисто заносили до хати необмолочений пшеничний чи житній сніп, що спеціально зберігали від часу обжинків. Його ставили на найпочесніше у хаті місце — під образами. Ялинка, прикрашена іграшками, увійшла в наш побут значно пізніше. Спочатку її ставили в містах, а лише згодом — по селах. Та прикрашений васильками і калиною різдвятий сніп нам рідніший: він — не лише символ достатку, а уособлення пам'яті про наших предків. Недаремно в народі цей святковий сніп називали “дідом”, “дідухом”, “колядою”, “колядником”.

Господиня готувала стіл до вечері: насипала жменю пшона, клала по кутках зубці часнику, грудки цукру, стелила сіном (“бабою”), застеляла святковим обрусом. Лиш тоді ставила на стіл святковий хліб (“калач”, “карачун”, “Василя”). Поруч з калачем засвічували свічку. Тим часом господар набирав у миску по ложці кожної страви і йшов надвір. Тричі кликав він до вечері то вовка, то мороза, то горобців, то злих вітрів, то чорні бурі. А потім “радив” їм не показуватися до його господи і на поле протягом цілого року. Помолившись і згадавши усіх покійних родичів, сідали до столу.

Своєрідним сигналом до вечері була поява на небі першої зірки, яка сповіщала людям про велике чудо — народження Божого дитяти. Під час родинної трапези всі мали зберігати урочистий спокій: не галасувати, не човгати під столом ногами, щоб не дратувати невидимі душі присутніх на вечері покійних предків. Для них спеціально набиравли в миску по ложці кожної страви і ставили її на підвіконня. Важливу роль під час урочистої вечері відігравала свічка, яка в цю ніч горіла на святковому столі. Подекуди на Свят-вечір запалювали свічки і на могилах своїх родичів. Ця традиція прийшла до нас разом з християн-

ством. Хоч у давнину робили ще інакше — спалювали на подвір'ї в'язку соломи.

Цей одвічний мотив родинного благополуччя тісно пов'язувався з обрядом колядування. Як відомо, діти і дорослі окремо колядували. Якщо діти починали обходити хати з колядою вже від Свят-вечора, то старші колядники — тільки з наступного дня. Парубочі ватаги колядників ходили з великою “звіздою”, дівочі — з ліхтарем, що нагадував місяць. Гурти колядників супроводили переряджені: “коза”, “дід”, “баба”, “циган” та ін. Підлітки ходили з вертепом; окремо, особливо в західних регіонах України, ходили з колядою й статечні господарі — збирати на церкву. Отже, у різних місцевостях це дійство відбувалося по-різному.

Мали свої особливості колядки, які вирізнялися за походженням. Умовно їх можна поділити на дві групи — народні й церковні. Для першої групи найхарактерніші хліборобські мотиви. В них оспівується дбайливий і розумний хазяїн, у якого незліченні череди корів чи отари овець. У нього сам Господь сидить при вечері. Святі допомагають засівати добірним зерном його щедру ниву. А його жінка — найкраща, дуже роботяща, дає лад усьому господарству. Такими колядками величали господаря та його дружину. В колядках для парубків переважали мисливські та військові мотиви. Про золоті персні, старостів, дівочу красу і вірність, щасливе кохання колядували дівчата. Це розмаїття мотивів колядок, адресування їх персонально кожному членові родини вирізняє саме український обряд колядування.

Колядники в Україні завжди сприймалися як “гості здалеку”, що приходили до хат з хащів, темряви, добиралися через ріки по хистких містках. Вони несли радісну звістку про всяке благополуччя тим, кого відвідували. Їх прихід сприймався за типом послідовних парних протиставлень “звідси — сюди”: з темряви — до світла, з холоду — до тепла.

Колядники і переряджені — живе втілення давно померлих предків, авторитет яких був незаперечним. Вони визначали норми родинних стосунків, навчали вирощувати злаки, випіка-

ти хліб. Свій прижиттєвий досвід вони зберігали й після смерті, отже, залишали за собою право впливати на всі сфери земного життя.

Вечір під Новий рік (13 січня) називали “другою колядою”, або “Щедрим вечором”, або “щедрухою”. Очевидно, “Щедрим” його вважали через те, що до вечері під Новий рік подавали більше м'ясних страв, яких не вживали на Свят-вечір. У багатьох місцевостях у цей вечір молодь ходила “маланкувати” (день у церковному календарі був присвячений преподобній Меланії). Один з парубків перебирався на Меланку. У групі переряджених були “князь”, “княгиня”, “дід”, “баба”, “коза”, “циган” та інші персонажі. Під вікнами щедрувальники вітали господарів з Новим роком, бажали їм усіляких гараздів. Якщо їх пускали до хати, гості розігрували жартівливі сценки. За ці вітання щедрувальників щедро обдаровували.

Уранці на Новий рік (день, присвячений Василію Великому) ходили по хатах “посівальники”. Хлопці-підлітки, зайшовши до хати, посівали зерном і приказували:

Сію, вію, посіваю,
З Новим роком всіх вітаю!

Важливим був і вечір під Водохреща. У східних районах його називали “голодною кутею”, на Галичині — “другий Свят-вечір”, коли також сідали до родинної трапези. На вечерю подавались такі самі пісні страви, як і на “першу коляду”. Знову чільне місце у вечері належало традиційній куті й узвару. У деяких місцевостях набирали, як і на Різдво, в миску по ложці усіх страв і ставили на підвіконні — для душ померлих. Перш ніж сісти до вечері, хату обкурювали ладаном і зіллям, скроплювали всі її закути свяченою водою, заідаючи при цьому ритуальним печивом — паляницею чи пирогом. На стінах усіх приміщень вивішували паперові хрестики або малювали їх крейдою чи тістом, змішаним на освяченій воді.

До структури різдвяно-новорічних свят належить: підготовка житла до свята, оновлення його шляхом вибілювання, вимивання, підготовка святочного, обрядового одягу, особливо бі-

лизни, головних уборів і взуття, приготування ритуальних страв до Святої вечері: Свята Вечеря, Різдво, Новорічні обряди і Водохреще, що замикає ланцюг різдвяно-новорічних свят. Такий поділ є певною мірою умовний.

Щоб зрозуміти структуру загальноукраїнського Різдва і вирізнити локальний підтип обряду, необхідно зробити певні екскурси у часи формування цієї структури різдвяно-новорічної обрядовості. На жаль, вчені не мають достатньої кількості джерел, щоб пояснити еволюційний процес звичаїв та обрядів. Очевидно господарські, родинні цінності в усній народній поезії, обрядових колядках, щедрівках є дуже давні, бо вони торкалися усіх сторін життєдіяльності людини.

Видатний дослідник М. Грушевський писав про звичаї календарного циклу українців: “Незважаючи на всякого роду пізніші наверствування, котрі при нагоді таки й зазначатиму, я вважаю, що ті відносини господарські, родинні й громадські, які відбилися в обрядовій нашій поезії (так, як її тепер маємо) в найбільшій мірі належать до часів по розселенню та київської доби”.

Сільськогосподарська основа народного календаря є своєрідним скелетом, на якому трималися різні обряди та церемонії релігійно-поетичного і громадянського життя.

Протягом віків відбувалися певні зміни в розвитку народної обрядовості. Господарський календар був побудований на старих уявленнях про поділ року та з пізнішими нашаруваннями релігійних елементів. Пори року розділяли народні свята, які ув’язувались з господарським заняттям українців. Весна приходила зі святом Святого Юрія, літо — на Петра, осінь — на Дмитра, зима — на Миколая. “Оці четверо ділять собі рік так: Святі Петро й Павло тримають ключі від світу. Настає час замикати тепло, а їм жаль світу, що буде в студени... передають ключі Дмитрові. Той замикає тепло (8 листопада)... Кличе святий Дмитро старшого побратима, сивобородого Миколая... Дмитро просить Миколая: “Братику, пусти зиму”... Сивобородий перебирає у свої руки ключі світу, сіє снігом, доки має того насіння, а як усе висіє і міхи повитрясає —

передає ключі Святому Юреві (6 травня), котрий тратить зиму”.

Традиції коляди в Україні давні. Назва Коляда має кілька значень. Коли вносять сніп вівса чи іншого збіжжя і ставлять в куті за столом, то звать його Дідухом, або Колядою. Це символічна назва всього Різдвяного циклу свят. Різдво було народженням самого світу і всього, що є на землі. Через те в колядках так чітко йдеться про творення світу з води, вогню, до якого причетні риби, птахи. Тому власне з віруванням, що Різдво принесе все, що висловлять в колядках, його також називали ще й колядою.

Отож Колядою називають сніп, саме свято вечері, який є жертвою Богові і померлим родичам. Бо калач загалом є хліб поминальний. Хліб-коляда зі склянкою меду на нім були найкращим здобутком, і цей найкращий здобуток ставили для всевишнього опікуна і померлих родичів.

Цікаво, що злаки (такі, як пшениця), мед, віск і бджоли є особливо ідеалізовані в українських колядках, особливо в тих, у яких оспівується народження світу.

У західному регіоні колядою називають три святкові ритуальні хліби, випечені з символічною позначкою на них з тіста місяця, сонця, зорі. Колядою називають ще й інший обрядовий хліб, який призначений для обдарування на Різдво близької рідні: діда, баби, хрещених батьків, баби-повитухи (та, що приймала роди в селі).

Хлібом-колядою обдаровують також колядників-співаків, які виконують під вікном чи в хаті традиційні фольклорні твори-колядки. Коли ці колядки приходять співати, то вони в уяві людей перестають бути знайомими, сусідами. Їх називають “Божими служеньками”, братами, королями. Це вони несуть у дім давні таємниці світу, приходять колядувати до господарів з піснями і несуть їм Боже благословення, добробут, здоров’я, щастя. І нарешті, колядами (колядками) називають пісні різдвяного свята.

Виразно постають в українському сьогоднішньому почесті старшим родичам, що збереглися у звичаях носити Святу вечерю до діда й баби, хрещених батьків, баби-повитухи.

До 30-х років ХХ ст. зберігалася прадавня дохристиянська обрядова поезія у вигляді колядок і щедрівок. Супроводжуючи зимові свята, колядки і щедрівки переносили виконавців і слухачів у світ вимріяного, щасливого життя. Побажання були такими глибокими і щирими, що додавали людині віри.

Чимало компонентів новорічної обрядовості з магічних сакральних перейшли до сфери ігрово-розважальної, сміхової культури (рядження, вертеп, водіння кози).

З 6 по 18 січня відзначають великі свята — Новорічні, Різдвяні. Вони особливо багаті обрядовими діями і символікою. В народній свідомості побутувала впевненість: як зустрінеш і проведеш ці зимові свята, таким буде й увесь рік.

Перед Різдвом повсюдно прибирали помешкання. 6 січня — Святий Вечір, який ще називали “Багата кутя”. Зранку господарки пекли калачі, книші, пиріжки, щоб на Різдво було чим частувати колядників, а також варили кутю і обов’язково у новому горщику, який купували не торгуючись.

Найдавнішою є ячмінна кутя. А найпоширенішою в Україні сьогодні є кутя з товченої у ступі пшениці. Її заправляють переважно медом та узваром, додаючи товченого маку, горіхів. На першу кутю готують пісні страви, бо це був останній день посту.

За традицією на Святвечір має бути 12 страв, оскільки рік не коло становить дванадцять місяців. У різних регіонах України обрядова їжа мала свої відмінності. Скажімо, в Карпатах, серед гуцулів переважали овочеві, грибні й рибні страви; на Полтавщині та півдні України, крім овочевих, готували чимало страв з борошна — млинці, вареники з ягодами, сливами тощо.

Традиційними для усієї України на Святвечір є кутя, узвар, мед, капуста, риба, горох, квасоля, вареники, гриби.

Під час варіння куті ворожили. Якщо зварена кутя виходила пишна, піднімалася ввєрх, то це віщувало врожайний рік на рослинництво.

Воду на кутю приносили “незайману” (до світанку), і кутя мала зваритися до сходу сонця. Готову кутю ставили на покутті

(центральне місце за столом, під образами). Найбільше готувалося страв рослинного походження.

З усіх святкових страв господиня набирала по ложці і випікала маленький коржик “книшик”, який засушувала й потім давала худобі навесні під час першого вигону на пасовисько.

Перед вечерею прикрашали покуття (місце у правому куті за столом, під образами). Це місце вважається вівтарем пращурів, тому тут встеляли лаву найкращим сіном, ставили сплетену з жита “квітку” або необмолочений сніп, який має назви “дід”, “колядник”, “коляда”.

Усі члени родини переодягалися у чисті, за змогою у нові сорочки та святковий одяг. Долівку встеляли соломою, обкурювали хату ладаном, молилися і сідали вечеряти на кожусі, застеленому догори вовною, щоб були багаті.

На Гуцульщині, перш ніж вечеряти, господар запалював свічку, що була виготовлена з чистого воску, брав хліб зі свічкою, ложку меду, пшеницю, ладану на черепок або покришку від горщика і виходив надвір. Тричі, за рухом сонця, обходив хату, а потім стайні і хліви. У цей вечір перед вечерею обкурювали худобу, коровам поміж рогами ставили медом хрестики, щоб не приступило нічого злого. Сідаючи вечеряти, батько маже медом хрестики на чолі усім членам родини, примовляючи: “Аби нам було так солодко весь рік, як цей мед солодкий”.

Серед магічних заходів щодо злих сил використовували залізні предмети: косу, сокиру, леміш від плуга, які клали під стіл перед Святою вечерею. А також підв’язували до ніжок святкового столу металевий ланцюг. Люди вірили, що злі сили не зможуть переступити через ланцюг і зашкодити Святій вечері, оскільки на Святу вечерю родина поклала великі надії на забезпечення урожаю, здоров’я, щастя.

Господарі вдаються перед Святою вечерею ще до цілого ряду магічних дій, щоб убезпечити себе від різного лиха, хвороб, наврочувань: виносять всі голки з хати, аби чоловіка не колола колька протягом року. З метою запобігання лихої долі люди в цей день не сварились, адже вірили, що сварка підточує родину і здоров’я усіх у хаті.

До XIX ст. стійко трималась традиція, коли газда напередодні Святої вечері обходив всю свою худобу з їжею, а в кутку стайні ставив кухлик зі свяченою водою для очищення.

Перш ніж сісти за Святу вечерю, господар має нагодувати усю живність у господарстві. Спочатку окремою їжею, шматком хліба годує пса за вірну службу, який служить господарям біля хати. Пса не годують ніколи святвечоровими стравами. Погодувавши пса, змішаною їжею з різних святвечірніх страв годують господарі худобу, яка є в господарстві, даючи опісля також вдосталь сіна та іншого корму. У кого є пасіка, той іде до бджіл, дає їм води та меду, а опісля зі спеціальним хлібцем та маком самосійним з ладаном у черепку обходить цілий двір, обсіває тим маком.

У західному регіоні господар, повернувшись до хати, бере в руку миску з наїдками і, ставши посеред двору, запрошує до вечері сірого вовка, чорний вітер, мороз. Він повторює запрошення тричі: “Усі злі сили — сірий вовк, чорний і злий вітер, мороз, приходьте на вечерю та не морозьте худобу й врожай”. Далі кличе: “Морозе, ходи до нас куті їсти! А коли не йдеш, так не приходь і не морозь жита та пшениці, проса та гречки, ягнят та телят, гусенят та курчат”.

Після заклинання господар тричі повертається напроти руху сонця.

Повернувшись до хати, зачинивши двері, господар обкурює ладаном хату та усіх домашніх родичів тричі і кладе черепок з ладаном на камінь під стіл — для викурення з хати нечистої сили.

Оскільки усі померлі мають мати святу вечерю і опікуватися живими родичами, то в надії господар молить Бога, щоб тих душ до вечері допустив та зберіг його худібку від звіра і від поганої віри на росах, на водах, на кожних переходах.

Висловивши всі прохання, господар врешті висловлює подяку Богові святому, що допоміг йому дочекатися у мирі, радості і веселості цих свят Божих, та просить Бога, щоб у радості відсвяткувати Коляду і через рік другу дочекатися з родиною!

Зрозуміло, що така щирість молитви йде від дуже давніх, первісних уявлень і традицій.

У цей вечір господар хоче задобрити злі сили стихії, хоче, щоб між ними був мир і злагода. Він після запросин ще вимовляє традиційні формули, які мають сприяти здійсненню його мрій. Перше, він закликає стихійні сили, вірячи у містичний час для промови. Відзивається потім до хижих звірів, щоб не нападали на худобу. Існувала також ціла система обрядів від недобрих душ покійників. Для цього широко використовувались при Святій вечері часник, мак, сіль.

У деяких українських селах, з'ївши три ложки куті, дівчата бігли на подвір'я і прислухалися: у якій стороні собака загавкав, туди й заміж піде.

По трьох ложках куті усі частувалися горілкою, настояною на травах, або наливкою з ягід. Примовляли за чаркою так: "Дай же, Господи Боже, здоров'я нам усім! Дай же, Боже, щасливою цю кутю провести та другої дочекати у щасті і здоров'ї!" Зазвичай згадували тих, хто на цей час перебував у дорозі або вдалині від рідної домівки, бажали добра. Обов'язково згадували й померлих: "Приставившим душечкам царство небесне, нехай їм земля пухом!"

Спочатку господар, чи дід, набирав повну ложку куті з маком і підкидав її угору, щоб дістала стелі. Так робив тричі. За кожним разом висловлював побажання, щоб молода худібка здоровою росла, щоби ягнята весело стрибали, щоб телятка брикалися й росли. За третім разом говорить, щоб бджоли množилися і роями так сідали, як пшениця з медом і маком до стелі чіпляється. Першим частувався дід, а як нема діда, то батько, а потім мати і по старшинству усі члени родини. Як повечеряють, то тихо сідають посеред хати, щоб так тихо сідали рої на пасіці. А господиня прилягає тихенько посеред хати на сіні і шепче побажання, щоб корови щасливо родили телят.

Зайвих, сторонніх балачок за кутею не ведуть, а дотримуються традиційних примовлянь. За віруваннями, на вечерю приходять і померлі пращури. Якщо в хаті нехтують традиція-

ми, то вони не зайдуть, а стоятимуть під вікнами, а це згубно впливає на життя усієї родини, врожайність.

Повечерявши, лишали на столі ложки, кутю в мисці, книша та ставили воду, а поряд клали чистий рушник, щоб померлі могли витерти руки.

Перед сном умивалися, щоб не діяло наврочування злих людей, і витиралися рушником з червоним візерунком, щоб протягом року бути “червоним”, тобто здоровим.

В Україні Різдво Христове, як і Великдень, святкують три дні. Першого вранці йдуть до церкви. Повернувшись, обідають за святковим столом. Страви вже їдять скоромні. До свята за день готували м'ясо, ковбаси, капусту, варили холодець, пекли пироги, книші.

Першого різдвяного дня діти по обіді несуть вечерю до хрещених батьків, діда й баби. Зав'язують у вузлик три калачі, кладуть яблука, горіхи. Хрещеник вітався і здоровив з Різдвом Христовим та тричі вклонявся хрещеному батькові чи матері. Його частували, обмінювали йому вечерю, даючи взамін калачі, солодощі, подарунки, гроші. Тут проявляється тісний зв'язок з ріднею, власне ми бачимо у структурі різдвяного свята чітке розуміння моделі світу, який розділявся в уяві людей на горизонтальний і вертикальний. Зелений простір, наповнений обрядодійствами, також був спрямований на важливі моменти людського життя, зміцнення родинних стосунків. Вчені вважають, що Різдво і Новий рік завжди розгортаються у міфічному часі за значенням початку. Тому в різдвяних обрядах, колядках виразна єдність роду, померлих і живих, родини, батьків, кумів.

Звичай колядувати був важливим. Особливого поширення він набув у Прикарпатті, Карпатах.

Починаючи з Пилипівчаного посту чоловіки і хлопці гуртувалися у “табори” — групи по 5–13 осіб. Вибирали старшого “березу”, який знав найбільше колядок, віншувань, примовок, звичаїв. У цьому регіоні населення дотримувалось “руської” віри та давніх звичаїв. На втручання духовенства у структуру своїх свят і обрядів реагували дуже гостро, тому духовенство змушене було значною мірою пристосовувати церковні ритуали

ли до народних. Старі священники походили з народу, були мало освічені й самі були прихильниками давніх обрядів. Втручання церкви в народні обряди почалося давно і не мало великих успіхів.

Наступ на традиційні давні обряди посилювався у 30-х роках ХІХ ст. У деяких селах священники вимагали плати за виконання світських колядок. Мабуть, саме звідси й укоренився звичай давати частину заколядованих грошей на церкву. Духівництво, відчувши, що опір людей подолати не вдасться, пішло іншим шляхом. Скориставшись обрядами “колядування на церкву”, почало замінювати народні колядки церковними. У ХVІІ ст. з’являються збірники церковних коляд — “Богогласники”.

Оскільки авторами церковних колядок, на думку Івана Франка, були переважно “прості братчики та послушники монастирські”, то вони внесли в церковні коляди деякий соціальний момент, що імпонував народові, тому окремі з коляд набули поширення, їх співали в народі.

Після закінчення колядування у церкву заносили заколядовані дари, гроші, більша частина з яких йшла на церкву. Священники дякували колядникам. Вплив церкви все більше набував сили, став структурною низкою давніх народних звичаїв.

У 40–60-х роках ХХ ст. українці, переживши лихоліття Другої світової війни, репресій, міцніше трималися за церкву.

Безперечно, фольклорні твори вирізнялися високим художнім рівнем, цінностями життєво важливими для людини. Дослідники вбачають незаперечну істинність у народній творчості.

Як смеркне, на Різдво починають ходити колядники. До речі, звичай ходити з піснями-молитвами, піснями-віншітками, піснями-привітаннями побутував ще в дохристиянські часи у багатьох європейських народів. В основі цих звичаїв була свята віра в магічну силу слова, яка мала забезпечити рілньникові урожай, скотареві — приплід худоби, добробут і щастя людям. Маємо свідчення, що новорічні коляди були поширені у греків.

У традиційній культурі спочатку колядувати йшли діти. Поколядувавши під вікном, вигукують: “Добрий вечір, пане господарю! З Різдвом поздоровляєм, а за цю вість — ковбас шість,

лантух вівса, наверх ковбаса. На печі в куточку — гроші в черепочку. Треба їх взяти і колядникам дати! Добрий вечір!”

По тому ходять ватаги хлопців і дівчат, частіше окремо. Водить їх старший, котрий зветься “березою”. Поколядувавши, вітають господарів: “Добрий вечір, пане-господарю! Поздоровляємо з цим світлим святом, Різдом Христовим, з добрим здоров’ям. Та виносьте ковбасу, бо я хату рознесу. Виносьте також книш, бо напущу в хату миш! Там на полиці у куточку лежить п’ятак у платочку, казала мати, щоб його колядникам дати”.

Ватажок колядників промовляв: “А за цим словом віншуємо Вас, чесний та величний господарю, усім добром, усім газдам, що собі в Господа Бога жадаєте та думкою гадаєте, щоби то так Вас і сталося! Поверни, Господи Боже, ласкою своєю небесною на цілий рік і весь вік!” Господар виносить колядникам паляницю, ковбасу, горіхи, пироги, книші, гроші. Коли господар був скупуватий і не щедро дарував колядників, то й на такий випадок були готові насмішки, іронічні приспівки, які до того ще й вказували на характер і склад дарунків колядникам:

“За колядочку, чесний газдочку, подбайте,
Пива, горівки для колядників давайте.
На тім не стало, бо ще є сало в коморі...
Донці драбинку по солонинку приставте,
По овечу бринзу пішлемо Ганзю, не дбайте...”

Відомі колядки для господаря-пасічника, які побутували на Житомирщині, Поліссі:

“А за цим словом будь же здорова,
Господиненько цього дому,
Не сама з собою, а з господарем.
Ой дай вам, Боже, у полі врожай,
У полі врожай на пшениченьку,
На рясні снопи, на густі копи.
Щоб ходили межі копами,
Як ясний місяць межі звіздами.
Як ясна зоря межі зорями,
Так господиня межі копами.”

Від Різдва до Нового року (14 січня) нічого не робили, а тільки колядували.

Питання для самоконтролю

1. Що вам відомо про свято Івана Головосіка?
2. Розкажіть, як описує свято Семена Стовпника Агатангел Кримський.
3. Наведіть приклади молитов-замовлянь Богородиці Неопалимій Купині.
4. Коли восени в Україні зазвичай починають засилати старостів?
5. Назвіть найбільше осіннє свято.
6. Наведіть приклади дівчачих молитов Покрові.
7. Який день вважають надзвичайно сприятливим для сватання та одруження?
8. Після якого свята не прийнято свататись?
9. Як ви розумієте звичай “вчепляти колодку”?
10. Коли за звичаєм потрібно молоді навчатись колядувати?
11. Які страви прийнято готувати на Святий Вечір?
12. Як проходить свято Різдва у наш час в Україні?
13. Що таке Коляда?
14. Приведіть приклади колядок, поширених у наш час.
15. Скільки днів святкують Різдво Христове?
16. Хто такий “береза”?
17. Чим засівають на Василя?
18. Що символізують кутя й узвар?
19. Наведіть приклади традиційних новорічних вітань.
20. Що таке вертеп?

1.4. Календарно-побутова обрядовість Карпатського регіону

Календарно-побутові обряди українців є феноменальним явищем. Вони набувають актуальності у процесі відродження традицій українського народу. Осмислення традиційної культури українців Карпатського регіону, що зберегла для нас вели-

чезну інформацію про історію, звичаї, світоглядні уявлення народу, є сьогодні одним з пріоритетних напрямів відродження української культури. Особливий інтерес становить народна культура гірського субетносу українців – слов'ян. Зокрема важливе наукове значення мають календарні свята та обряди, які увібрали в себе основні риси соціального життя слов'янства, позначені впливом інших слов'янських народів цього регіону.

З плином часу змінюється зовнішня форма і характер відзначення свят, але незмінними залишаються ідея і ряд домінантних функцій, що відповідають корінним прагненням людей до добробуту і щастя, побажанням добра, здоров'я, передбаченням майбутнього і впливу на нього.

Повернення до давніх звичаїв, обрядів, ходіння з вертепом, колядування відбувається сьогодні в умовах подальшої глобалізації культури, розвитку зеленого туризму, розважальних видовищних форм, активізації церковного життя та посилення впливу церкви на християнізацію народних обрядів. Поширення церквою християнських текстів колядок загрожує зникненням давніх народних творів у Карпатах.

Проведення фестивалів вертепного дійства переносить його у сферу вторинного, сценічного втілення та витіснення з побуту.

Щедрування як давній народний звичай, оновлений та сповнений новим змістом, знову входить у наш побут.

Однак потрібно пам'ятати, що щедрівка у традиційній культурі — це своєрідна магічна формула, що надає можливість людині пережити наступний рік у достатку та злагоді. Відповідно зміна складових частин цієї формули, або й цілковита переробка, повністю знищували сенс існування таких щедрівок. Здебільшого новоутворення становили зразки політизованої віршованої творчості. Наприклад:

“Добрий вечір!
Щедрий вечір!
...З новим щастям, любі друзі!
Честь і шана людям сивим –
Працьовитим і дбайливим.
Слава хлопцям і дівчатам,

Неспокійним і завзятим.
Всім вам, чесні і трудящі,
Побажання шлем найкращі.
Добрий вечір!
Щедрий вечір!
З новим роком
З новим щастям!”

У народній традиції існувало розмаїття колядок та щедрівок окремо для старших газд, для молоді, для дружини та чоловіка тощо. В радянському псевдонародному тексті формується віншування для чабанів, доярок тощо.

“Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я!
Прийміть наші привітання,
Новорічні побажання:
Надоїти на корову
Молока по ешелону”.

З'являється на такому святкуванні й головний персонаж офіційного свята — Дід Мороз. Він позбавлений будь-яких ритуальних зобов'язань, крім того, що має роздавати подарунки малим дітям.

Радянський календар до кінця 1930-х років немовби взагалі не помічав існування Нового року і, власне, офіційним святом він не вважався, не зважаючи на існування ялинки та дитячих святкувань. У 1935 р. в СРСР та в радянській Україні було проведено вперше загальнодержавне свято Нового року із Ялинкою та Дідом Морозом, що почало відновлення світського святкування новорічних радянських свят, котрі багато в чому збереглися й до сьогодні.

По суті Новий рік довго залишався лише дитячим святом. Після війни, коли західноукраїнські землі увійшли до УРСР, ситуація змінилася. Як пише науковець Є. Добренко, відокремлення в календарі Нового року важливий композиційний момент післявоєнної сталінської культури. Ялинка в Москві та в кожному будинку — це не просто повернення до церков-

ного календаря, адже це радянська ялинка. Поруч зі світськими дореволюційними обрядами з'являється символіка нового часу. Навіть прикраси тепер відрізнялися від аполітичних зайців та сніжинок. Їм на зміну приходять червона зірка, макет кремля, червоноармієць та прогресивно-позитивна кукурудза.

У радянський період Новий рік не був рубіжним символом у календарі. Він мав статус виключно приватної події, до якої лише приурочували звіти про виробничі плани. Більш важливою подією, що формувала нове бачення річного круговороту, були офіційні свята — Річниці революції, 1 травня, День Перемоги тощо. Саме ці дні були наповнені різноманітними галасливими кампаніями та інформаційними сплесками, на фоні яких святкування Нового року виглядало досить буденно та безпафосно. Новий рік в умовах радянської планової економіки був лише зайвим приводом для буденних звітів про виконання та обов'язкове перевиконання виробничих планів.

До початку 1960-х років радянський календарний цикл більшістю мешканців Гуцульщини, особливо у віддалених сільських районах, не сприймався. Самі радянські ідеологічні працівники були змушені визнати, що на початку 1960-х років не скрізь на Буковині зустріч офіційного Нового року 31 грудня стала традицією.

Більшість радянських ідеологів та навіть науковців усвідомила, що радянські державні обряди витіснили по суті особистісні свята. Так, відомий учений Ю. Бромлей визнавав, що свята приватно-сімейного та громадянського циклу в СРСР все ще перебувають у стадії пошуку та становлення.

Це означало насправді, що ці свята не мали єдиної структури та не перетворилися на традицію, що і відрізняє свято, як елемент традиційної культури, від політичних мітингів.

У 1970-х роках сформувався обряд святкування новорічних свят, який складався з перегляду загальнорадянських програм по центральному телебаченню. Уніфікована схема позаетнічного новорічного свята утверджувалася на Гуцульщині також. В радянському календарі взагалі не існувало сімейних свят,

оскільки навіть 8 березня було більше наповнене соціальним та політичним змістом. А Новий рік офіційно був більше святом дитячим. Якраз через дитячу семантику обряду проглядається головне значення цієї події в житті людини, а саме відзначення зв'язку із родиною та піднесення сімейних традицій.

Недаремно це свято було так до душі радянським людям. При сірій буденності радянської повсякденності, забарвленої постійною гонитвою за дефіцитами та відсутністю загально-прийнятої індустрії розваг, новорічне свято було справді яскравою подією. У святкуванні цього дня вплив радянської набридлої пропаганди був найменший, що робило його майже буржуазним. В цей день ми спостерігаємо й бум споживацької активності, потяг до родинного спілкування тощо.

У передсвяткові дні у кілька разів зростав обсяг роботи пошти та транспорту, люди намагалися зустріти це свято у колі сім'ї, привітати своїх близьких. Організовувалися особливі розпродажі, базари, магазини працювали із більшим навантаженням, оскільки в ці дні люди бажають закупити усе потрібне для святкового столу, більше купують товарів домашнього вжитку, подарунків тощо.

Оскільки Новий рік був єдиним сімейно-побутовим святом, що відзначалося як загальнодержавна подія, то обійтися зовсім без політичного супроводу було неможливо. В офіційному житті ця подія перетворювалася лише на календарний привід прозвітувати про виробничі успіхи. Так, вітчизняні фахівці, описуючи новорічні свята в УРСР, стверджували, що новорічні урочистості тривають близько двох тижнів, включаючи останні дні грудня і першу декаду січня. Причому 31 грудня і 1 січня становлять кульмінацію цього періоду. Наближення Нового року відчувається насамперед у сфері виробництва. Преса, радіо і телебачення щодня сповіщають про дострокове виконання річних завдань цілими групами передовиків, дільницями, цехами, заводами, колгоспами, галузями промисловості і сільського господарства. Високі показники праці, ударний її темп, святкові вахти — все це характеризує трудову атмосферу передноворічних тижнів у нашій країні.

Додає святкового настрою й святкове вбрання, що масово почали використовувати в українських містах лише з середини 1960-х років. Постійно лунала святкова музика та поздоровлення із Новим роком, запалювалися вогні та гірлянди. Однак такі компоненти свята були звичними лише для центральних районів обласних та районних міст. У селах та містечках, де проживала більшість українських гуцулів, ілюмінацію та святкове оздоблення не влаштовували.

Святкування Нового року за уніфікованим радянським стандартом мало б протистояти міцним традиціям та народним обрядам. Для того щоб вирвати дітей з-під впливу церкви, на Прикарпатті проводили спеціальні свята для дошкільнят — Новорічної ялинки, Кришталевої зимоньки тощо.

Можна цілком погодитися з узагальнюючим висновком російського філософа А. Чернишова, оскільки він стосується й України: “Давні цивілізації відрізнялися надзвичайною різноманітністю культурної символіки, що витікала із активності й різноманітності міфотворчої діяльності... Радянська культура знаходиться в набагато гірших умовах. Свідомими семидесятилітніми зусиллями пропагандистської машини була досягнута майже абсолютна десимволізація культурного життя в СРСР. Символічний ліс російської культури був варварськи вирубаний”. Було ліквідовано або значно скалічено й український національний символічний простір.

У боротьбі з національними традиціями радянська влада опиралася не тільки на адміністративні та карні заборони, а й широко використовувала політику підміни, створюючи різноманітні сурогати. Такі фальсифікації були зовні близькими до різдвяно-новорічних символів горян, однак мали цілком штучний вигляд і насаджувалися відповідними управліннями культури та районними відділами освіти.

Нетипові для мешканців Гуцульщини новорічні персонажі, звичаї та символи складали офіційний новорічний обряд. Символіку типово радянського свята описували журналісти: “У лісі поблизу Яворова росла струнка красуня-ялинка. Вона і прикрасила площу імені Леніна у Косові. Дванадцятиметрову лісо-

ву красуню встановили на постаменті, який обертається за допомогою електромотора. На ньому біля ялинки розмістилися Дід Мороз, Снігуронька, крокодил Гена та інші відомі казкові персонажі. Вони у веселому хороводі розважатимуть косівчан та гостей міста”.

Так поступово винищувалася національна символіка, тісно пов'язана із буденним життям українців, господарським життям, яка замінялася новими новорічними символами. Вже згадувалося, що Новий рік, котрий у загальнодержавному сенсі усвідомлювався більше як дитяче свято, був наповнений персонажами із казок та мультфільмів. Однак сформувався й цілком усталений символічний новорічний ряд, де поряд із традиційними сюжетами (Дід Мороз, Снігуронька, російська трійка), відображеними на бланках, листівках, конвертах, рекламах тощо, з'являються й нові — космонавти, супутники, ракети.

Поширення космічної тематики в новорічній святковій обрядовості напевне виникло невипадково. Новий рік є рубіжним центральним святом у народному календарі, що символізує завершення кругообігу в природі. Для того щоб посилити значення цієї події як своєрідного часового рубіжного символу, використовується образ годинника — у радянській культурі кремлівських курантів, а от використання елементів космічної символіки мало б символізувати прихід нової ери, нової епохи космічних досягнень, що за своїм семантичним значенням перегукується з давнім трактуванням новорічних свят.

Одночасно відбувалися репресії та переслідування тих громадян, хто намагався святкувати різдвяні свята за народними звичаями. Зазвичай ці сімейні свята були найпривабливішими та найцікавішими саме для дітей, котрі перебували під пильним контролем педагогів. Сьогодні багато хто з мешканців Гуцульщини пам'ятає ці сумні часи. Наприклад, дослідник В. Доброжанський згадував: “Міліція жорстоко переслідувала учасників маланкування. Серед них найбільше натерпівся Микола Лютик. Після чергового арешту він зрікається радянського громадянства і вимагає, щоб йому дозволити виїхати в Канаду”.

Картину переслідувань малює і дослідник колядок Д. Пожоджук: “Приміром у селі Космач добре пам’ятають люди, як ганявся за колядниками (особливо за дітьми) колишній директор Космацької середньої школи Михайло Дідух, який виконував ще службу секретаря первинної організації комуністів. А гуцули з Верховинського району у цій непристойній ролі називають колишнього першого секретаря райкому комуністичної партії Василя Лютича”*.

Намагаючись підірвати у населення довіру до церкви, навколо якої відбувалася значна частина офіційних свят, партійна періодика та інші засоби масової інформації в цей період друкували переважно статті антирелігійного змісту, в котрих звинувачували греко-католицьку церкву в усіх можливих та неможливих гріхах. Одночасно збільшувалася кількість заходів, присвячених дискредитації боротьби ОУН–УПА.

Після Другої світової війни почалися небачено жорстокі репресії населення Західної України. Саме у ті роки з’являються й новотвори у колядках, які зафіксовані збирачами фольклорно-етнографічного матеріалу. Про Святу Вечерю йдеться в колядці з Карпат:

Посідали вечеряти
Мати з діточками,
Але замість вечеряти
Облились сльозами.
Плаче, плаче стара мати,
А діти питають:
“Мамо, мамо, де наш тато?
Чом не вечеряє?”

Не могли оминати новітні культуризатори й особливого сімейного духу різдвяно-новорічного циклу гуцулів. В основі обрядів зимових свят ми чітко бачимо поклоніння та вшанування роду, сім’ї, предків горян. В умовах падіння моральності та поширення антисоціальних явищ, що були викликані безглуздою

* *Проконів І.* Календарні обряди // Рукописні фонди ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. Ф.14-3. — Оп. 36.492-г, Арк. 29.

та злочинною політикою тоталітарного режиму, родинні зв'язки руйнувалися, сімейні цінності підмінялися надуманими, галасливими політичними закликами. Зіштовхнувшись із соціально-демографічними проблемами — алкоголізмом, падінням народжуваності, злочинністю тощо, керівництво радянської республіки спробувало надати своїй ідеології гуманнішого вигляду.

Отже, з плином часу змінювалися як зовнішня форма, так і характер відзначення свят у слов'ян, але незмінними залишилася ідея і ряд домінуючих функцій, що відповідають споконвічним прагненням людей у забезпеченні добробуту і щастя, які у сприйнятті сучасників асоціюються зі звичаєвим правом, повсякденним суспільно-громадським побутом, побажаннями добра, здоров'я, передбачення майбутнього і впливу на нього.

Розділ II. УКРАЇНСЬКІ КАЛЕНДАРНІ СВЯТА

2.1. Свято Коляди

У Різдвяного свята є особливий зміст, який вкладали у нього прадавні українці, які сповідували язичництво. Цей глибинний зміст дійшов до нашого часу в обрядових дійствах, пов'язаних з Різдом Всесвіту. Святкування відбувалося на межі грудня–січня на честь вшанування Прадерева Всесвіту, яке у світоглядних уявленнях наших пращурів утотожнювалося з образом Чумацького (Молочного) шляху. Головним святковим атрибутом була і залишається прикрашена вогниками та яскравими кульками ялинка, що символізує небесні зорі. Ялинка — прадерево, образ якого зберігся під назвою “гільце”.

Обов'язковим атрибутом Різдва Всесвіту був Дідух — сніп жита або пшениці. Астральним уособленням Дідуха є Місяць. Праслов'янська назва Дідуха майже ідентична із праіранською — Дадвах (Бог-творець). Вважалося, що з появою перших зірок сузір'я Перуна у богині Лади народжується немовля, місячне божество Василля — бог зимового сонцестояння. Святкуючи день народження сина Лади–Коляди, українці вірили у відродження творчих сил природи, що втілювалося у Дідуху — необмолочених колосках, готових дати нове життя — хліб, ковай, як символ продовження роду.

Святкування розпочиналося 12 грудня (за старим стилем), або 25 грудня (за новим стилем). Господарі щодня мали відкладати по одному полінцю, щоб до Щедрого вечора зібрати дванадцять. Ними затопляли піч на Святвечір. У переддень Святвечора ніхто не вживав їжі доти, доки не сходила Зірка (Венера). Це символізувало, що Сонце вступило у головне сузір'я — Перуна (Стрільця). Коли Сонце проходило центральні зірки сузір'я, урочисто святкувалося народження Місяця

(Молодика, Коляди, Василля), під час якого після появи на небосхилі зірки Вістунки прадавні українці розпочинали святкувати Щедрий вечір. Господинею на покуті ставився сніп — Дідух і залишався там до Меланки — вечора з 13 по 14 січня (за новим стилем). Незмінними атрибутами свята були пшеничні стебла і сіно, хліб, кутя, мед, узвар, 12 пісних страв.

Святкувати починали у родинному колі з того, що перед вечерею господар запалював лампаду й свічі, читав уголос замовляння й окурював святково прибрану (побілену і прикрашену рушниками) пахучими травами хату. На покритому вишитою скатертиною столі викладалися дванадцять страв, які підносила господарю господиня. На правому кутку столу ставився узвар, подавався пісний борщ, пироги з гречкою та грибами, пісні вареники, велика рибина. Все це накривали зверху скатертиною, і родина вирушала на обхід обійстя: хлів, город, сад. Худобі давали по жмені зерна, а у садку виконувався обряд розбудження плодових дерев. Так, господар замахувався на дерево сокирою, погрожуючи зрубати його, якщо не вродить улітку. Постукуючи по дереву, він промовляв: “Не будеш родити, мушу зрубати!” Це дійство несло алегоричний смисл: сокира символізувала блискавку (атрибут Перуна), а плодове дерево виступало в цьому обряді як символ Прадерева Всесвіту, яке мусить родити, щоб не припинялося життя.

Після “обходу” родина поверталася до світлиці, де розпочинала святкову вечерю. Розташування за столом теж мало свої традиції: біля куті сідав старший чоловік, поряд з ним — другий по старшинству, з іншого боку — старша із жінок і далі — по старшинству у родині. Трапезу починав батько, потім мати, старший брат і т. д. Потім, стоячи, починали ділити рибу. Батько промовляв: “Не гнівiться на Дніпро, щоб не гнівився Дніпро на вас” (або називав іншу річку). Далі господар звертався до всіх членів родини: “Сідайте, діти, щоб сідали рої, щастя і все добре в нашій стороні”.

Присутні сідали знову за святковий стіл, пили узвар, тричі куштували кутю, пригощалися книшами. Після вечері батько читав подячну молитву:

“Дякуємо Всевишній Зорі, Дані і Коляді, Всесвіту і Василю, всьому посполу!”

Цього вечора діти відвідували близьких родичів, хрещених батьків, приносили їм вечерю: калач, кутю з медом та книші з маком.

Зі святами Різдва Всесвіту тісно пов'язані колядки і щедрівки. Це аграрно-магічні співи, які супроводжували святковий ритуальний обхід дворів поселян так званою дружиною колядників. Ці співи позначені жанровою своєрідністю, піднесеною емоційністю, урочистістю і здоровим гумором. Молодь, яку очолював “береза” — ватажок разом з троїстими музикантами та бутафорською зіркою, заходила до кожного двору, колядувала і віншувала. Одночасно відбувалися й ігрища — “Коза”, “Плуг”, “Зірка”. Щедрівки співали під вікнами односельчан дівчата і дітлахи. Основним змістом колядок було прославлення господаря та його родини, побажання достатку “в хаті, у полі, у коморі і на дворі”. Дітлахи виспівували отакої: “Коляд-коляд, колядниця, добра з медом паляниця, а без меду не така, дайте, дядьку, п'ятака. А п'ятак не такий, дайте, дядьку, золотий!”

Багато колядок має християнський характер, наприклад:

Небо і земля нині торжествують,
янголи, люди, янголи, люди
Весело празднують.

Приспів:

Христос родився, Бог воплотився.
Янголи співають, Царя вітають,
Поклін віддають, пастирі грають,
Чудо-чудо повідають!

Во Віфлеємі, во Віфлеємі
Весела новина:
Пречиста Діва, Пречиста Діва
Породила сина!

Приспів:

Христос родився, Бог воплотився.
Янголи співають, Царя вітають,

Поклін віддають, пастирі грають,
Чудо-чудо повідають!

Слово Отчеє, слово Отчеє
Взялося на тіло:
В темностях земних, в темностях земних
Сонце засвітило.

Приспів:
Христос родився, Бог воплотився,
Янголи співають, Царя вітають,
Поклін віддають, пастирі грають,
Чудо-чудо повідають!

Або іншого змісту колядка:

Ой у полі на горбочку
Пастухи стояли
І у буді опівночі
Варту відбували.

Тут зірниця загорілась,
Світить дуже ясно,
Наче в полі заблищало,
Ніби сонце красне.

Тоді стали пастухи всі
Думоньку гадати,
Як тут Богу поклонитись,
Що подарувати.

Та й вибрали ягня гарне,
Щиро поклонились,
І принесли до вертепу,
Й Богу поклонились.

Прийми, Боже, небо й землю,
Й нашу щиру віру,
Нехай буде наша віра
Тобі за офіру.

Різдвяна щедрівка також мала місце серед населення, як і новорічна. Наприклад:

А в Єрусалимі рано задзвонили.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Там діва Марія сина породила.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Ой стала питати, яке ім'я дати.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Ой, та й дали йому ім'я Ісуса.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

А ми християни Богу помолімося.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Та Ісусу Спасу низько поклонімося.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

Щедрують переважно на Новий рік, на Василя. У різних регіонах України побутують диференційовані щедрівки. Наприклад, дитяча щедрівка “Бігла теличка”, що має жартівливий характер:

Бігла теличка
До березничка,
Та у дядьків двір.
Дай, дядьку, періг!
Як не даси пирога,
Візьму вола за рога
Та виведу на моріг,
Та викручу правий ріг.

Сюди ріг, туди ріг,
Дай, дядьку, пиріг!

Щедрівку на хлопця “Ой, у полі край дороги” співають у дворі, де мешкає парубок, називаючи його власне ім'я:

Ой, у полі край дороги,
Щедрий вечір, святий вечір!
Іван ходить, коня водить.
Щедрий вечір, святий вечір!
Коня водить, сіно косить.
Щедрий вечір, святий вечір!
Прийшов до нього батько його,
Щедрий вечір, святий вечір!
Коси сіно, мій синочку,
Щедрий вечір, святий вечір!
Буде тобі три дороги,
Щедрий вечір, святий вечір!
Одна дорога до батенька,
Щедрий вечір, святий вечір!
Друга дорога до матінки,
Щедрий вечір, святий вечір!
Третя дорога до милої,
Щедрий вечір, святий вечір!
До батенька по шапочку,
Щедрий вечір, святий вечір!
До матінки по сорочку,
Щедрий вечір, святий вечір!
До милої по хусточку!

Щедрівку на дівчину “Качалася грудка снігу” співають у дворі, де мешкає дівчина, називаючи її власне ім'я:

Качалася грудка снігу,
Щедрий вечір, святий вечір!
А в тій грудці гречна панна,
Щедрий вечір, святий вечір!
Гречна панна, панна Лариса.

Щедрий вечір, святий вечір!
Держить ключі в правій руці.
Щедрий вечір, святий вечір!
А ви, ключі, не брижчіте,
Щедрий вечір, святий вечір!
Мого браття не будіте,
Щедрий вечір, святий вечір!
Моє браття полювало,
Щедрий вечір, святий вечір!
Пізно спати полягало.
Щедрий вечір, святий вечір!

В Україні побутують щедрівки й на дівчину, що на виданні.
Наприклад, “Ой, сосно-сосно, не шуми тосно”:

Ой, сосно-сосно, не шуми тосно,
Ой, дай Боже!
Ой, як же мені та й не шуміти,
Ой, дай Боже!
Ой, на вершечку сам сокіл сидить,
Ой, дай Боже!
Сам сокіл сидить, далеко видить.
Ой, дай Боже!
Ой, видить-видить на синє море.
Ой, дай Боже!
На синім морі корабель пливе,
Ой, дай Боже!
А в тому кораблі — панна Лариса.
Ой, дай Боже!
Що вона діє — платтячко шиє.
Ой, дай Боже!
Ой, як діжду доньку віддавати,
Ой, дай Боже!
Місяць та Зоря будуть світити,
Щедрий вечір! Добрий вечір!

Відгомін далеких чумацьких часів передає щедрівка “Ой, за горою, за кам’яною”:

Ой, за горою, за кам'яною,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Там збиралося три товариши,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Перший товариш — це ясне Сонце,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Другий товариш — це ясний Місяць,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
Третій товариш — це дрібний дощик,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
А Сонце каже: як я ізійду,
Возрадуються старенькі і діти маленькі,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
А Місяць каже: як я ізійду,
Возрадуються воли у возі,
Воли у возі, чумак в дорозі,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!
А дощик каже: як я ізійду
Три рази в маю,
Возрадується жито-пшениця,
Жито-пшениця — всяка пашниця,
Щедрий вечір, ой, добрий вечір!

Всі ці обрядові дійства, колядки та щедрівки мають забезпечити добробут родини у новому році. Сьогодні ж колядники виспівують:

Добрий вечір тобі, пане господарю!
Радуйся, ой, радуйся, земле,
Рік Новий народився!

Застеляйте столи та все килимами.
Кладіть паляниці з ярої пшениці!
Хай святкує з нами вся наша родина!

Вся наша родина — славна Україна!
Радуйся, ой, радуйся, земле,
Рік Новий народився!

На порозі Різдвяних та Новорічних свят побажаємо собі прилучитися до відродження прадавніх українських традицій — справжніх перлин народної мудрості, щоб зачерпнути Вселенської енергії Космосу, озорити власну душу світлом добротворчої наснаги і жити у повній гармонії з природою, набиратися її життєдайної сили.

2.2. Свято “Колодія”. Проводи зими, зустріч весни

Повертаючись до витоків духовності, намагаємося відродити втрачені світоглядні знання та вірування прадавніх українців. Свято Колодія — одне із праслов'янських свят, яке сягає доби трипільської культури. Це низка обрядових дійств на честь весняного пробудження природи, відоме як Колодія, Колодка, Масляна тощо. Впродовж семи днів відбуваються урочистості, що славлять Колодія. Свято відлунює звичаєвість доби матріархату, оскільки жінки є головними дійовими особами. Колодія вважали Богом шлюбу, любові, здоров'я і злагоди, тож дійства були пройняті іграми та веселими забавами.

Починали святкувати Колодія на початку тижня. Наші предки вважали Колодку символом продовження роду (фалічний знак). Ритуали мали свою послідовність: народження, освячення, дієвість, смерть, захоронення та оплакування. Проте веселощі, кмітливі забави та жарти супроводжували умовні обрядові дійства упродовж усього тижня.

Колодку виготовляли із дерева, її “сповивали” і залишали до суботи. У перший день святкування Колодія заміжні жінки обходили родини, де були парубки, що не одружилися шлюбного сезону. Їм прив'язували колодку до ноги, у такий спосіб намагалися карати затятих одинаків. Пам'ятаючи про такий звичай, парубки заздалегідь готували “відкупного” грішми або оковитою. На відміну від парубочої колодки, дівочу колодку оздоблювали паперовими квітами, барвистими стрічками та прив'язували дівчині, що забарилась із заміжжям, до лівої руки. Дівчата теж могли відкупитися стрічками, намистом чи хусти-

ною. Звичаєве право українців осуджувало тих, хто ухилився від подружнього життя, а відтак від продовження роду. А Колодій нагадував:

Не женився еси, то колодку носи!

За народним повір'ям, Колодій — як Бог шлюбу, щедро обдаровував здоров'ям, злагодою, достатком тих, хто створював родини, дарував подружжю діточок.

Наприкінці тижня проводилися масові гуляння на майдані. Парубоча Громада встановлювала гладенький та високий стовп — Колодку, на верх якого підвішували чобіт. Парубоцтво змагалося за право дістати чобіт, найкмітливіший отримував приз — пару чобіт для майбутньої тещі. Всі обрядові дійства супроводжувалися піснями та хороводами, пригощанням один одного млинцями, що символізують сонце, закликаючи весну.

У народній уяві українців поетичний образ весни постає у вигляді дівчини — “панночки”, що десь у садку шиє сорочку, або у вигляді молодиці, що вже має свою доньку:

Ой, весна, весна та весняночка,
Ой, де ж твоя донька, та панночка?

За народним повір'ям дівчина або молодиця Весна дуже багата, від неї люди сподіваються щедрих дарів, а тому і виглядають її рано-вранці, до схід сонця: вибігають на гори, стають на воротах, забираються на дах комори чи клуні і запрошують, закликають її піснями:

Прийди, весно, прийди!
Прийди, прийди красна!
Принеси нам збіжжя,
принеси нам красок.

Разом з тим допитуються і про дари:

Ой, весна, весна, ой, весна-красна,
Що ж ти нам, весна-красна, принесла?
Принесла я вам ясне сонечко,
Ясне сонечко у віконечко!

Ой, весна, весна, ой, весна-красна,
Що ж ти нам, весна-красна, принесла?
Принесла я вам рясні квіточки,
Рясні квіточки на подвір'ячко.

Ой, весна, весна, ой весна-красна,
Що ж ти нам, весна-красна, принесла?
Принесла я вам тепло й літечко,
Малим дітонькам — побіганнячко.

Ой, весна, весна, ой, весна-красна,
Що ж ти нам, весна-красна, принесла?
Молодятам — щире коханнячко,
Старим бабонькам — посіданнячко.

Ой, весна, весна, ой, весна-красна,
Що ж ти нам, весна-красна, принесла?
Красним дівонькам — на співаннячко,
А господарям — на роботоньку.

Ой, весна, весна, ой, весна-красна,
Що ж ти нам, весна-красна, принесла?
Принесла я вам ще й зелене зіллячко:
Хрещатий барвіночок, запашний васильок.

Закликають весну діти, дівчата та жінки. Під час закликання весни люди приносять Весні і свої подарунки. Дітлахи приносять і бавляться зробленою з дерева ластівкою, ходять з нею від хати до хати і прославляють близьку весну. Випікають також із тіста пташок на честь жайворонків, що прилітають із вирію.

Дівчата заплітали вінки з первоцвітів, водили хороводи, грали в ігри-танки, наприклад, “Грушка”:

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку посаджу, посаджу.

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку підгорну, підгорну.

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку я поллю, я поллю.

Ой, вийду я за воротечка,
Свою грушку потрушу, потрушу.

Ой, вийду я за воротечка,
Своїх подруг пригощу, пригощу.

Жінки виносили домоткане полотно і, вклоняючись на всі боки біля лану чи поля, обернувшись обличчям до схід сонця, промовляли: “Ось тобі, мати-весна, нова обнова!” Після того розстеляли кусень полотна, клали на нього пиріг, щоб урожай був щедрим.

Закликання весни — провісниці життя поєднане з вигнанням зими — смерті. У праслов'ян навесні відбувалася урочиста тризна з жертвоприношенням на честь померлих. Збережено традицію спалення солом'яного опудала, що означало заморення зими. Виносячи опудало, співалося:

Уже несемо зиму — смерть із села,
А весну — життя — в село.
Здорова будь, весно ласкава,
Сонечко ясне, багатство зелене!

З прийняттям християнства палення вогню для очищення землі перейшло на “Чистий четвер” — коли віряни несуть із храму запалену свічку до хати, а поминання мертвих — на “Проводи”.

Із закликанням весни закінчувався перший період виглядання весни. Весняний цикл святок продовжується на свято “Ярили”.

2.3. Свято Василя і Маланки

Напередодні святкування Нового року за старим стилем — Щедрий вечір, відлуння дохристиянського свята, що припадає на ніч з 13 на 14 січня. До сьогодні збереглася традиція вшановування Маланки та Василя. На Дніпрянській Україні

свята різдвяного циклу мають своє продовження у традиції переодягання та водіння Маланки, що пов'язано з прадавніми звичаями часів матріархату. На Маланку хлопець вбирається у жіночий одяг, прикрашають одяг намистом, стрічками. Маланку супроводжує ватага молоді, переодягненої на чорта, цигана, циганку, діда з гарапником, ведмедя, козу, які ходять по селу із жартами, піснями та веселощами. Водять Маланку від хати до хати. Подібні елементи народної вистави можна спостерігати у весільній обрядовості на другий день весілля — “Цигани”. Ці персонажі виконують певні дії: ведмідь танцює, циганка ворожить, чорт краде домашню живність ватазі на гостину.

Потім ватага рухається до хати, де збираються дівчата. Дозвіл щедрувати парубки випрошують піснею під вікном:

Ой, господар, господарочку,
Пусти у хату Маланочку,
Маланочка чисто ходить,
Нічого в хаті не пошкодить.
Як пошкодить, то помие,
Їсти зварить та й накриє.
Добрий вечір!

— Просимо, — відповідають дівчата.

Ватага лишає у снігах свої ціпки та гарапники, обмітає чоботи від снігу та заходить до хати:

— Добрий вечір вам у хаті!

— Доброго здоров'я! А які ж ви кумедні! І ведмідь, і коза... А Маланка яка! Та це ж Грицько! Де ж ти таку хустку дістав? Мабуть, мати каглу затикала, у сажі вся!

— Мовчіть, дівчата, — Маланка соромиться і втирає своє лице об спідницю.

— Диви, як побіліла! А чому ж наша Маланка вуса не поголила?

Маланка-Грицько шукає віника, щоб сміття порозкидати. Господині задалегідь ховають віник від Маланки.

Щедруючи, парубки висміюють господиню:

Наша Маланка — неробоча,
На ній сорочка парубоча...
Люди ідуть на жнива —
А Маланка — на пива!
Люди ідуть із серпами,
А Маланка із склянками!
Люди нажали по сім кіп,
А Маланка — один сніп!
Пішла Маланка на містечко,
Купила собі пасминечко.
Пряла вона від кур до кур,
Напряла починків — один гур.
Дала кицькам мотати,
Кицьки взяли — втікати!
Збіглися люди — дзвонити
Кицьку з починком ловити!
А ловили — не вловили,
Нашу Маланку похвалили...

— Та годі вам! Якоїсь кращої співайте! Козо! Де ти?

У середину кола входить коза і починає вибрикувати — під спів хору:

Го-го-го, коза!
Го-го-го, сіра!
Го-го-го, біла!
Ой, розходилася, розвеселилася
По всьому дому, по веселому!
Де коза ходить, там жито родить!
Де не буває, там вилягає...

Де коза — ногою, там жито — копою!
Де коза — рогом, там жито — стогом!

А у нас на кутку усі хлопці — стрільці,
Встрілили козу у правее вушко.

У правее вушко — в саме сердечко!
Тут коза впала, нежива стала.

А міхоноша бере дудочку:
Надулася жила, коза ожила.

Та й пішла коза, та й стрибаючи,
Та стрибаючи, гасаючи,
Своїх діточок шукаючи!
Трррт, козо!

– Добра коза, гарно танцює! Тільки засапалася, як дід Марко у ярмарку. Бач — роги помокріли!

– А ти що хотіла — вибити “козу” закаблуками, і щоб піт не виступив?

– Дівчата, орач іде!

В середину кола входить орач, він пристукує чепігою у такт пісні.

Хор співає:

Твої воли, мої воли, гей, гей!
А впереді два ведмеді, гей, гей!
А в пригоні дві ворони, гей, гей!
В колесниці дві синиці, гей, гей!

Після орача витанцьовує сівач, далі — ведмідь, журавель, останнім — чорт. Всі веселяться, танцюють, жартують один з одним. Коли щедрівка закінчується, всі сідають до столу.

Водять Маланку дівчата, які вибирають найвродливішу, одягають її молодою у вінок, стрічки, намисто. Інша дівчина передягається у молодого, що зветься Василем. На ньому жупан, шапка, шаровари, чоботи, букет на грудях. Дівоча ватага іменується дружками. Дівчата з Василем та Маланкою, на відміну від хлопчачої ватаги, до хати не заходять — щедрують під вікном:

Ой, на річці, на Йордані,
Добрий вечір на Мелані.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на сей вечір!

Наша Меланка як біль біла,
Нашу Меланку журба з'їла.

Васильчику-чичільчику,
Посію тебе на городчику,
Та буду тебе шанувати:
Тричі на день поливати!
Тричі на день поливати
І в неділю підгортати!

– Добрий вечір, дівчата, хто із вас “скарбник”, щоб Меланці грошей на вінок кинути?

Хлопці або господарі, яких віншують, дають гроші або гостинці щедрувальникам. Ніч проти Нового року зберігає магичну таїну, наповнену діями — гаданням, щоб розгадати своє майбутнє. Тому дівчата, як і на Андрія, ворожать на свою майбутню долю.

2.4. Свято Благовіщення воскреслої землі

Благовіщення — свято воскреслої землі, пробудження природи, яке належить до 12 основних свят церковного календаря. Воно сповіщає про відвідання архангелом Гавриїлом Діви Марії та новину народження Ісуса. Люди вірили, що на Благовіщення, як і на Великдень, сонце, виходячи, грає та усміхається.

На Благовіщення не можна нічого робити. В Західному регіоні України суворо дотримуються цієї заборони і у випадку, якщо в сім'ї є вагітна жінка — бо дитя може мати вроджені вади. В XIX ст. існував звичай купувати пташок, щоб на Благовіщення їх випускати на волю. Прийшовши з церкви, господар випускає на волю кота, собаку — щоб чули весну. Пасічник при будь-якій погоді виставляє бджіл на двір. А щоб бджоли роїлися, висипає в мед протерту проскуру.

Якщо яка-небудь птиця проспить Благовіщенську заутреню, або в цей день зів'є гніздо, тоді віднімаються у неї крила на кілька день і вона не може літати, а тільки бігає, розчепивши їх. Цього ніхто не може бачити, крім відьми, яка тоді не літає, а сидить тихенько вдома.

Благовіщенська вода цілюща, її необхідно зберігати на божнику між образами.

Народні повір'я, магичні акти, різноманітні ворожіння на свято Благовіщення пов'язані з ідеєю розбудження землі і скритого в ній життя. В уявленнях народу все, що народиться в цей день, буде погано рости: “Від благовісного теляти добра не ждати”.

Бог благословляє в цей день рослини: зацвітають проліски, первоцвіт, сон-трава. В народі існує повір'я, що дівчина, знайшовши на Благовіщення квітку первоцвіту, цього літа вийде заміж. Первоцвіт — віщун дівочого весілля, про цю квітку існує багато казок та легенд.

Проліски — символ краси, надії, щастя. На Харківщині існував звичай на Благовіщення вмиватись водою, в якій були настояні квіти проліска. Цією водою вмивалися дівчата для краси.

На Поділлі існувала легенда: знайшовши на Благовіщення пролісок, потрібно його заховати за пазуху, а на Великдень покласти між святими образами на щастя в той момент, коли хор заспіває: “Христос Воскрес!”

У це свято землі повертаються з вирію лелеки. До наших днів на території Полісся та Поділля зберігся звичай випікати тісто у формі лап лелеки, серпа, борони. З печивом “буслові лапи” діти вибігали на подвір'я, вигукуючи: “Буську, буську, на тобі галепу, дай мені жита копу! Буську, буську, на тобі борону, дай мені жита сторону! Буську, буську, на тобі серпа, дай мені жита снопа!”. В цьому звичаї приховані ритуальні дії, пов'язані з зародженням життя на землі, обробкою поля, вирощуванням та збиранням урожаю.

Існує багато народних прикмет: якщо на Благовіщення лежить сніг, то літо буде неврожайним; якщо перед сходом сонця на Благовіщення ясно і тихо, то буде добрий урожай на збіжжя.

На Хмельниччині вірили, що якщо на Благовіщення туман — то це віщує розлив ріки Бугу або повинь взагалі.

У народі є повір'я, що на Благовіщення відьми можуть наробити шкоди худобі. Щоб запобігти їх діям, селяни ладаном обкурюють хлів, а на Гуцульщині малюють хрестики на лобі маржині, на дверях хліва чи сараю. Благовіщення — свято

остаточного утвердження весни. З цього дня можна починати оранку.

Великий цикл вірувань, магічних дій пов'язаний з обрядами роботи в полі. Ці обряди ґрунтувалися на аграрних замовляннях, магії. Хліборобські ритуали пов'язані з магічними поглядами, які стали своєрідною формою релігійного культу наших пращурів, які не мали ні священних писань, ні чіткого вчення.

Давнім є вірування (дохристиянська традиція) вшанування культу землі — її не можна бити (вважається великим гріхом). Або на Благовіщення селяни боялися торкатися насіння — бо може не зійти.

Витоки поетично-релігійної сутності життя українського землероба формувалися в умовах патріархальної сім'ї.

До традиційних вірувань українців належать космогонічні уявлення про землю-матір і годувальницю. Так, селяни перед постом одягалися в чисту білизну, що було гарантією гарного урожаю пшениці.

Здавна на свято Благовіщення дівчата співали веснянки (“перегуки”). Обрядовими піснями молодь пробуджувала природу, спонукала рослини до життя.

У піснях-веснянках цілющими та магічними властивостями були наділені трави — чорнобривці, васильки, рута, наприклад:

Лоло, бабо, лоло, діду,
Лоло, соловейку. Г-у-у-у!
Вийди, Грицю, на долицю,
Заграй помаленьку: Г-у-у-у!
Та винеси кобзиночку,
Хоч на оберемку. Г-у-у-у!
Кобзиночка із васильків,
А струни із рути. Г-у-у-у!
Як заграє в Кулебівці,
До Мельника чути. Г-у-у-у!

З дохристиянських часів до наших днів дійшли веснянки-ігри у формі пісенних діалогів, які являли собою єдність жестів,

рухів, слів, хорових ігор. Під час ігор імітувалися сільськогосподарські роботи: сіяння, жнива, орання, сапання, молотіння.

У веснянках-гаївках, які водять виключно дівчата, звеличується краса, вірність, любов. Всі веснянки дишуть здоровим, чистим почуттям радощів життя і молодої світлої сили. Наприкінці ХХ ст. в Західній Україні побутувала традиція водити хороводи та співати веснянки на цвинтарі та біля церкви. Ці обрядові дії вшановують померлих родичів та забезпечують прихід весни. У подолян існують звичаї заворожування пролісків та топання рясту, яке символізувало життя: “Топчу, топчу ряст, дай Боже діждати і на той рік топтати!”

У народі існує вірування, що треба привітати весну. Кривий танець — це привітання краси, символ життєвої енергії. На Благовіщення коло церкви дівчата виводять перший весняний хоровод — “Кривий танець”.

Ми кривого танцю йдемо,
Кінця йому не знайдемо,
То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину...

... А ми кривого танцю
Не виведемо кінця,
Його треба вести,
Як віночок плести...

У народі збереглися вірування, що після Благовіщення на землю вилазять змії, вужі. Саме з цим віруванням пов'язаний звичай проводити польові роботи протягом тижня після свята: “Бог ростиме на похвалу”.

Весняні обряди різноманітні та багаті за змістом.

У нашому фольклорі дуже мало збереглося слідів культури наших пращурів, але деякі дійшли до нас у звичаях-обрядах, піснях, оповіданнях, казках.

Традиції у формі звичок людей мають надзвичайну життєстверджувальну силу. Стійкість звичаїв, традицій і обрядів, їх живучість були воістину рятувними для збереження і передачі новим поколінням досягнень культури.

Розглядаючи трансформаційні процеси у святкуванні весняних свят, треба зазначити, що в прадавні часи веснянки і гаївки виконувались дівчатами і молодими жінками. В радянський період переслідувань народних звичаїв веснянки виконувались жінками старшого віку.

У традиційно-побутовій культурі українців зберігаються елементи язичкої старовини всупереч християнським віруванням.

Симбіоз християнських і язичницьких уявлень найвиразніше простежується в накладанні християнських свят на обрядово-ритуальну структуру дохристиянського народного календаря і створення нових видозмінених язичко-християнських обрядів.

Звичаї нашого народу оповиті тисячолітньою романтикою, вони являють собою вияв високої культури українського народу.

Підсумовуючи попередній матеріал, важливо підкреслити, що, незважаючи на втручання ідеологічного тиску з боку радянських органів, можна стверджувати, що основа традицій святкування свята Благовіщення була успадкована від попередніх віків: продовжувала зберігатися структурно з досить розвиненою обрядовістю та пісенністю.

Безперечно, архаїчні компоненти давніх обрядів походять з дохристиянських часів і належать до культури первісних світоглядних уявлень, які в різні епохи зазнавали еволюційних змін. В часи нестабільності економічного й соціального життя традиційні вірування оживають як трава навесні після зимового сну. Це можна спостерігати і на порозі XXI ст. Зокрема, віра у відьом, наврочування, віра у щасливу годину і тепер мало похитнулася.

Серед свят і обрядів календарного циклу українців збереглися вірування про єдність Всесвіту, особливо його вертикальної моделі: потойбічний світ, земний і небесний. В українській обрядовості дуже чітко простежується світоглядна уява наших далеких пращурів про те, що прихід нової пори року залежить від пращурів потойбіччя — вірію. Власне тому так роз-

винені й збережені звичаї шанування померлих навесні, хоча культ пращурів притаманний усім переходовим моментам у природі: від весни до літа, потім до осені, зими. Власне сільськогосподарська основа народного календаря є своєрідним скелетом, на якому трималися різні обрядодії та церемонії релігійно-поетичного і громадського життя.

2.5. Свято Ярили

За прадавнім українським народним звичаєм важливу роль відігравали накликання успіху при оранці та сівбі. При настанні весняних днів кожний господар на своєму полі готувався до першої борозни. Виїжджаючи у поле, орачі одягали чисті білі сорочки — щоб поле було чистим від бур'янів, а господиня випікала хліб, у який клала монету. Приїхавши на поле, розстеляли вишитий рушник, на який викладали ритуальний хліб. Господар переломлював його та роздавав по шматку всім присутнім. Кому діставався шмат із запеченою монетою, тому надавалося право здійснити першу борозну. Після закінчення оранки хліб, що залишався, клали у борозну “на завороті”, тобто місці, де востаннє завернув плуг. Господар ставав обличчям до схід сонця, брав торбу-сівню через плече, набирав у жмені зерна, кидав його “навхрест” і, помолившись, починав сіяти.

Щоб рік був сприятливий, брали із собою у поле червоний пояс. Коли над полем пролітали журавлі, кидали на землю червоний пояс, примовляючи: “Колесом, колесом — над червоним поясом, ваші діти за лісом, за лісом!” Так гукали, щоб журавлі закружляли над полем і спустилися на ріллю. Якщо так траплялося, то це прикмета на добрий урожай.

Урочисто святкували праслов'яни весняне свято Ярили. Це традиційне свято збереглося у Поліському та Карпатському регіонах. З прийняттям християнства стародавнього Ярила замінили на архангела Гавриїла. Збереглася стародавня легенда кийвського походження про “Ярилу”: “Великий грім прокидається навесні від довгого сну, сідає верхи на чорні хмари, як на

коня, і, їдучи над землею, б'є її золотою різкою-блискавицею. Земля прокидається, одягається у розкішну сукню з квітів і зелені — все навколо оживає. І почав тоді Ярило по землі ходити. Де він ступить ногою — ярина виросте, як подивиться на поле — квіти зацвітуть, гляне в ліс — пташки защебечуть, а у воду гляне — риба стрепенеться. І ходить Ярило по темних лісах, селах, хуторах, і на кого гляне, у того серце коханням спалахне. Торкнеться у сні молодого хлопця — кров закипить, дівчину зачепить — як іскра спалахне. І виходять дівчата й хлопці надвечір на Ярилове поле хороводи водити і пісень співати. Не зчуються, не зоглядяться, як і ніч пройде, як зорі погаснуть, як місяць сховається і на травах засяють сльозинки роси...”

Образ Ярили уявляли молодим гарним парубком верхи на білому коні або з вінком польових маків і хмелю на голові. У правій руці він носив серп, а у лівій — сніп жита, пшениці та всякої пашниці. У народі прихід Ярили відзначався ранньої весни та супроводжувався хороводами і піснями за участю молоді. Ярило, або інакше Яр-хміль, — це чоловічий образ весни, ніби пара дівчині-весні. У легендах поетична уява наших предків не допускала самотності навесні, коли все пробуджується у природі та парується для продовження роду. Ватага хлопців за участю Ярили об'їжджала поле перед засіванням — на добрий врожай, а в Карпатах відзначали народне гуляння за участі Ярили на полонині перед вигоном отар на пасовисько.

На початку літа відзначався ритуал похорону Ярили, в якому брали участь лише жінки-молодиці. У цей час починалися заговини на Петрівку, за християнським каноном — Петра і Павла.

Від прадавнього свята Ярили залишилася хіба що назва “Яра пшениця”, “Ярилове поле”, “яріє” — наливається колос. А все ж бракує нашим сучасникам тих напівзабутих народних традицій та ритуалів, від яких хочеться напитися снаги і головне — відродити та донести самотнією духовною спадщиною до наступних поколінь українців.

2.6. Свято Великдень. Рахманський Великдень

Наші далекі пращури вірили, що в чарівну Великодню ніч ніякі злі сили неспроможні заподіяти лиха людині, роду, племені. Апогеєм весняної обрядовості в українців є Великодні свята, які до останніх часів святкуються майже тиждень. Головним культом Великодня є поклоніння весняному богу сонця — Яровиту (Ярилу). В давнину свято розпочиналося паленням вогнів перед культовими спорудами, що символізували сонце. Ця традиція збереглась у наш час в окремих районах Західного Поділля. Великодня обрядовість завершується шануванням культу предків. У давнину старші жінки співали гаївки та водили хороводи на кладовищі.

У Подолян до сьогодні збереглась традиція впродовж трьох днів Пасхальних свят нічого не варити, а споживати лише все заздалегідь приготоване до Великодня. На перший день Великодня не топлять, не варять і в гості не ходять; все це вважається непристойним для такого свята.

Після розговіння жителі українських сіл поспішають на церковне подвір'я, щоб узяти участь в обрядових забавах та іграх.

Прийнято було дзвонити у дзвони, щоб відлякати нечисту силу. Дзвонили дзвони, щоб розбудити природу і дати ріст усьому живому. Щоб і гречка родила, і весілля справляли. Біля церкви дівчата співали веснянок і танцювали. Обов'язкове було виконання Кривого танцю, який символізував життя.

Молодіжні ігри мали на меті пробуджувати від зимового сну природу. Для українців характерне катання на гойдалках. З весняними “грищами” пов'язані підбір пари та одруження. Головною грою є великодні хороводи. До наших часів дійшли та добре збереглися великодні ігри: Боротьба поодинок та групова, Кулачні бої, Стукалка-хованка, “А ми просо сіяли”, “На перегони”, “Чий батько дужчий”, “Війна”.

Проводились ці ігри протягом перших трьох днів Великодня та на Зелені свята.

По Україні дуже поширена веснянка “Розлилися води”:

Розлилися води
На чотири броди,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.
На першому броді щука-риба грає,
Щука-риба грає, кригу розбиває.
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.
На другому броді зозуля кує,
Зозуленька кує, бо літечко чує.
Соловей співає, літо звеселяє!
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

На другий день Великодня (обливаний понеділок) хлопці і дівчата обливали водою всіх зустрічних, ходили по хатах та обливали господарів. Вогні Великого Четверга та Великодньої ночі — це очищення землі від нечисті. У святую ніч під Великдень по містах та селах кладуть великі вогні кругом Церкви. Це роблять парубки і нестарі чоловіки з метою очищення громади від злого. Цей ритуал зберігся та трансформувався у весільному обряді. Молоду приводять до молодого і переводять через вогонь, щоб очистити її та увесь її поїзд від зла. Обох молодих по дорозі переводять через вогонь, а без цього молода ще не жінка, бо “не обсмажена”. По першій шлюбній ночі відбувається обряд “смалити молоду”: жінки за селом кладуть вогонь і скачуть через нього з молодою.

У християн свято Пасхи пов'язане з міфом про воскресіння Ісуса Христа. Початок святкування припадає на початок V ст. Святкується в першу неділю весняного повного місяця.

Уранці на перший день Великодня хлопчики 7–10 років ходили з хати в хату христовати. Біля порога вітають: “Христос воскрес!”

У наших пращурів був звичай хлопцям-христовальникам говорити і великодні вірші. В давнину перший день на Великдень ніхто ні до кого не ходив. Звичай вітати віршами господарів з Великоднем вивівся, а наші сучасники відвідують родичів саме в перший день Великодня.

У більшості українських земель після розговин старші чоловіки та жінки ходили на кладовище христосуватися зі своїми родичами. Зупинившись біля могили, промовляли: “Татуню рідний!” чи “Нене рідна!” Коли батьки проклинали дітей за життя, то діти просили їх простити і прислухалися до могили. Коли в могилі загуде — то батьки простили. Ці вірування збереглися на території України до початку ХХ ст. У народі вірили, що сонце на Великдень “грає”, заглядає всюди, приносить щастя і добробут. У такій всенародній радості навіть, здається, й сонце бере участь: у цей день, коли воно сходить, то особливо виграє своїм промінням. Навіть грішні покійники й ті на цей день звільняються з пекла, збираються в домі Давида.

Протягом трьох днів на Великдень головним заняттям парубків і підлітків є дзвоніння церковними дзвонами. Ця традиція існує з давніх-давен. У кожному селі відбуваються своєрідні змагання між підлітками — хто подзвонить першим у церковний дзвін, той цілий рік буде першим.

Однією із забав хлопців-підлітків було стріляння біля церковної дзвіниці із мездирів. Їх виготовляли із невеличкої трубки, один кінець якої був заклепаний, а другий мав отвір. В трубку-мездир насипали пороху або сірки, запалювали сірником. Відбувався постріл, який знаменував Воскресіння Сина Божого. В західноподільських хлопців-підлітків на Великодні свята до останніх часів збереглася гра “В короля”, в якій бере участь великий гурт хлопців (30–40 осіб). Ця гра, на думку дослідника О. Смоляка, походить з періоду родового укладу наших предків і ініціює у собі вироблення сили та спритності для самозахисту. Пріоритетним засобом у цій грі є вдарання грудьми противника, що сприяє пробудженню природних сил.

Одними з найпоширеніших Великодніх ігор є ігри “Дзвіниця”, “Ремінець”, “Грушка”. Остання збереглася на Тернопільщині до сьогодні. Основну роль у цих іграх відіграє удар рукою, споріднений з ударом вербової гілки в Лозову неділю. За уявленням наших предків, вдарання в період весни означало поєднати її з космічними силами Всесвіту, відродити здоров’я. Люди ніби набирали таким чином космічної величі шляхом

підкорення живої матерії законам космічних сил. Основна функція парубочих ігор на Великдень полягає в прискоренні розквіту природи, в пробудженні у дівчат енергії для майбутнього шлюбу. В них на перший план виступала активна дія (біг, вдарання, крик), що стимулювали життєдайну силу.

З давніх часів на Поділлі поширюється чоловіча боротьба “На лопатки”. Перемога вважається в ній, коли один з учасників три рази пробуде “на лопатках” на землі. Останнім часом чоловічі ігри вже не виконуються, чоловіки приєднуються до парубків та грають в “Ремінця”. Поширеним звичаєм серед дівчат ХХ ст. було дарування двох писанок, зав’язаних у вишити хустинку, своєму хлопцеві. Якщо він її поцілує, то можна чекати пропозицію на одруження, а якщо лише подякує — на заручини нічого сподіватись.

В Україні існує традиція, пов’язана з “віддаванням колодки”. Цей звичай — вияв симпатії, любові. Після “віддачі колодки” дівчата “гнали гаївки”. Найпоширеніші з них “Жучок”, “Коструб”. Дівочі гаївки — основа великодньої обрядовості в Україні. У давніший період вони були представлені великою кількістю репертуару (30–40 гаївок — парадигм), які виконувались всі Великодні свята.

На Великдень на Лівобережжі, Слобожанщині, Київщині існував звичай гойдатися на гойдалці, яку будували парубки. Гойдалки на селі під час Великодня — це центр розваги всього села: всі три дні свят гойдалися на гойдалці парубки, дівчата, діти. Цей звичай змінився. Тепер це тільки розвага, а колись в основі цього звичаю лежала мета очищення від усього злого. В давнину біля гойдалки грали в “котка”, “кидка”, “навбитки” — різноманітні ігри в крашанки чи писанки. На Поділлі звичай обливати водою дівчат у Великодній понеділок зберігся й досі.

Розвиток української культури відбувався в умовах ідеологічних утисків та радянської уніфікації культури. Заборонялася, припинялася, ігнорувалася етнічна специфіка, а натомість адміністративно впроваджувалися уніфіковані загальнодержавні форми святково-обрядової культури. Утворився своєрід-

ний вакуум у пам'яті не одного покоління, яке жило в умовах нестабільності соціально-політичного й економічного життя. Вже практично друге покоління людей виросло на постулатах радянської ідеології і цілеспрямованої пропаганди, що все народне — пережиток, забобони, релігія, гречкосійство. У своїй політиці радянське керівництво щодо селян покладалося на репресивні методи. Уряд діяв шляхом агітації та пропаганди. Одним з головних завдань стала боротьба з церквою. Наступ на церкву був елементом залякування, адже більшість українських обрядів мала глибше походження, ніж християнство. У традиційних обрядах люди намагаються у звичній для них формі задовольнити свої національні почуття.

Наприкінці 1980-х років ми помічаємо спроби відтворити нейтральні в релігійному відношенні обряди. В радянській пресі існувала практика видавати новоутворені обряди за традиційне дійство, начебто із народних глибин. Насправді ці обряди були наслідуванням народних поетичних творів. Значної шкоди збереженню автентичної обрядовості завдавали аматорські спроби творчих переробок обрядодійств. Головним завданням радянської системи була ліквідація природних зв'язків у середині суспільства, що були побудовані на тисячолітньому досвіді традиційної культури. Традиційна обрядовість була мало пов'язана із соціальними формами, а демонструвала зв'язок людини з природою. У поетичній, символічній формі людина, чиє життя було пов'язане з природою, реагувала на зміни пір року, які були невіддільні соціальним катаклізмам.

2.7. Свято Івана Купайла

Одним із найстаріших, найбуяліших літніх свят наших предків є Івана Купайла, яке випадає 7 липня. У народі об'єднався образ язичеського бога достатку Купайли з християнським пророком Іваном. Це день літнього сонцестояння. На Купайла у давнину відбувалися масові молодіжні ритуальні ігрища, пов'язані з утворенням нових сімей. Це свято молоді,

свято сонця, свято землі, свято води і вогню, свято зачаклювання на кращу долю, свято духів давнього роду нашого.

Реквізити:

Ватра;
Марена;
Купайло;
Гільце;
Вогняне Колесо;
Гойдалка;
Факели;
Папороть;
Литаври;
Вогняна брама. Вориння
(перед дійством — закрите);
Купка прутиків біля ватри;
Вінок для Івана.

Головні персонажі:

Дівчата;
хлопці;
Волхв;
Ярило;
Лада;
Іван;
нечиста сила;
русалки;
Водяник;
почесна варта;
бубонник.

Дійство “Вінкоплетення” — кожна дівчина в’яже два вінки; один з квітів, а другий без. При цьому співають купальських пісень (“Заплету віночок” та ін.), заворожуючи на щасливу подальшу долю. Квіти добирають до вінка з урахуванням народної квіткової символіки, адже вінок в Україні завжди був своєрідним жіночим оберегом. До віночка влітали ромашку, ружу, деревій, любисток, безсмертник, незабудку, калину та ін. Особливе місце належить барвінку — символіві життя і безсмертя, любисткові і блавату — символам відданості. Основу **Вінка Кохання** складала ромашка (символ ніжності, доброти, юності) і вусики хмелю (символ гнучкості і розуму); **Вінок Відданості** плели з волошок і любистку; **Вінок Надії** в’язали з волошок і польового маку. Волошка — символ простоти і ніжності, мак вселяє надію. Особливо захищає від нечистої сили в Купальську ніч тоя, часник, полин.

Дійство “Купалочка-Фортуночка”. Дівчину саджають по центру, а навколо водять хороводи, співаючи магічних купальських пісень. 3-поміж себе дівчата вибирають найкращу (Купалочка-Фортуночка). Навколо неї кладуть вінки, а їй зав’язують

очі й проводять повз стіни, де розставлені чисельні вінки. Її садять, а біля неї ставлять хліб, сир, масло. У визначеному порядку дівчата підходять до неї і промовляють:

Ой Купалочка-Фортуночка, віночки подай!
Вийди, вийди, Фортуно,
до нашого Лада — гай!
Та вінок щастя нам подай,
Нам подай!

Купалочка-Фортуночка подає вінки, що віщують долю дівчини, отісля під час хороводу вона повертає вінки власницям (за певними прикметами), частуючи їх маслом, сиром, хлібом, замовляючи щастя.

Дійство “Хороводи навколо гільця”.

Наша Марена з верби, з верби,
А ти, Іване, прийди, прийди.
Ваше Купало із гіляки,
А ваші хлопці роззявляки.

Дійство-забавка “Ой хто в тому лісі стукає-гукає”.

Звук литаври сповіщає про початок дійства.

Перед брамою стоїть лісовик із русалками і нікого не впускає у свої володіння. Наперед виступають хлопці.

Хлопець: О велетню, лісовий царю!

Волхв: Прийшли до тебе з поклоном!

Хлопець: Прийшли до тебе з поклоном!

Волхв: Пусти нас у свої володіння!

Хлопець: Пусти нас у свої володіння!

Волхв: О велетню, лісовий царю! Пусти їх у свої володіння
(хлопці кланяються).

Лісовик: Що шукаєте у моєму лісі?

Волхв: Хочу роздобути квітку папороті.

Лісовик: А для чого потрібна вона вам?

Волхв: Це відомо лише їм самим.

Лісовик: Я дозволяю ввійти вам у моє володіння.

Хлопець: Благослови нас, лісовий царю!

Лісовик: Благословляю вас на щасливе повернення.

Волхв: А ви всі стійте тихо, щоб не сполошити нечисту силу.

В лісі чується свист і крик. Вибігають шукачі. За ними гоняться чорти. Вибігає останній шукач: “Знайшов!”

Всі: Де? Невже?

Він розкриває долоні і, побачивши, що нічого нема, не може зрозуміти, куди це поділося.

Волхв: Але ж ви знали, хлопці, що знайти квітку папороті неможливо.

Лісовик: І це не дивно, колись люди володіли чудодійними квітами, але коли почали робити погані вчинки за їх допомогою...

Мавка: Тоді боги звеліли нечистій силі берегти цвіт папороті і не допускати до неї людей. Але ви не сумуйте. Сьогодні ніч чудес: збуваються бажання, звірі говорять, дерева ходять.

Хлопець: Кажете, збуваються бажання? То давайте загадаємо бажання всі разом.

Волхв: Так ставайте всі в коло, візьміть ліву ногу в праву руку, а ліва рука за ліве вухо сусіда і, плавно рухаючись по колу, загадуємо бажання, примовляючи:

Мала, нічко-купалочка,
Здійсни наші бажаннячка,
Хай водою омийуться,
Над вогнем здимляться і хай збудуться!

Лісовик: Якщо ви хочете, то я покажу вам дорогу у країну чудес, де живуть злі і добрі боги. Сьогодні вони разом з вами святкують перемогу сонця, могутнього бога Ярила, над темрявою. І саме цієї ночі донька Ярила, прекрасна богиня любові та парування Лада, має передати владу Купайлові, богові жнив. Чи хочете в цю країну див?

Всі: Хочемо!

Всі співають “Країна Мрій”.

Волхв: Якщо ви пройдете крізь вогняну браму, то опинитеся в цій країні.

На Івана нічка мала!

Щоб Купайла звеселити, треба браму запалити!

Всі проходять через вогняну браму та співають, але дорогою їх лякають чорти, що викрадають Гільце.

Дівчина: Гільце наше вкрали.

Хлопець: Волхве, допоможи нам повернути Гільце.

Всі: Допоможи!

Волхв: Поганий знак, але я вам допоможу.

Стає на жертвовник перед ідолами і говорить:

Чорна смерте-сноровице,
Мертва кривце-крававице,
Йдіть на води, на три броди,
Йдіть до лісу, до пралісу,
Цур вам, пек!
Каміння вам на язик,
Каміння вам на уста,
Кам'янійте й ви самі!
Ідоли, допоможіть своєму народові!

Погані справи, певно, в спілку з чортами вступила відьма Хвеська. Треба гукати лісовика, це його володіння, він знає, що робити. Тож зможе допомогти.

Всі: Лісовику!!!

Лісовик: Ви знову гукали мене?

Волхв: О лісовий царю! Нечиста відьма викрала у нас Гільце, допоможи його повернути!

Всі: Допоможи!

Лісовик повертається до ідолів, робить магичні рухи. І мавки пішли в ліс і в сітці приводять нечисту силу. Чорти скиглять і просять про помилування.

Лісовик: На цей раз пробачаю вам, але на майбутнє не смійте заважати добрим людям! Ідіть!

Чорти схоплюються.

Дівчина: Благослови, Волхве, Купайла зачинати!

Всі: Благослови!

Волхв благословляє, а всі беруться за руки і водять хороводи.

Дівчина: А ну те, хлопці, чи готовий у вас вогонь?

Хлопець: Готовий!

Стають із чотирьох сторін ватри і символічно запалюють вогнище. Недалечко біля ватри лежить купа прутиків, всі беруть по одному і запалюють вогонь з ватри. Опісля всі знову стають у коло і водять хоровод. Але знову набігає нечиста сила на чолі з відьмою Хвеською. Навколо зчиняється шум і вереск. Чорти крадуть дівчат і несуть у ліс.

Хвеська. Ха-ха. Кричіть, ніхто вам не допоможе. Сам бог-Ярило і його дочка Лада розгнівалися на вас, що ви забули їх запросити на свято. Ха-ха-ха!

Дівчина: То що нам робити?

Всі: Що?

Хлопець: Треба прогнати нечисту силу і попросити прощення в богів.

Хвеська: Як ви нас проженете, коли вищих у нас багато?

Волхв: Правда, треба буде трішки попрацювати, тож ми і вас запрошуємо на свято, адже це ніч див, тут все можливе.

Лісовик: Принесіть мені водиці зі священної криниці.

Мавки приносять. Лісовик кропить, чорти втікають до вогненного кола, коло запалюється, вони перетворюються на людей.

Волхв: Слухайте мене і робіть все, що я вам накажу. Отож повторюйте за мною: “О Всемогутній Ярило!”

Всі: Слава Тобі!

Волхв: Ти все можеш!

Всі: Ти все можеш!

Волхв: Будь же милостив і захисти від усякої напасті. Ми приносимо тобі Жертву і молимо тебе, щоб ти прийняв її. Молимо тебе!

Всі: Молимо тебе!

Волхв: Молимо тебе, захисти нас від злих духів і нечистих сил, яви нам свою ласку. Прийми, Ярило-боже, жертву!

Всі: Прийми, Ярило-боже, жертву!

Із жертovníка, в супроводі слуг, які несуть смолоскити, виходять Ярило та Лада. Волхв падає на коліна.

Волхв: О, Великий Хорсе! Преславний Ярило! Ти показав нам свій золотий лик, ти вселив у наші серця надію і радість! Будь славен, Ярило!

Всі: Будь славен, Ярило!

Волхв: Сонечко ясне, Ярило!

Всі: Сонечко ясне, Ярило!

Волхв: Пришли нам літечко ясне, Ярило!

Всі: Ярило!

Волхв: Щоб усе росло і родило, просимо тебе!

Всі: Просимо тебе!

Волхв: Слава тобі!

Дівчина та Хлопець: О Всемогутній Ярило! Пробач нам глухим, сліпим і нерозумним! Твоє прощення і благословення запалить в наших серцях добро. Будемо завжди тебе пам'ятати і тобі служити. Щоб тебе звеселити, дозволь ватру розпалити, щоб Купайла розпочати, тебе, славний, звеселяти, будемо тобі служити.

Всі: Тобі служити!

Дівчина: Будем Ладі поклонятися!

Всі: Будем Ладі поклонятися!

Хлопець: А людям добро творити!

Всі: Добро творити! Слава тобі! Слава довіку!

Волхв: Сьогодні небо вступило в шлюбну злуку з землею і кличе до такої священної спілки людину. Сьогодні боги єднаються з людьми, і в знак цього єднання поведемо хоровод.

Звучить пісня “Посію я рожу...”

Ярило: Вся земля уквітчана, дозрівають плоди. А щоб настало літо, треба Ладі передати свою владу чоловікові — працьовитій і добрій людині, який після одруження стане Купайлом — Богом жнив і достатку.

Лада:

Бог Перун вас всіх вітає

Блиском, дощем, громом.

Жене вітри вітровії

Горами і долом.

А вітри несуть на крилах радісну новину,

Що вже літо, що вже красне увінчає днину.
Я ж-бо землю устеляю квітами й зелами.
Судженого виглядаю з щедрими дарами.
Подарую очі й руки і щедру розмову.
Ніч дарую теплу й гожу й радість світанкову.

Ярило: Для моєї дочки потрібно сьогодні обрати чоловіка,
щоб увесь людський рід не загинув безслідно.

Зголошуються парубки від кожного осередку. Ярило загадує їм завдання. Б'ють литаври.

Завдання 1. Ложкою в роті принести води (7 разів туди і назад).

Завдання 2. Ах, ти ж моя пір'їночка!

Завдання 3. Яблуко вкусити на мотузці.

Завдання 4. Стрибання у мішках чи на скакалці.

Завдання 5. “Повзунок” (за повір'ям, хто переповзе у Купальську ніч 12 меж на животі, той зуміє побачити, де закопані скарби).

Завдання 6. Пантоміма.

Завдання 7. Поцілувати жабу.

Завдання 8. Загадки

– Що росте без коріння? (Камінь)

– Що сходить без насіння? (Сонце)

– Що плаче – сліз не має? (Серце)

– Що грає – голос має? (Скрипка)

– Що горить без полум'я? (Любов)

– Що шумить без буйного вітру? (Річка)

– Що біжить без перестанку? (Час)

Завдання 9. Принести квітку папороті.

Б'ють литаври. Переможець отримує руку Лади і стає королем свята. Йому подають вінок.

Всі: Слава!

Іван та Лада беруться за руки: Благословіть нас, батьку!

Ярило: Благословляю! І надаю тобі титул Івана Лопушника.

Дівчина: О Великий боже, Ярило, благослови весь наш український народ!

Хлопці й дівчата беруться за руки і просять благословення у Ярила.

Лада: Сила життя і сила щастя народжуються в доброті вашій, у доброті кожної людини. Зло буйно росте. Його можна побороти тільки силою добра та духовної краси.

Всі водять хоровод.

Волхв: Тож погойдаймо нашу молоду на весільній гойдалці. Але за умови, що ви всі співатимете.

Б'ють литаври. Всі йдуть у напрямку гойдалки та по черзі гойдаються, співаючи пісень.

Волхв: А зараз всі через вогонь стрибаємо, кожен повинен щонайменше тричі перестрибнути ватру.

Похід з факелами до річки, де на березі на “поїзд” чекають. Водяник та русалки, які за вторгнення у свої володіння просять викуп. Хлопці викупляють...

Співають пісню:

Та купався Іван,
Да й у воду впав.
Да купався Клим,
Дай у воду вплив.
Да купався Іван —
Доведеться і нам.
Да купався Мусій —
Доведеться усім.

На калину роса впала в нас на вулиці Купайла, Купайла на Івана!

Відбувається спільне купання.

Дівчата кидають віночки зі свічками на воду, загадуючи при цьому бажання. Співають “Чий же то віночок...” Хлопці дістають із води вінки. Всі повертаються до ватри. Відбувається викуп віночків. Кожний осередок на ватру має представити себе та придумати забаву. Ватра. Чути спів дівчат:

Сходилося Купайло із дому до дому,
Час нам, дівоньки, додому, додому.
А єдна дівчина зосталась, зосталась,

Буде їхать парубок із міста, із міста,
Да привезе вінок з кадила, з кадила,
Щоб здорова дівочка зносила, зносила.

2.8. Свято Калити. Андрія

Серед зимових святок це одне із веселих молодіжних гулянь, під час яких юнаки і дівчата шукали собі пару для майбутнього подружнього життя.

До прийняття християнства це свято називалося Калитою. За переказами воно походить від слова “календи”. Це один із варіантів вечорниць, що розпочиналися з 1 грудня — початку зими і тривали до періоду повороту сонця на весну. У цей час дівчата вдавалися до ворожінь, заклинань для завбачення майбутньої долі. Із прийняттям християнства первісну назву “Калита” змінено на свято апостола Андрія Первозванного.

За праслов'янською традицією жінки цього дня не пекли хліба, не шили і не пряли. Напередодні свята випікали ритуальний калач — калиту.

У ніч на Андрія парубки мали найбільші права. Це єдина ніч у році, коли їм вибачали усілякі бешкети. Уранці дехто із господарів міг знайти свого воза на даху клуні чи хати. А на воротах дівчини, що на виданні, могли намазати дьогтем або потрусити соломою чи полити буряковим квасом стежку до двору залицяльника.

Напередодні Андрія удосвіта дівчата йшли до криниць, набирали у рот води, щоб замісити на ній борошно для балабушок. За цим стежили парубки, щоб розсмішити дівчат. Щоб парубки погодилися не заважати, дівчата давали відкупного у вигляді макітри вареників або погоджувалися прийти на свято Калити. Увечері дівчата, зібравшись разом, розкладали на ослінчику балабушки, позначали їх, впускали собаку і спостерігали, чию першою балабушку він з'їсть, та дівчина раніше всіх вийде заміж, якщо ж собака нехтував якоюсь балабушкою — тій дівчині із заміжжям не пощастить, якщо ж собака чиюсь балабушку виносив у закуток — та дівчина вийде заміж на чужину.

Ворожили дівчата також на дві свічки, які робили з клоччя і підпалювали, примовляючи:

Андрію-добродію, Андрію-брате,
Допоможи мені свою долю відшукати!

Якщо свічки під час згорання прихилилися одна до одної — то означало майбутній щасливий шлюб із тим, на кого ворожили, а коли розхилилися — на розлуку з коханим.

Дівчата випробовували долю із допомогою чобота, який знімали з лівої ноги і ним вимірювали почергово кожна відстань від столу до порога. Чий чобіт зупиниться біля порога — та дівчина першою серед подруг стане зарученою.

Намагалися дівчата ворожити на ім'я майбутнього чоловіка. Виходили на подві'я і рахували стовпчики на тину за абеткою. На якій літері зупиниться рахунок, з такої літери буде починатися ім'я судженого. Або запитували дорогою першого зустрічного як його звати, так і майбутнього чоловіка зватимуть.

Цікавилися дівчата ще й тим, якої вдачі буде її суджений. Для цього сипали на долівку трохи пшениці, ставили поряд миску з водою та люстерко. Потім вносили півня. Якщо півень спочатку клював зерно — буде майбутній чоловік господарем, якщо пив воду — чоловік буде п'яницею, якщо подивився у люстерко — чоловік буде ледарем.

Кожна дівчина бажала бодай уві сні побачити обличчя свого судженого. Для цього вдавалася до такого ворожіння: лягаючи спати, клала під голову хусточку. Якщо насниться, що якийсь парубок попросить цю хусточку, той і буде судженим.

Клали також на тарілку з водою вербову кладочу, до якої прилаштовували замочок. Ключик клали собі під подушку. Якщо насниться парубок, який попросить ключик або переведе через місточок — той і стане з нею на рушничок.

Цікаве ворожіння на страви, що приготувала і розклала дівчина на роздоріжжі. Якщо перехожий покуштує страви і віддячить дівчині, її доля буде щасливою, якщо ж поперевертає горщики зі стравою — лиха доля очікує дівчину у подружньому житті.

Ворожіння, що набуло християнського канону, було інакшим. Дівчина клала під голову крайку, склавши її навхрест, примовляючи:

Живу в Києві на горах,
Кладу хрест в головах;
З ким вінчатись, з ким заручатись,
З тим і за руку держатись.

Якщо вночі їй насниться парубок, який взяв її за руку, з тим і піде вона до вінця.

Шлюбні мотиви ворожіння простежувалися і в рахуванні дров в оберемку, які дівчина заносила до хати. Якщо парне число — значить, скоро знайде собі пару.

На свято Калити дівчата намагалися побачити свого судженого у люстерку. Для цього ставили два люстерка одне проти одного, сідали між ними, тримаючи запалену свічку в руках, очікували побачити образ судженого.

Одним із поширених прийомів любовної магії було “засівання конопель”. Ця дія супроводжувалася такими примовками:

Андрію, Андрію!
Я на тебе коноплі сію;
Спідницею волочу —
Бо дуже заміж хочу.
А ще хочу знати,
З ким маю їх брати.

Серед великої кількості ворожінь, обрядів та звичаїв особливе місце посідає обрядова гра “калита”. Випікався обрядовий круглий корж з житнього або пшеничного борошна з отвором посередині діаметром 3,5 см, завтовшки 1,5 см. Для замісу тіста брали “непочату воду”, настояну на любистку. Корж намащували медом і підвішували на мотузці до сволоку. У грі брали участь не лише дівчата і хлопці, а й господарі дому, де проходило дійство. Вони після розваг накривали столи для гостини і запрошували музик за кошт молодіжної громади.

2.9. Українські вечорниці

У довгі зимові дні молодь традиційно збиралася на вечорниці, які проводилися в оселі вдови або одинокої жінки. Оселю та музик наймали парубки, дівчата приносили з собою вишивання, а на святкові дні і частування. Поки парубки збиралися по кутках, дівчата встигали і працю підігнати, і пісні проспівати:

Кину кужіль на полицю,
Сама піду на вулицю.
Нехай миші кужіль трублять,
Нехай мене хлопці люблять.
На городі сіно гребла,
Черевички загубила,
Черевички загубила,
Собі хлопців наманила.

Я нікого не любила,
Тільки Петра та Данила,
Грицька, Стецька та Степана,
Вийду заміж за Івана.

На вулиці скрипка грає,
Мене мати не пускає.
Полюбила гульгяя —
Така доля моя.

Інша дівчина зачинала другої:

Чогось мені чудно,
Чогось мені дивно,
Що мого милого
З вечора не видно.

Не видно, не видно,
Ніде не видати,
На жовтім пісочку
Два слідочки знати.

Гей, один слідочок —
То мого милого,
А другий слідочок —
Коня вороного.

Ой, піду я, піду
В вишневий садочок,
Та вирву я, вирву
Кленовий листочок.

Та вирву я, вирву
Кленовий листочок,
Прикрию, постелю
Милого слідочок.

А щоб той слідочок
Пташки не збродили,
Щоб мого милого
Інші не любили.

Заходили гуртом чи поодиноці парубки і всідалися на довгих лавах, крадькома спостерігали за працею дівчат, які вишивали або пряли, щоб побачити, чи роботяща дівчина, на яку кинув оком парубок. Дівчина, зі свого боку, намагалася відзначитися у праці та за парубком стежила, чи не баламут, бува, її обранець. Так за роботою проходив вечір, насичений піснями, жартами та залицаннями парубків до дівчат. Улюбленою була пісня “Зеленая та ліщинонька”, яку співали всі гуртом:

Зеленая та ліщинонька,
Гей, чом без сонечка зів'яла
Молодая та дівчинонька?
Гей, козаку світ зав'язала.
А я, молодий, діжду вечорини,
Гей, піду гулять до дівчини,
Приходжу я та під віконце:
Гей, добрий вечір, ти, дівчино-серце,

Чом до мене ти не виходиш,
Гей, мені слова не промовиш?

Згодом на вечорниці з гучним бубном заходили музики, запитуючи: “Дозвольте до вашого гурту!” Дівчата відповідали:

Та заходьте вже, двері причиняйте,
Холоду не напускайте!

Швиденько розсувалися лави по кутках, дівчата упаковували своє рукоділля, одна з дівчат зачинала:

Ой, грайте, музики,
В мене нові черевики.
Починайте скоріш грати,
Бо хочеться танцювати!

Хлопці спочатку сором'язливо, потім все сміливіше запрошували дівчат на “польку на два боки”. Танок змінювався співом:

Ой, джигуне, джигуне,
Який ти ледащо,
Ведуть тебе до пана,
Сам не знаєш нащо.

Тоді будеш знати,
Як будуть карати,
І на руки, і на ноги
Диви набивати.

Ой, джигуне, джигунець,
Пожартуймо, молодець,
Бери мене за рученьку,
Веди мене у танець.

Так проходив вечір: танцювали і краков'як, і гопак, і метелицю. Стомившись танцювати, грали у забави: “хустинку”, “сусідку”, “воротечка”, “кладочку” тощо.

Гра “сусідка” — гра у пляшку. Молодь розсаджувалася по колу, ведучий крутив пляшку, на кого “вказувала” горловина,

той мав поцілувати сусідку чи сусіда. Ця гра сприяла налагодженню взаємин, які переростали у дружнє спілкування, особливо це стосувалося сором'язливої вдачі парубків.

Проте перевагу під час вечорниць віддавали пісням, протяжним, веселим і жартівливим. Дівчина зачинала:

Кучерява Катерина
Чіплялася до Мартина:
Ой, Мартине, добродію,
Сватай мене у неділю.

Катерино, люба, мила,
Сватав тебе б, та не сила.
Не до жартів, до любові,
В Катерини чорні брови.

В Катерини кудрі в'ються,
А за неї хлопці б'ються.
Бідолашному Мартину
Обірвали всю чуприну.

Після вечорниць парубки проводжали дівчат додому.

Під час вечорниць дівчата пряли, ткали, вишивали. Особливе значення мала знакова символіка, яка відбивалася на українському рушникові. Пропонується варіант вшанування українського рушника у тематичному сценарії, запропонованому Магрицькою Іриною.

Свято української вишивки

Ведучий 1. Українська вишивка, як і українська пісня, є знаковими для нашої традиційної культури. Без любові до української пісні, без розуміння символіки української вишивки не станеш справжнім українцем. І навіть не зрозумієш українську душу.

Ведучий 2. Українська народна вишивка — унікальне явище духовно-матеріальної культури нашого народу. Упродовж тисячоліть у народній вишивці знаходили і, на щастя, знаходять

відображення думки і настрої людини, що її творила, краса природи, полохливий світ думок майстринь, їхні сподівання на кращу долю, людські вірування, оберегова символіка речей, позначених візерунком нитки й голки.

Ведучий 1. Вишивка — один із давніх і найпоширеніших видів народного декоративно-прикладного мистецтва. Археологи стверджують, що на теренах України вишивка існує ще з часів трипільської культури.

Ведучий 2. Так, у селі Мартинівка Черкаської області було знайдено скарб, що датується VI ст. н. е. Серед інших речей тут виявлено срібні бляшки з фігурками чоловіків, одягнених у широкі сорочки з вишивкою на грудях — ще недавно саме так одягалися українські селяни.

Ведучий 1. Арабський мандрівник Ібн-Фадлан у своїй оповіді про русів X ст. зазначає, що вони мали вишитий одяг.

Ведучий 2. У часи Київської Русі мистецтво художньої вишивки дуже високо цінувалося. Сестра Володимира Мономаха Анна-Янка організувала в Києві, в Андріївському монастирі, школу, де молоді дівчата вчилися вишивати золотом і сріблом.

Ведучий 1. Французький мандрівник Жільбер де Лануа, який перебував у XV ст. на території України, згадував, що рукавиці і шапки руські були оздоблені вишивкою.

Ведучий 2. На малюнках та іконах того часу бачимо зображення людей у вишиваному одязі, що своїми візерунками мало чим відрізняється від сучасних орнаментів певних місцевостей.

Ведучий 1. Збереглися вишивки також і з козацьких часів.

Ведучий 2. З часом на різних українських територіях вишивки зазнавали чималих змін у мотивах і барвах, однак при цьому не втратили оригінального, власне українського, стилю, тому їх неважко розпізнати серед вишивок інших народів — слов'янських і неслов'янських.

Ведучий 1. Найпоширенішими кольорами української вишивки є червоний і чорний, їх символіка оспівана у відомій пісні Д. Павличка “Два кольори”:

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними,
Червоними і чорними нитками.

Приспів:

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мене водило в безвісти життя,
Та я вертався на свої пороги.
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні,
Мої сумні і радісні дороги.

Приспів.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш згорточок старого полотна
І вишите моє життя,
І вишите моє життя на ньому.

Приспів.

Ведучий 1. У деяких місцевостях до червоної і чорної барв вишивки додають ще жовту, жовтогарячу, зелену та синю. Рідко вживають срібні, золоті й сірі нитки. Взагалі багатство барв збільшується з півночі на південь.

Ведучий 2. Серед прекрасних зразків українського мистецтва — чорна вишивка Борщівського району, що на Тернопіллі. На сорочках скісними смугами по рукавах і на грудях ідуть рослинні орнаменти або виключно чорного кольору, або з дрібними вкрапленнями синього, вишневого, фіолетового, жовтого кольорів, що нагадують насіння у весняній ріллі. Усі дослідники борщівської сорочки пов'язують специфічність її узору й кольору з подільськими чорноземами.

А в одному з сіл записано легенду, що має історичне підґрунтя.

Ведучий 1. Під час одного з нападів турків на українські землі в пониззях Збруча було вирізане все чоловіче населення. Приречені на самотність дівчата, оплакуючи своїх наречених, постановили впродовж семи поколінь носити за ними жалобу. Тому тут навіть шлюб брали в чорних сорочках.

Ведучий 2. Інколи ми замислюємося: чи всі червоно-чорні вишивки є самотніми, давніми за походженням? Щодо цього цікавою є цитата зі збірки “Українські узори”, виданої за редакцією Олени Пчілки. Мати Лесі Українки в передмові до збірки писала: “Український стиль в нашому народному (та й не тільки народному) шитті починає псуватися, спотворюватися; замість узорів давнього повздержного стилю, — з тими геометричними візерунками, або стилізованими квітками й гілечками, — часто вже побачите на рукавах у наших селянок, міщанок, або й у панночок та дам, страшенну ляпанину... Треба з тим псуванням нашого народного скарбу боротися, треба нам черпати з чистого джерела народної творчості української!”

Ведучий 1. Ця проблема є актуальною й нині. Попри окремі прояви відродження давньої української вишивки, ми здебільшого призабули, не знаємо й не розуміємо її значення. Про символіку автентичної української вишивки можна довідатися з відомих культурологічних праць.

Ведучий 2. Відомо, наприклад, що оберегом від зла був український віночок, який дівчата спітали з живих квітів. До віночка в’язали кольорові стрічки, а по краях — білі стрічки, символ чистоти. На лівій стрічці внизу вишивали сонце, а на правій — місяць. Ці солярні знаки були головними оберегами голови дівчини. Стрічки оберігали дівчину від злого ока.

Ведучий 1. Магічним знаком-оберегом ще задовго до християнства був хрест, який символізував чотири сторони світу. Намагаючись захистити себе з усіх боків від зла, хвороб, нечистої сили, наносили знак хреста на денце капелюха (на Поділлі) або вишивали на його полях (на Львівщині).

Ведучий 2. Вишивані рушники, сорочки, одіж, різноманітні речі як повсякденного вжитку, так і святкового, предмети релігійного культу — майже всього торкнулися руки вишивальниць. У такий начебто нехитрий спосіб творилась краса і затишок в оселі: тіло оберігалось від “злого ока” вишивкою на вбранні, обійстя було захищеним вишитими речами з орнаментами, насиченими глибоким символічним змістом.

Ведучий 1. Рушник супроводжував українців протягом усього їхнього життя. Крім виконання суто утилітарної, практичної функції, він ще був і оберегом, і молитвою, і засобом спілкування з предками. За стародавніх язичницьких часів вишиті рушники при виконанні релігійних обрядів чіпляли на дерева — це були святі приносини, своєрідна жертва, адже наші предки вірили в те, що в лісах по дуплах живуть божества.

Ведучий 2. На Поліссі й на Волині ще донедавна на роздоріжжі, на в'їзді до села, стояли такі собі “фігури” — хрести. Їх також обвішували рушниками. Побутував звичай: коли в селі дуже хворіли діти, жінки збиралися в якійсь хаті, ткали по черзі рушник і до схід сонця закопували його під фігуру. Селяни в такий спосіб намагалися відвернути хворобу.

Ведучий 1. А зараз вірш про рушничок Миколи Сингаївського розповідь...

(Розповідають вірш М. Сингаївського “Вишиванка”):

Ми своїми вправними руками вишивали рушничок для мами,
Щоб на свято маму привітати, нашу радість їй подарувати.
Є на ньому півники святкові, є на ньому квіти малинові,
Щоб на свято маму привітати, нашу радість їй подарувати.
Синя нитка — птиці прилітають, а червона — квіти зацвітають.
Щоб на свято маму привітати, нашу радість їй подарувати.
Листя вишиваєм зеленаве, сонце вишиваємо ласкаве,
Щоб на свято маму привітати, нашу радість їй подарувати.

Ведучий 2. На багатьох українських рушниках, а також на вишиванках та керамічних виробах квітне, простягає догори дивні, химерно закручені гілки незвичайне дерево. Це — Сві-

тове Дерево, або Дерево Життя, — бо втілює воно в собі все життя в нашому Всесвіті в усіх його проявах.

Ведучий 1. На ньому ростуть різноманітні квіти невиданої краси, з-за гілок виглядають ведмеді та бики, а на самісінькій вершині співають райські пташки. У його хвилястих ліній-гілках ховаються дивовижні візерунки, від яких важко відвести погляд... Сонячні промені торкаються верхівки цього дерева, і воно, здається, досягає неба.

Ведучий 2. Дерево тягнеться догори, отже, це — світлий і добрий символ. А ще сильний, тому набував охоронних властивостей. І рушник, на якому було вишите Дерево Життя, вважався хорошим помічником у дорозі; також ним обрамляли ікони. Оберегові властивості такого рушника посилювалися ще й через те, що в гілках цього Дерева дбайливі майстрині часто “ховали” інші оберегові знаки — кружечки, гачки, символ безкінечності та інше, що мало сильний вплив на свідомість наших пращурів і допомагало їм долати всілякі перешкоди.

Ведучий 1. Мовознавці дійшли висновку, що слово здоровий (а в народі здавна міцною була асоціація здоров'я і життя) утворено від давньої форми *su-dog-o*, що можна перекласти як “із гарного дерева, міцний, як дерево, сильний”. Тож, бажаючи здоров'я, а відтак — і довгого життя у висловах Здрастуй! Здорові будьте!, давні люди мали на увазі: щоб людина була твердою і міцною, як кремезне лісове дерево.

Ведучий 2. Особливо часто розкішне Дерево Життя з'являлося на козацьких рушниках, що їх хоробрі запорожці брали з собою в дорогу. Ця химерна рослина, яскрава, одягнена в різні барви, нагадувала їм про рідну землю. Окрім того, вони вірили, що магичні сили Дерева допомагають у боях за батьківщину, за українську націю: дивлячись на це дерево, козаки ніби відчували підтримку всього українського народу.

Ведучий 1. Окремі квітки над Деревом Життя, не “прив'язані” до нього, символізували душі померлих предків, які дивляться на своїх нащадків з небес і пильнують їхнє життя.

Ведучий 2. Хоч зобразити на Дереві Життя можна було будь-які рослини, українці найчастіше зупинялися на стилізованих маках, руті-м'яті та деяких інших.

Ведучий 1. На деяких рушниках, що дійшли до нас із далеких часів, Дерево Життя росте на... свастиці. Це так звана світла свастика (вона символізує рух за годинниковою стрілкою), і вона не має нічого спільного з темною свастикою, яка була талісманом злих сил. Це символ сонця, тож логічно, що з нього росте Дерево Життя і живиться його соками. Така свастика символізує рух зліва направо, від темряви до світла.

Ведучий 2. Голубки з весільним вінцем у дзьобиках, які часто зображували на верхівці Дерева Життя, свідчили про однукову святість процесу створення Всесвіту і створення родини, своєрідної маленької моделі Всесвіту.

Ведучий 1. Інколи Дерево Життя розглядалося як символ Великої Богині (Берегині, матері всього світу), а його сік отожнювався з її молоком. Можливо, у цьому треба шукати відповідь на запитання, чому в українському фольклорі дівчата й жінки часто перетворюються на дерева — тополю, вербу?

Ведучий 2. Гілка — частина будь-якого дерева, зменшена його копія, а отже, й частина Світового Дерева. Деякі вчені розглядають і тризуб у цьому ракурсі. Та й хрест також є спрощеною модифікацією Дерева Життя.

Ведучий 1. Символіці вишитого рушника, його значенню в житті людини присвячено чимало творів. Пригадаймо один із них — пісню на слова Андрія Малишка “Рідна мати моя”, яка стала улюбленою в народі.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала
І рушник вишиваний на щастя дала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.
Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї.

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої.
Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щebetанні дібров,
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю,
І дитинство, й розлука, і вірна любов.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю,
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.

Ведучий 1. Як бачимо, і в сучасній пісні рушник є оберегом.

Український рушник як витвір високого мистецтва завжди надихав і буде надихати на творчість, поки існуватиме саме мистецтво вишивки.

Ведучий 2. У Василя Голобородька є вірш “Ми йдемо”. Він увійшов до збірки віршів, виданої 2006 р., яка так і називається — “Ми йдемо”. Послухаймо цей вірш. У ньому є образ сватального рушника. Як і саме сватання, рушник у поезії символізує нове життя, напередодні якого стоїть Україна. Цей вірш написаний 1990 року.

Ми йдемо по Україні:
від степів до гір,
від лісів до морів —
звідусіль виходимо на прадавні шляхи,
і немає нам ліку.
Ми чинимо волю наших прадідів,
це вони нас послали у путь,
щоб ми йшли нашою віковичною землею
із нашими багатолюдними містами,
із нашими тихомрійними селами,
із нашими золотоверхими церквами.
Ми гордо йдемо шляхами України:
ви, які виглядаєте у вікна, як сусіди,
щоб подивитися на нас, гордо йдучих,
ви, які визираєте з-за рогу, як вороги,
щоб подивитися на нас, гордо йдучих, —
ви всі побачите, як ми гордо

йдемо дорогами України.

Ми йдемо,

не вимагайте від нас доказів нашої прихильності до руху,
не вимагайте пояснень причин, що привели нас у рух.

Марна ваша справа — виставляти проти нашої ходи
контраргументи, що ви їх здобуваєте із мертвих джерел,
намагаючись зупинити нашу ходу,
марна ваша справа — ми йдемо.

Ми йдемо по Україні,

пов'язані вишиваними дівочими руками рушниками,
і радість сяє в наших очах.

Ведучий 1. Раніше в кожній родині, де підросла дівчина, скриня мала повнитися рушниками. Вісім віків живуть легенди про незвичної краси посаг, яким здивувала Францію донька Ярослава Мудрого. Не перед парчевими шатами завмирили вибагливі французи, а перед вишиванками нареченої.

Ведучий 2. Зазвичай в Україні сусідам неодмінно показували посаг, виготовлений дівчиною на виданні. “Дати рушники — традиційно означало згодитися на шлюб і готуватися до весілля”. Рушники подавали і брали, коли йшли свататися, пов'язували молодих, прикрашали гільце на дівич-вечорі, на рушники ставали молоді.

Ведучий 1. А зараз у виконанні групи наших студентів ми побачимо фрагмент слобожанського сватання, записаного Миколою Сумцовим.

Студенти інсценізують фрагмент сватання (див.: Сумцов М. Ф. Слобожане: Історико-етнографічна розвідка. — Харків, 2002. — С. 93–94.).

Мати (*побачивши сватів, каже дочці*): Дочко, вже старости прийшли. Вийди з хати.

(Входять старости — 2 чоловіки з паличками в руках, знімають шапки, низько кланяються і кажуть:)

Свати. А пустіть, будьте ласкаві, в хату, кланяємось вам, свате, хлібом-сіллю.

(Даютъ хліб).

Батько й мати: Спасибі за хліб, за сіль. Сідайте.

Свати. Ми прийшли до вас шукати куниці, що ховається під солом'яні копиці.

(Входить дівчина і, наче засоромившись, стає коло печі й колупає її).

Батько. Бачите, ловці-молодці, що ви нарobili: мене з жінкою засмутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить. Так ось що ми зробимо: доброго слова не цураємось, а щоб ви нас не порочили за те, що ми передержуємо куницю — красную дівицю, то ми вас перев'яжемо і тоді все добре вам скажемо. Дочко! Прийшла черга і нам до прикладу казати, годі піч колупати, а чи нема чим цих ловців-молодців пов'язати?

(Дочка мовчить, колупає піч).

Мати. Чи чуєш, що батько каже? Іди, та давай чим людей перев'язати! А може, нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вмiла матерi слухати, не вчилася прясти, не зробила рушників?

(Дівчина йде в кімнату і вносить звідти на тарілці два вишитих, хрест на хрест покладених, рушники, кладе їх на хлібові, вклоняється й цілує руку в батька та в ньєнки, потім оперізує рушниками сватів. Свати вклоняються і кажуть:)

Свати. Спасибі батькові й матерi, що свою доню рано будили і доброму ділу вчили. Спасибі й дівочці, що рано вставала, тонко пряла і гарні рушники придбала.

(Входить молодий. Дівчина вносить червону хустку).

Батько. Цьому, дочко, сама чiпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй.

(Дівчина дарує хустку. Старі починають частувати гостей).

Ведучий 2. (Тут і далі наведено приклади, записані автором сценарію від мешканців Луганщини при тематичному обстеженні краю; при підготовці свята в інших місцевостях можна використовувати відповідний регіональний матеріал). У східнослобожанському весіллі рушник також є символом готовності дівчини до заміжжя. У Новопокровському районі Луганської області кажуть: “Дівчина понавишивала рушників — уже їй можна заміж виходити”.

Ведучий 1. Рушник є ознакою заможності родини дівчини: уважалося, що чим заможніша родина, тим більше рушників буде подаровано сватам на сватанні. Старші люди розповідають: “В одних так було двадцять чотири рушники!”

Ведучий 2. Молодого і молоду на весіллі в нас раніше підпе-різували рушниками: білим — першого весільного дня, черво-ним — другого. Це значить, що в першому випадку рушник символізує дівочу чистоту, недоторканість, а в другому — щас-ливий союз молодих.

Ведучий 1. А на Старобільщині в разі цнотливості молодої керівника обряду — дружка — другого весільного дня перев’я-зують червоним рушником, отже, тут рушник виявляє свою символіку цноти молодої.

Ведучий 2. Оберегова функція рушника реалізована в обря-дах благословення молодих батьками й під час вінчання в церкві. У Троїцькому районі говорять: “Молодих ставили на рушник, щоб життя було довге, чистеньке, гладеньке”.

Ведучий 1. У вінчальному обряді рушник виявляє ще сим-воліку заміжжя. Сватівчани розповідають: “Як бере батюшка молодих за руку й водить кругом столу, молода мала цей руш-ник ногою зачепити — для того, щоб її дружки всі виходили раненько заміж”.

Ведучий 2. За весільним столом молоді сиділи на лаві, за-стеленій рушником, що символізувало побажання молодим багатства.

Ведучий 1. Рушником обв’язували ікону, якою благословля-ли молодих, на ньому виносили весільний коровай. Зв’язок з цими предметами засвідчує сакральну символіку рушника.

Ведучий 2. А ще весільний рушник разом з водою може ви-конувати очищувальну функцію. У Старобільському районі нам розповіли: “Як чесна молода, гості йдуть до річки, руки миють, молода дає їм рушники”.

Ведучий 1. Як бачимо, рушник в українському весіллі є полісимволічним атрибутом.

Ведучий 2. Усі, напевно, знають, що рушник супроводжував наших предків протягом усього життя — і в радості, і в горі.

Ведучий 1. Гарний був звичай використовувати рушник при будівництві житла. При зведенні помешкання саме рушниками застеляли підвалини, рушниками піднімали сволоки, а потім дарували їх майстрам. Рушник вішали угорі, у кутку, коли стіни були вже зведені.

Ведучий 2. Рушниками прикрашали хату. “Хата без рушників — казали в народі, що родина без дітей”. Рушники вішали над образами. Рушником накривали хліб на столі або на покуті. Гарно оздобленими рушниками накривають кошики з пасокою чи яблуками, коли несуть святити до церкви.

Ведучий 1. Дарунковими плечовими рушниками перев’язують кумів та гостей, запрошених на хрестини, рушник дарують бабці, яка приймає дитину під час пологів.

Ведучий 2. Після закінчення жнив господар зустрічав женців з хлібом-сіллю на рушнику, а ті потім одягали його на обжинковий вінок.

Ведучий 1. Наші дідусі та бабусі пам’ятають такий звичай: коли син вирушав у далеку дорогу, мати дарувала йому рушник, щоб рятував від лиха, щоб нагадував йому про рідну домівку. Син приймав рушник і цілував хліб. І сьогодні почесних гостей зустрічають у нас хлібом-сіллю на вишитому рушнику.

Ведучий 2. Використовували рушники і в похоронному обряді. На них спускали домовину в яму. Потім ці рушники вішали на хрест або дарували церкві. Рушник стелять і під плечі небіжчику, застеляють віко труни.

Ведучий 1. Чи знаєте ви, що в українській вишивці кохався і Тарас Шевченко? Він збирав її зразки, робив замальовки з рушників. Багату колекцію волинських рушників збрала Олена Пчілка, українська письменниця й етнограф. Вишивали і діти Олени Пчілки — Леся Українка та Ольга Кривинюк.

Ведучий 2.

Веселкою сплелися кольори
На рушничку твоєму, наче доля.
На нім — тобою прожиті роки,
Усі достоту, з radoщами й болем.
Усе на нім: вечірня зоря,

І росами умите раннє сонце,
На нім і сльози, й посмішка твоя,
Хатинка рідна і твоє віконце.
На цьому рушничку — твої безсонні ночі.
Цей вишитий рушник для мене — наче жаль.
Дивлюсь на нього я і бачу твої очі.
Ніколи й нізащо його я не віддам.

Ведучий 1. Згідно з народними морально-звичаєвими нормами кожна порядна господиня мусила сама дбати про одяг. Повна скриня полотна і сорочок — це була ознака не лише достатку, а й працьовитості, бо це все в минулому виготовлялося власноручно. Про це розповідають і народні пісні. Так, на весіллі свашки співали:

Ведучий 2. Світилка-шпилька при стіні, на ній сорочка не її;
Прийшла сусіда, торкає: — Скидай сорочку, смеркає!
А світилка відповідає:

Ведучий 1. Брешете, дружечки, як свині, в мене сорочок дві скрині,

А третя не повна, а на мені шовкова.

Ведучий 2. У давні часи сорочка слугувала як натільним, так і верхнім одягом. Вона ще й була провідником магічної сили, прихованої у людини, тому що безпосередньо оберігала її і від холоду, і від злого ока. Вишивка на комірі, манжетах рукавів та подолі також виконувала оберегову функцію.

Ведучий 1. Існує легенда про те, як на землі лютувала страшна пошесть. Вимирали сім'ї і навіть цілі села. І ось одна жінка, втрапивши всю свою сім'ю, крім найменшого синочка, молила Бога, щоби він зберіг хоч цю її дитину. І Бог відкрив їй таємницю:

Ведучий 2. Вищий дитині й собі на сорочці хрести — знак для ангелів. Бо на кому нема хреста, той загине. Але нікому не розповідай про це, бо загинеш сама і твій син. Жінка зробила все так, як було велено, але не могла дивитися на те, як помирили інші. І ось розповіла вона всім про обереги, та люди не повірили їй. Тоді вона зірвала сорочку з сина, і він помер на очах в усіх. Зате інші були врятовані.

Ведучий 1. Сорочка, вишита матір'ю, оберігала від зла, була згадкою про рідну домівку, нагадувала про тепло материнських рук і любов матері. Кожна дівчина мусила собі на придане приготувати до шістнадцяти сорочок святкових і для роботи.

Ведучий 2. Після заручин дівчина вишивала сорочку для молодого, яку він мав одягнути на весілля. Часто вона вишивала ночами, щоб швидше закінчити її. Про це розповідає пісня “Вишиванка”:

З вечора тривожного аж до ранку
Вишивала дівчина вишиванку.
Вишивала дівчина, вишивала,
Чорну та червону нитку клала.
Ой та чорна ниточка — то страждання,
А червона ниточка — то кохання.
Тому чорна ниточка часто рвалась,
А червона ниточка легко слалась.
Як піду я ввечері на гулянку,
Подарую милому вишиванку.
Бери, мій соколику, і не сердься,
Будеш ти носити її коло серця.
З вечора тривожного аж до ранку
Вишивала дівчина вишиванку.
Вишивала дівчина, вишивала,
В тую вишиваночку душу вклала.

Ведучий 2. Прекрасний народний звичай дарувати вишивані сорочки та хустки своїм коханим та парубкам, що йдуть до війська, відображено в численних творах української художньої літератури, зокрема у п'єсі Марка Кропивницького “Дай серцю волю — заведе в неволю”, у поезії Тараса Шевченка “У неділю не гуляла...”, в пісні “Хустонька ж моя шовковая” Григорія Квітки-Основ'яненка та багатьох інших.

Ведучий 1. Оскільки вишита власноручно сорочка, хустина чи рушник вимагають і часу, і душі, й хисту, а їх виготовлення завжди пов'язане з думами та мріями, то звідси стає зрозумі-

лим, чому ці речі мають у житті народу не тільки ужиткове, а й символічне значення: їх вишивають і дарують не будь-кому, а людині особливо близькій, з якою дівчина чи жінка зв'язана своєю долею або мріє пов'язати свою долю.

Ведучий 2. Вишита сорочка — один із яскравих образів українського фольклору. Послухаймо народну пісню “Ой чорна я си, чорна”.

Ой чорна я си, чорна, чорнявая циганка.
Чом си полюбила, чом си полюбила
Чорнявого Іванка?
Іванко, та й Іванко, сорочка вишиванка,
Високий та стрункий, високий та стрункий,
Ще й на бороді ямка.
Марусе ти, Марусе, люблю я твою вроду,
Люблю дивитися, люблю дивитися,
Як ти ідеш по воду.
Як ти ідеш по воду, вертаєшся з водою,
Люблю дивитися, люблю дивитися,
Марусе, за тобою.
У полі два дубочки, обидва зелененькі,
Ми ж так і паровані, ми ж так і паровані —
Обоє чорнявенькі.

Ведучий 1. А скільки прислів'їв і приказок складено про сорочку!

Ведучий 2. “Йому пощастило, бо народився в сорочці”.

Ведучий 1. “Рукава як писанка, а личко як маків цвіт”.

Ведучий 2. “Пізнають хлопця і в драній сорочці, аби полики вишиті”.

Ведучий 1. “У наших хазяйок та по сто сорочок, а у мене одна та й та біла щодня”.

Ведучий 2. “Своя сорочка ближча до тіла”.

Ведучий 1. У нашій історії були й трагічні події, і найстрашніша з них — Голодомор 1932–1933 років. За розповідями мешканців українських сіл Луганщини, їхні батьки виносили всі вишиті рушники, сорочки та скатерті в сусідні російські

села, аби виміняти їх на будь-яку їжу і цим урятувати своїх дітей від голодної смерті.

Ведучий 2. Життя показало, що після Голодомору в українських селах майже не вишивали, менше співали народних пісень.

Ведучий 1. І все ж мистецтво вишивки живе серед українських родин. Сподіваємося, що хтось із присутніх на нашому святі теж захопиться прекрасним мистецтвом вишивки і колись зачарує нас власноручно виготовленими виробами.

Ведучий 2. Пам'ятаймо, що у вирі сучасних глобальних тенденцій дуже важливо не загубити свою національну належність, ознаки етнокультури, відчутти своє місце на землі, яка нас народила.

Ведучий 1. А ще не забуваймо, що культура має два крила — збереження і примноження. Примноження культури є мірилом цивілізаційного процесу.

ВИСНОВКИ

Становлення народного календаря відбувалося протягом тривалого часу. Вирощуючи культурні злаки, випасаючи худобу тощо, селянин фіксував усі атмосферні зміни з огляду позитивних чи негативних впливів на результати його праці. Оскільки головним заняттям населення ще з правіку було хліборобство, народний календар українців з повним правом можна назвати *хліборобським*, або *аграрним календарем*. Споконвічна хліборобська праця витворила свій світ уявлень, своє самобутнє розуміння явищ — навколишньої дійсності. Плекання зернових злаків вимагало різноманітних знань про атмосферні опади, клімат, стан ґрунту, ботаніку рослин тощо. Тож було важливо усю суму енциклопедичної народної мудрості звести до певної системи, яка б мала практичну користь. Власне це завдання й виконував аграрний календар, який формувався селянином поступово, в міру емпіричного осягнення ним навколишнього середовища, пізнання предмета праці. Він і став неписаним кодексом рільника. Народний календар до певної міри відтворив світоглядні уявлення хліборобів дохристиянської доби, коли регламентація тих чи інших сільськогосподарських робіт зумовлювалася тодішніми віруваннями, пристосовувалася до певних календарних подій. Однак не слід вважати агротехнічний процес жорстко канонізованим, оскільки хліборобські знання, зафіксовані в різних жанрах усної народної творчості, свідчать про досить глибоке розуміння технологій вирощування культурних рослин і доцільне використання набутих практичних знань.

Поряд з народним побутував *світський календар*, основною одиницею якого був рік, поділений на 12 місяців, а з запровадженням християнства — і *церковний календар*. Проте для хлібороба основним залишався аграрний, який згодом з'єднався з церковним календарем.

Головним для селян був поділ року на чотири пори — зиму, весну (“ярь”), літо, осінь. Менші відрізки часу визначали за проведеними сільськогосподарськими роботами, наприклад, “як орали”, “як сіяли”, “як жали”, “сінокоси”, “як худобу відганяли” тощо. Таке означення пори року стосувалося певної місцевості, оскільки, скажімо, час оранки, сіви чи жнив був інший у Карпатах, ніж у Подніпров’ї, на Поділлі чи у степовій частині України. Однак співвідношення часу з церковними святами було притаманним для всієї території України: “по Великодню кілька тижнів”, “по Різдві”, “на Спаса”, “на Івана”, “Іллі день”, “на Купайла” тощо. Водночас звали й до світського календаря. Рік (“літо”) мав 12 місяців, кожен з них — власну назву, прив’язану до тих чи інших робіт, найчастіше до хліборобських.

Українці перший місяць року назвали січнем. Цієї пори підсікали (“сікли”) дерева для полів, на яких потім вирощували хліб, попередньо пропаливши ділянки у березні — напаливши попелу (“березоль”). На Гуцульщині другий місяць року — лютий — називали “казибрід”, “казидорога”, що пояснюється відповідним заняттям — тваринництвом. У деяких регіонах України лютий звався січнем, а січень був “просинцем” (запрошували зиму зі снігом).

Якщо поділ місяця на чотири тижні, а тижня — на сім діб був загальноприйнятим в Україні, то доба у народі мала свої виміри і означення. Серед них основними були: “рано”, “в обід”, чи “в полудне” (12 година), “увечері” (коли смеркається), “опівночі” (12 година ночі), а також “удосвіта”, “на зорях” (перед ранком) тощо. Основою сільськогосподарських робіт у полі для українського хлібороба залишалися віками набуті знання про ріст рослин та їх догляд. Часто селяни примовляли: “Хто по календарю сіє, той нічого не віє”. Йшлося про те, що слід поглядати і на небо — яка погода, скільки тепла і вологи; і на землю — чи прогрілася, чи підсохла; і зважати на напрямок вітру, щоб передбачити зміну погоди. В аграрному календарі акцентувалась увага на визначенні тривалими спостереженнями кліматичних факторів, сприятливих для вдалого початку посіву тих чи інших культур.

Хліборобська весна починалася здебільшого наприкінці березня, коли ледь просохлі пагорби засівали вівсом та ячменем. Трохи пізніше, на початку квітня, на більшості території України сіяли горох, у Карпатах — боби, і лише після того, м'яко виоравши землю, засівали яровою пшеницею або житом.

Болотяні перезволожені поліські ґрунти можна було засівати лише з кінця квітня — на початку травня. Саме тому квітень з травнем були ключем до багатих жнив і ситої зими. Вважалося, що з середини квітня наступає “рух”, “рухмань”, коли земля повністю прогрівається і готова до засіву. “Прийде рух — пійде з землі дух”, — казали досвідчені хлібороби. Отже, вчасно закладене в ґрунт насіння було запорукою жнивних успіхів.

Аграрний календар регламентував строки посіву. Технічні культури — льон і коноплі — дозволялося висівати лише у другій половині травня (зі значною корекцією для кліматичних поясів), тоді ж приступали до обробітку ґрунту під гречку, сівба якої нерідко закінчувалась на Івана Купайла (на Поліссі): “Прийшов Купайла — гречка в землю упала”. За народним календарем передбачались строки збору врожаю різних культур, обробіток ґрунту, посів озимини тощо. Таким чином, аграрний календар відтворював здобуті впродовж віків народні знання про природні явища, був уособленням справжньої емпіричної народної мудрості.

Знання і уявлення хлібороба про світобудову і розташування небесних світил покладено в основу як астрономічного, так і народного календарів, а також припущень щодо організації Всесвіту. Згідно з давніми уявленнями світ складався із Землі, Сонця, Місяця і, що найважливіше, — семисферного Неба, де у відповідному порядку розташовані усі світила. “Сьоме небо” служило місцем перебування богів. Тому і вираз “сьоме небо” набув у народній творчості значення чогось недосяжного, казкового і загадкового.

Відповідно до місця розташування на небосхилі Сонця люди поділили рік на пори року, а водночас визначили назви сторін світу — Південь, Північ, Схід, Захід. Саме з рухом Сонця пов'язаний поділ доби на певні часові проміжки.

Однак найбільш пізнаним у народі небесним світилом, пов'язаним із селянським побутом, був Місяць, якому приписувалась дивна сила, зокрема вплив на всі рослини й усе живе. Багато залежало від фаз Місяця; декотрі були слабшими для рослин, але активнішими для живої природи і навпаки. Зазвичай вирізняють чотири фази Місяця, проте на етнографічному Поділлі Місяць ділили на три фази: молодик, підповня і старик; на Волині — на п'ять: молодик, перша квартира, підповня, повня, остання квартира; на Бойківщині фази Місяця поділялися на квартири: перша — на весну, друга — на літо, третя — на осінь, четверта — на зиму.

Відповідно до кожної фази усталилося виконання тих чи інших польових робіт, за ними ж визначали активний розвиток рослин і навіть тварин. Сільськогосподарські роботи намагалися проводити при повні Місяця — сіяти озимі та ярі культури, садити картоплю, починати оранку тощо.

Завдяки ретельним спостереженням людина збагнула серед безлічі зірок певне розташування окремих з них. Пильне око помітило, що сім зірок побіжно окреслюють добре відомі у побуті віз із дишлом. Згодом було зауважено ще одну подібну небесну фігуру, але більшу за розміром. Так у народі стали відомими сузір'я Малий Віз і Великий Віз (Мала і Велика Ведмедиця), а також сузір'я Волосожар (Плеяди), Хрест (Лебідь) та ін. Дороговказом для чумаків у їх тривалих, часто драматичних подорожах був Молочний Шлях, який у народі називали Чумацьким Шляхом.

Вирізняли на небі й окремі планети (зорі). З планетою Венера, яку пестливо називали Зірниця, Вечірня зіронька, Вранішня зоря тощо, пов'язано чимало прикмет. За нею орієнтувались про пору ночі: опівночі сходила Зірниця, а надранок мерехтіла яскравим світлом Вранішня зоря. Помічена була ще одна планета — Марс, яку впізнавали за жовтуватим відтінком світила.

Серед інших небесних тіл були відомі людям комети і метеорити, з якими часто пов'язували негаразди в господарстві, в сім'ї, навіть пророчили майбутню війну.

Отже, у сфері народної космології та астрономії фрагментарні емпіричні знання українців щонайчастіше були переплетені з віруваннями, уявленнями. Раціональна їх частина втілювалась у прикметах.

Щоб забезпечити своє існування, людина змушена була пізнати на емпіричному рівні закономірний зв'язок явищ навколишньої дійсності. Насамперед набуті знання підпорядковувались основним заняттям, зокрема тим, які особливо залежали від природно-кліматичних умов. Таким господарським заняттям для мешканців етнічної території України було хліборобство.

Хліборобська праця вимагала від селянина знань як безпосередніх — про предмет занять, так і опосередкованих — про природні явища, що певним чином могли впливати на її результати. З'ясування справжніх причин впливу зовнішніх явищ на врожай, пізнання їхнього зв'язку з особливостями вирощування тих чи інших культур — це складний багатовіковий процес, безперервний хід якого не могли зупинити жодні містичні заборони. Сонце, Зорі, Вітер, Дощ — не лише містичні образи; реалії, що супроводжували селянина у повсякденній праці. Вивчаючи їх справжню силу, він матеріалізував колишні ідилічні уявлення, які перетворювалися на знання.

Звичай, обряди, традиції, сформовані на тлі народного календаря, на сучасному етапі мають тенденції відродження у побуті українців. Запропоновані у навчальному посібнику розробки сценаріїв українських календарно-побутових свят стануть у пригоді у відтворенні цих народних традицій у святково-обрядовій культурі наших сучасників. Це дасть можливість повніше відродити напівзабуті пласти української обрядовості та зберегти для наступних поколінь найяскравіші елементи духовної культури.

Календар українських свят

6 січня	Святвечір, Голодна кутя.
7 січня	Різдво Христове, Коляда.
13 січня	Старий Новий рік, Щедрий вечір, Маланки.
14 січня	Другий Святвечір, Голодна кутя, Василя.
19 січня	Водохреща, Дани.
15 лютого	Стрітіння.
24 лютого	Власа, Бога Велеса або Волоса.
29 лютого	Касіянів день.
9 березня	Обретіння.
14 березня	Явдохи.
18 березня	Конона — покровителя коней.
22 березня	Сорока Святих Мучеників; Сороки, Проводи зими, зустріч весни.
25 березня	М'ясопусна неділя.
26 березня по 1 квітня	Масляна, Колодія (щороку числа змінюються).
30 березня	Теплого Олекси.
7 квітня	Благовіщення.
Похвальний тиждень	(п'ятий тиждень Великого посту).
Вербна неділя	Лазарева неділя, Вербіє (шостий тиждень Великого посту).
Чистий четвер	Навський великдень (сьомий тиждень Великого посту).
Великдень; Пасха	1 травня у 2016 р. (щороку числа змінюються).
Проводи; Провідна неділя	поминальна (перший тиждень після Великодня).
8 квітня	Гавриїла.
Переполювання	Рахманський Великдень (двадцять п'ятий день після Великодня).
Вознесіння	Ушестя (четвер — сороковий день після Великодня).

21 квітня	Воздвиження, Святого Руфа.
5 травня	Ляля, або Леля, Красна гірка.
6 травня	Юр'їв день.
21 травня	Івана Богослова.
22 травня	Миколи Чудотворця.
23 травня	Симона Зілота, або Симонове зело.
Русальний тиждень	Русалії (сьомий тиждень після Великодня).
Зелені свята	“Клечання” (від четверга сьомого по четвер восьмого тижня після Великодня).
Трійця	(четвер восьмого тижня після Великодня).
7 липня	Івана Купайла. “День, коли купається сонце”.
12 липня	Петра і Павла; Петрівка; Зажинки — свято першого снопа.
21 липня	Прокопа.
28 липня	Кирила.
1 серпня	Мокрини; Мокоші.
2 серпня	Іллі.
9 серпня	Пантелеймона, День святого Палія.
14 серпня	Мучеників Маккавеїв; Маковія, або Першого Спаса.
19 серпня	Яблучний Спас.
28 серпня	Успіння; Перша Пречиста.
14 вересня	Семена.
21 вересня	Різдво Пресвятої Богородиці, або Друга Пречиста.
27 вересня	Воздвиження, Здвиження.
14 жовтня	Покрова.
8 листопада	Дмитра.
10 листопада	Святої П'ятниці, Параскеви.
14 листопада	Кузьми і Дем'яна.
21 листопада	Михайла.
27 листопада	Пилипа.
4 грудня	Введення, Третя Пречиста.
19 грудня	Миколая.

Програма дисципліни “Українська етнологія”

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність вивчення дисципліни “Українська етнографія” вбачається у необхідності глибокого вивчення національних коренів українського народу, унікальних і неповторних традицій, звичаїв та обрядів, що розвивалися і вдосконалювалися протягом багатьох віків.

Мета: розкрити історичні етапи становлення і розвитку українського етносу, його антропологічні та лінгвістичні ознаки на основі історіографії, архівних, музейних та інформаційних джерел.

Завдання: схарактеризувати духовну та матеріальну культуру українців;

визначити автохтонність українського етносу, регіональні особливості;

простежити тенденції відродження світоглядних знань та вірувань, фольклору, мистецтва, ремесел прадавніх українців;

проаналізувати на прикладах усної народної творчості національні корені українців як окремо сформованого загальнопланетарного явища.

З метою поглибленого всебічного вивчення життя та побуту українців викладання цієї дисципліни передбачає застосування методологічного синтезу, що ґрунтується на принципі історизму і складається з поєднання аналітичного, описового і порівняльного методів.

Вивчення історичного минулого, етапів розвитку української нації сприятиме патріотичному вихованню молоді у дусі відданості національним принципам українського народу, захисту його вікових культурних надбань.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“УКРАЇНЬСЬКА ЕТНОГРАФІЯ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми	Лекції	Семінари	Практичні	Самост. робота
	Змістовий модуль I. Основні поняття етнографії				
	Вступ				
1	Народ, етнос, нація	2	2		
2	Етногенез слов'янських народів	2			4
3	Історія етнографічної науки у світі та в Україні	2	2		
	Змістовий модуль II. Етногенез українського народу				
4	Найдавніші поселення на теренах України	2	2		
5	Традиційні заняття населення	2		2	4
6	Матеріальна культура українців	2	2		
7	Громада і родина. Громадський і сімейний побут	2	2		4
	Змістовий модуль III. Історико-етнографічне районування				
8	Етнографічні території	2			4
9	Українська декоративно-ужиткова творчість	2			
10	Національні групи і меншини	2	2		
11	Відродження традицій української духовності	2	2		
	Разом годин: 54	22	14	2	16

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ “УКРАЇНЬСЬКА ЕТНОГРАФІЯ”

Змістовий модуль I. Основні поняття етнографії

Вступ

Предмет і завдання курсу. Походження науки етнології, її своєрідність. Методи етнології. Місце української етнографії в системі гуманітарних наук. Складові науки етнології. Зв'язок етнології з іншими науками. Джерела етнографії, її зв'язок із суміжними дисциплінами. Понятійний апарат. Термінологія. Музейні зібрання. Писемні джерела.

Література [1; 2; 16; 33; 34; 39; 41; 63; 65; 73]

Тема 1. Народ, етнос, нація

Характеристика етносів за мовними, культурними і релігійними особливостями. Історичні типи етносів на теренах України: рід, плем'я, народність, нація. Стадії розвитку етносів. Етнічне розселення народів. Етнічні міграції. Причини міграції населення. Етнічні демографічні процеси у XX – на початку XXI ст. Чисельність населення України.

Література [77; 80; 82; 84; 88; 96; 97; 103; 112; 119]

Тема 2. Етногенез слов'янських народів

Етнічний та антропологічний склад слов'янських народів. Етнолінгвістична класифікація слов'янських народів. Мовні групи: романська, германська, слов'янська, грецька, кельтська, албанська, індоарійська, вірменська, іранська, балтійська. Особливості традиційно-побутової культури слов'янських народів.

Форми поселення, одяг, національна кухня. Типи поселення. Етнічні процеси у сучасній Європі. Етнічна багатоманітність. Етнічні взаємини.

Література [1; 2; 16; 39; 40; 41; 65; 73; 77;
80; 96; 97]

Тема 3. Історія етнографічної науки у світі та в Україні

Період нагромадження етнографічних знань. Становлення етнографії як науки. Школи й напрями в етнології наприкінці XIX – на початку XX ст. Етнографія в Україні. Становлення і розвиток української етнографії. Матеріали етнографічних експедицій українських науковців-етнографів Ф. Вовка, П. Чубинського, В. Гнатюка, В. Хвойки, І. Франка, В. Шухевича.

Література [22; 23; 25; 77; 80; 82; 84; 88]

Змістовий модуль II. Етногенез українського народу

Тема 4. Найдавніші поселення на теренах України

Етнічна історія корінного народу на теренах сучасної України. Витоки українського етносу. Аратта–Україна. Скіфи. Сармати. Анти. Антія–Україна. Руські племена: дуліби, поляни, древляни, тиверці, білі хорвати. Найважливіші ознаки українського етносу. Союз племен під назвою Русь (VIII ст.). Київська Русь (IX–XII ст.). Особливості давньоруської держави в період феодальної роздробленості. Держави-князівства: Київське, Чернігівське, Переяславське, Турово-Пінське, Володимир-Волинське та Галицьке. Галицько-Волинська держава та населення племенами дулібів, бужан, волинян, тиверців і білих хорватів. Литовсько-Руське князівство. Етнічний склад. Колонізація українських земель поляками. Доба бездержавності. Доба Першого національного відродження (XVI–XVII ст.). Козацька держава. Друге національне відродження (1917–1921). Третє національне відродження (1991).

Література [1; 19; 20; 34; 36; 47; 57; 85; 90; 102]

Тема 5. Традиційні заняття населення

Землеробство. Скотарство. Знаряддя праці. Допоміжні заняття українців: мисливство, рибальство, бджільництво, гутництво, гончарство, бондарство, кушнірство, чинбарство, різьбярство, стельмаство, ткацтво, вишивка та гаптування.

Література [28; 43; 47; 56; 61; 62; 65; 71; 74; 78; 95]

Тема 6. Матеріальна культура українців

Особливості матеріальної культури. Типи поселення, народна архітектура, житло, господарські будівлі, громадські і виробничі споруди. Інтер'єр української хати, декоративно-художнє оздоблення.

Магічна символіка традиційного народного вбрання, загальні відомості про одяг. Регіональні риси традиційного повсякденного і святкового вбрання українців XIX – початку XX ст. Відродження традиційного українського одягу в обрядах та ритуалах, художній творчості українців. Семантика образів і знакова символіка в оздобленні національного одягу. Стрижка, зачіски, головні убори. Національна кухня. Хліб, коровай, святкова ритуальна страва. Обрядові дійства та ритуальний супровід бгання короваю. Оздоблення короваю.

Література [3; 13; 15; 19; 21; 28; 36; 43; 47; 56; 57; 71; 74; 90]

Тема 7. Громада і родина. Громадський і сімейний побут

Громадське самоврядування. Звичаєве право. Збереження традицій звичаєвого права. Громадські стосунки у невиробничій сфері. Морально-етичні стосунки у громаді. Шлюб і шлюбні звичаї. Історичні типи і форми української родини. Структура і функції сім'ї. Родинні обряди та звичаї.

Література [10; 13; 15; 23; 24; 45; 50; 58; 83; 92]

Змістовий модуль III. Історико-етнографічне районування

Тема 8. Етнографічні території

Історико-етнографічне районування. Критерії виокремлення етнографічних територій. Середня Наддніпрянщина, Поділля, Слобожанщина, Полісся, Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запоріжжя, Галичина, Прикарпаття і Карпати, Закарпаття, Сіверщина, Волинь, Південь. Етнографічні групи:

бойки, лемки, гуцули, поліщуки, сіверяни, русини, литвини. Етапи розвитку політичних та адміністративних кордонів України.

Література [25; 32; 42; 62; 102; 109; 114]

Тема 9. Українська декоративно-ужиткова творчість

Оздоблення кераміки. Писанкарство. Художній метал. Іграшки. Витинанки. Амулети-Обереги. Художнє плетіння. Відродження сучасних видів промислів. Поліський серпанок. Килимарство Полтавщини і Придніпров'я. Текстиль Прикарпаття. Кераміка Поділля, Полтавщини і Прикарпаття. Деревообробка Карпатського регіону. Художня обробка металу і шкіри на Гуцульщині. Петриківський художній розпис. Виговлення народних музичних інструментів.

Література [15; 19; 20; 26; 47; 51; 56; 62]

Тема 10. Національні групи і меншини

Національний склад населення України. Росіяни, євреї, білоруси, молдовани, болгары, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени, цигани, кримські татари, німці, азербайджанці, гагаузи, грузини, чуваші, узбеки, мордва, литовці, казахи, чехи, корейці, удмурти, словаки, башкири, латиші. Кількісний склад за останнім переписом населення України.

Література [2; 34; 37; 51; 56; 75; 84; 88; 89; 103]

Тема 11. Відродження традицій української духовності

Традиційні народні вірування та обряди. Язичництво. Культ природи. Культові споруди. Запровадження християнства. Сучасне релігійно-церковне життя в Україні. Розмаїття конфесій. Відродження українських традицій, звичаїв, обрядів та ритуалів. Ідея звеличування хліба. Родильна, весільна, поховальна обрядовість. Дозвілля українців. Народні гуляння. Календарна обрядовість.

Література [6; 10; 17; 27; 46; 72; 76; 83; 91; 92; 98; 99]

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Варіант 1

1. Місце етнографії в системі гуманітарних наук. Предмет і завдання науки.
2. Землеробство. Знаряддя праці. Народна агротехніка.
3. Шлюб і родина. Сімейні звичаї та обряди.

Варіант 2

1. Значення етнографії як науки.
2. Традиційна народна архітектура. Житло.
3. Громадський побут.

Варіант 3

1. Основні поняття української етнографії.
2. Сільська садиба.
3. Календарні і народні свята.

Варіант 4

1. Методика і методи етнографічних досліджень.
2. Народний одяг.
3. Вірування, міфологія, демонологія українців.

Варіант 5

1. Класифікація народів світу.
2. Скотарство і допоміжні заняття українського селянства.
3. Народні знання. Календар. Метрологія. Медицина.

Варіант 6

1. Світоглядні знання українців.
2. Традиційна народна їжа.
3. Звичаї і обряди українців.

Варіант 7

1. Історико-етнографічне районування України.
2. Архітектура громадських споруд.
3. Етнографічні групи.

Варіант 8

1. Етногенез українського народу.
2. Народний одяг.
3. Народні промисли і ремесла.

Варіант 9

1. Історія етнографічного дослідження України.
2. Господарсько-виробничі споруди, їх характеристика.
3. Види народних промислів.

Варіант 10

1. Український національний характер. Психологія. Свідомість. Ментальність.
2. Декоративно-ужиткова творчість українців.
3. Українське народне весілля.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Місце етнографії в системі гуманітарних наук.
2. Джерела етнографії.
3. Внесок провідних дослідників українського народу Ф. Вовка, В. Гнатюка, І. Франка, В. Шухевича.
4. Методика і методи етнографічних досліджень.
5. Основні поняття етнографії.
6. Етнолінгвістична класифікація народів світу.
7. Етнoєвропейська сім'я етносів і мов.
8. Етногенез українського народу.
9. Українська душа (характер, психологія, свідомість, ментальність).
10. Традиційні заняття населення України.
11. Допоміжні заняття українців.
12. Народна їжа. Святкова і ритуальна їжа.
13. Щоденна їжа українського селянина.
14. Обрядовість страви.
15. Громада. Громадське самоврядування.
16. Випікання короваю. Культ хліба.

17. Релікти звичаєвого права у громадському побуті.
18. Громадські стосунки у виробничій сфері.
19. Позавиробнича сфера. Традиції взаємодопомоги.
20. Морально-етичні стосунки в громаді.
21. Шлюб і родина. Сімейна обрядовість.
22. Історичні типи і форми української родини.
23. Структура сім'ї.
24. Сімейні обряди та звичаї.
25. Свята і обряди українців.
26. Календарні свята літнього і осіннього циклів.
27. Календарні свята зимового і весняного циклів.
28. Народний і церковний календар.
29. Народні знання.
30. Українська міфологія.
31. Типи і форми поселень.
32. Планування та інтер'єр житла.
33. Господарські будівлі.
34. Громадський центр села, його забудова.
35. Виробничі споруди.
36. Народний одяг.
37. Народний устрій XIV–XVIII ст.
38. Регіональні риси українського народного убрання XIX – поч. XX ст.
39. Етнічний склад населення України.
40. Етнографічні групи в Україні.
41. Історико-етнографічне районування України.
42. Українська народна декоративно-ужиткова творчість.
43. Народні промисли Карпатського регіону.
44. Види народних промислів.
45. Центри кераміки в Україні.
46. Вишивка та гаптування.
47. Центри сучасних художніх промислів в Україні.
48. Петриківський розпис.
49. Сорочинський ярмарок.
50. Етнографічні видання і наукові установи.
51. Етнічні землі та політичні кордони України.

52. Етнічна історія України.
53. Матеріальна культура українців.
54. Духовна культура українців.
55. Обрядові дійства весняного циклу.
56. Весільна обрядовість.
57. Сучасні етнічні процеси в Україні.
58. Традиційно-обрядова культура народів Європи.
59. Поселення слов'янських держав.
60. Типи поселень (розкидані, купчасті, кругові, вуличні, веретенovidні).
61. Класифікація жител за типами (однокімнатні, зрубні, дво-трикімнатні земляні, багатокімнатні, дво- та триповерхові).
62. Толока — колективна взаємодопомога.
63. Міграційні процеси в Україні.
64. Кліматичні умови в Україні.
65. Історично-етнографічні землі.
66. Етнографічні групи та їх характеристика (гуцули, бойки, лемки, поліщуки, литвини тощо).
67. Перші державні утворення на теренах України.
68. Поділ української етнічної території Австрією і Росією в кінці XVIII ст.
69. Територіальний поділ українських земель у 1917–1921 рр.
70. Державні кордони з Польщею за Брестським договором.
71. Поділ західноукраїнських земель у 20–30-х роках.
72. Депортація лемків у західні райони Польщі.
73. Крим у складі України. Населення Криму.
74. Україна після Другої світової війни.
75. Ранньофеодальний період державності у VI–VII ст.
76. Давньоруська етнічна спільнота східних слов'ян.
77. Поділ давньоруського етносу.
78. Давньоруська держава у період феодальної роздробленості. Устрій. Побут. Культура.
79. Галицько-Волинська держава (XII–XIV ст.). Правові і культурні традиції.
80. Литовсько-Руська держава (XIV–XVI ст.). Побут. Культура.

81. Україна у добу Першого національного відродження (1569). Освіта. Культура.
82. Козацька держава. Традиції. Звичаї. Ритуали.
83. Україна у добу Другого національного відродження (1917–1921).
84. Україна у добу Третього національного відродження (1991).
85. Україна на шляху розбудови нації. Національна ідея.
86. Відродження традицій, звичаїв та обрядів українського народу.
87. Національні меншини у складі України.
88. Дні культури і мистецтва національних меншин.
89. Розбудова нації, мови, освіти, науки.
90. Українська етнокультура у світовому просторі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Алексеев В. П.* Этногенез. — М., 1986.
2. *Арутюнов С. А.* Народы и культуры: развитие и взаимодействие. — М., 1989.
3. *Артур Л. Ф.* Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження. — К., 1977.
4. *Бажан О. Г., Данилюк Ю. З.* Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих на Україні в др. пол. 1950-х – 1980-ті рр. — К., 2000.
5. *Бажанов Л. В.* Репресії проти етнічних поляків Поділля 30-х – поч. 50-х рр. ХХ ст. у сучасних наукових і краєзнавчих дослідженнях. — Кам'янець-Подільський, КПУ, 2003. — Т. 11.
6. *Баран В. Д.* Давні слов'яни. — К.: Альтернативи, 1998. — 336 с.
7. *Баран В. Д., Баран Я. В.* Походження українського народу. — К., 2002.
8. *Бойко Ю.* Шлях нації. — Париж; К.; Л., 1992.
9. *Бонгард-Левин Г. М., Грабовский Э. А.* От Скифии до Индии. — М., 1983.

10. *Борисенко В. К.* Весільні обряди та звичаї на Україні. — К., 1988.
11. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. — К.: Вечірній Київ, 1996.
12. *Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса. — М., 1983.
13. *Бромлей Ю. В.* Этнография. — М., 1982.
14. *Бромлей Ю. В.* Современные проблемы этнографии. — М., 1984.
15. *Бромлей Ю. В., Подольный Р. Г.* Роздано человечеством. — М., 1984.
16. *Бромлей Ю. В.* Этнические процессы: теория, история, современность. — М., 1987.
17. *Булашов Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях. — К., 1992.
18. *Весільні пісні:* у 2-х кн. — К., 1982.
19. *Винокур І. С.* Історія та культура Черняхівських племен Дністра Дністровського межиріччя II–IV ст. н. е. — К., 1972.
20. *Винокур І. С.* Черняхівська культура: витоки і доля. — Кам'янець-Подільський, 2000.
21. *Винокур І. С., Телегін Д. Я.* Археологія України. — Т., 2004.
22. *Вовк Ф. К.* Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995.
23. *Восточнославянский* этнографический сборник. Т. 31. — М., 1956.
24. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: у 2 т. — К., 1991.
25. *Гаврилюк Н.* Картографирование духовной культуры. — К., 1982.
26. *Гасюк О., Степан М.* Художнє вишивання: альбом. — К., 1989.
27. *Голобуцький П.* Православ'я: хрещення Русі — правда і вигадки. — К., 1981.
28. *Горленко В., Бойко І., Куницький О.* Народна землеробська техніка українців. — К., 1971.
29. *Газін В. П., Копилов С. А.* Новітня історія країн Європи та Америки. — К., 2003.
30. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. — К., 1990.
31. *Гуменюк В.* Українські народні танці. — К., 1962.

32. *Гуменюк А. О.* Особливості демографічних процесів на Правобережній Україні у 60-70-х рр. XIX ст. // *Наук. пр. Кам'янець-Подільського пед. ун-ту.* — Кам'янець-Подільський, 1998.
33. *Гумилев Л.* Етногенез и биосфера Земли. — М., 1989.
34. *Гуржій О. І., Парахіна М. Б.* Етнологічні осередки України в 20-х – на поч. 30-х рр. XX ст. — К., 2004.
35. *Гуслистий К.* До питання про утворення української нації. — К., 1967.
36. *Данилюк А.* Українська хата. — К., 1991.
37. *Дяченко В.* Антропологічний склад українського народу. — К., 1965.
38. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст. — К.: Основи, 1993.
39. *Залізняк Л.* Походження українського народу. — К., 1996.
40. *Залізняк Л.* Нариси стародавньої історії України. — К., 1991.
41. *Залізняк Д.* Від флавинів до української нації. — К., 1997.
42. *Заставний Ф. Д.* Українські етнічні землі. — Львів, 1993.
43. *Захарчук-Чугай Р.* Українська народна вишивка. — К., 1988.
44. *Запорозьке* козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. — К., 1997.
45. *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль у розвитку української культури. — К., 1966.
46. *Канигін Ю.* Шлях аріїв. — К., 1997.
47. *Кожолянко Г. К.* Матеріальна культура населення Буковини. — К., 1988.
48. *Кононенко П. П.* Свою Україну любіть. — К., 1996.
49. *Кононенко П. П.* Українознавство — наука любові, етики, життєтворчості. — Львів, 2006.
50. *Ковалевський О. В.* Українські традиції. — Х.: Фоліо, 2003. — 573 с.
51. *Культурне* відродження в Україні. — К., 1998.
52. *Кравчук М.* Українські січові стрільці. — Івано-Франківськ, 1990.
53. *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. — К., 1984.

54. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — Торонто, 1955–1965.
55. *Климишин И.* Календарь и хронология. — М., 1985.
56. *Ковальчук О.* Українське народознавство. — К., 1992.
57. *Космічна Т.* Сільське житло Поділля. — К., 1980.
58. *Кравець О.* Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-географічний нарис. — К., 1966.
59. *Круть Ю.* Хліборобська обрядова поезія слов'ян. — К., 1973.
60. *Кувеньова Л.* Громадський побут українського селянства. — К., 1966.
61. *Культура і побут населення України:* навч. посіб. — К., 1991.
62. *Лозко Г. С.* Українське народознавство. — К., 1995.
63. *Лозко Г. С.* Етнологія України. — К., 2004.
64. *Лурье С. В.* Историческая этнология. — М., 2004.
65. *Макарчук С., Турій С.* Український етнос й історичний розвиток. — Львів, 1990.
66. *Лук'яненко Л.* Національна ідея і національна воля. — К., 2003.
67. *Максимович М.* Дни и месяцы украинского селянина. — К., 1877.
68. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури. — К., 1992.
69. *Маркевич Н.* Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиан. — К., 1991.
70. *Мартинович М.* Україна: дорога через пустелю. — Х.: СП “Фомо”, 1993.
71. *Матейко К.* Український народний одяг. — К., 1977.
72. *Моця О., Ричка В.* Київська Русь від язичництва до християнства. — К., 1996.
73. *Надольська В. В.* Загальна етнологія: понятійно-термінологічний апарат. — Луцьк, 1999.
74. *Народні художні промисли.* — К., 1986.
75. *Наулко В.* Етнічний склад населення Української РСР. — К., 1965.
76. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. — К., 1992.
77. *Нельма О. В.* Теорія етносу. — К., 1992.
78. *Ніколаєва М.* Історія українського костюма. — К., 1996.
79. *Огієнко О.* Українська культура. — К., 1992.

80. *Обушний М. І.* Етнос і нація: проблеми ідентичності. — К., 1998.
81. *Плачинда С.* Словник давньослов'янської міфології. — К., 1993.
82. *Пономарьов А.* Українська етнографія: курс лекцій. — К., 1994.
83. *Пономарев А.* Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. — К., 1989.
84. *Пономарьов А.* Етнічність та етнічна історія України. — К., 1996.
85. *Приходнюк О. М.* Слов'яни на Поділлі. — К., 1975.
86. *Радевич-Винницький Я.* Україна: від мови до нації. — Дрогобич, 1977.
87. *Рыбаков Б.* Язычество Древней Руси. — М., 1988.
88. *Романцев В. О.* Український етнос: на одвічних землях та за її межами. — К., 1998.
89. *Садовин А. П.* Этнология. — М., 2004.
90. *Самойлович В.* Народное архитектурное творчество. — К., 1989.
91. *Силенко Л.* Мага Віра. — Нью-Йорк; Торонто; К., 1997.
92. *Скуратівський В.* Берегиня. — К., 1987.
93. *Сніжко В.* Нариси з психоетичної екології України. — К., 2001.
94. *Соколовська К. М.* Практикум з українознавства. — К., 2006.
95. *Сумцов Н.* Писанки. — Х., 1992.
96. *Тиводар М.* Етнологія: навч. посіб. — Ужгород, 1998.
97. *Хоптяр Ю. А.* Етнологія: навч. посіб. — Кам'янець-Подільський, 2005.
98. *Чижевський Д.* Головні риси українського світогляду в українській культурі. — Подєбради, 1940.
99. *Чубинський П.* Ангели на сходах неба: народні повір'я, заобони. — К., 1992. Штепа П. Московство. — Дрогобич, 2000.
100. *Шилов Ю. О.* Праісторія Русі-України. — К.; Хмельницький, 1998.
101. *Шилов Ю. О.* Чого ми варті. — К., 2006.
102. *Шухевич В.* Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. — Л., 1902.

Додаткова

103. *Сегеда С.* Антропологічний склад українського народу. — К., 2001.
104. *Українська еміграція: від минувшини до сьогодення* / За ред. Б. Плановика. — Т., 1999.
105. *Гоцалюк А. А.* Регіональна специфіка різдвяно-новорічних свят Гуцульщини // Зб. наук. пр. “Українознавство”. — К., 2007.
106. *Гоцалюк А. А.* Специфіка духовної культури Гуцульщини в українській історіографії // Зб. наук. пр. “Українознавство”. — 2007.
107. *Петрів Р. В.* Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (1772–1850). — Івано-Франківськ, 1993.
108. *Петрів Р. В.* Проблеми українсько-польських відносин у Східній Галичині (XIX – поч. XX ст.). — Коломия, 1996.
109. *Петрів Р. В.* Австрійські і Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII–XIX ст.) — Івано-Франківськ, 2005.
110. *Реєнт О. П., Лисенко О. П.* Українська національна ідея і християнство. — К., 1995.
111. *Соколовська К. М.* Проблеми етнічних українців на теренах Польщі // Персонал. — № 8. — 2007.
112. *Соколовська К. М.* Обґрунтування етногенези українців // Персонал. — № 10. — 2007.
113. *Українці в світі.* — Мельбурн, 1997.
114. *Українці: історико-етнографічна монографія в 2-х кн.* — К., 1999.
115. *Толочко П. П.* Від Русі до України. — К., 1997.
116. *Шилов Ю. О.* Українська національна ідея. — К., 2007.
117. *Щокін Г.* З вірою у перемогу українства. — К., 2006.
118. *Щербаківський В.* Українське мистецтво. — К., 1995.
119. *Юрій М. Т.* Етногенез та менталітет українського народу. — К., 1997.
120. *Яворницький Д.* Історія Запорозьких козаків: У 3 т. — К., 1990.

“Заспіваймо, серце звеселяймо”

*Як у нас на Україні всі лани квітучі,
Так у нас на Україні люди всі співучі!
Хай же щастя буде довгим і пісень багато,
Бо без пісні в Україні не буває свята!*

Зеленеє жито, зелене

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито за селом,
Хорошії гості за столом!

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито жінці жнуть,
Хорошії гості в мене п'ють.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито, ще й овес.
Тут зібрався рід наш увесь!

Попід гаєм зелененьким

Попід гаєм зелененьким
Брала вдова льон дрібненький.

Вона брала, вибирала
Тонкий голос подавала.

Ой, там Василь сіно косить,
Тонкий голос переносить.

Дозволь, мати, вдову брати,
Вдова вміє шанувати.

Не дозволю вдову брати,
Вдова вмiє чарувати.

Зчарувала мужа свого,
Ще й зчарує сина мого.

Зозуля

Летiла зозуля з яру на долину,
З яру на долину, сiла на калину.

Сiла на калину та й стала кувати,
Ой, то ж не зозуля — то рiдна мати.

Ой, доню, ой доню, яка твоя бiда,
Була б передала горобчиком хлiба.

Горобчиком хлiба, зозулею солi,
Ой, важко, ой тяжко на свiтi без долi.

Ой, мамо, ой мамо, що ж я наробила,
Люди обминали, а я полюбила.

Летiла зозуля з яру на долину,
З яру на долину, сiла на калину.

Посiяла огiрочки

Посiяла огiрочки близько над водою,
Поливала огiрочки росою-сльозою.

Поливала огiрочки в чотири листочки,
Не бачила миленького чотири годочки.

Росла-росла дiвчинонька та й на порi стала,
Ждала-ждала миленького та й плакати стала.

Не плач, мила-хорошая, росою-сльозою,
Як повернуся з походу, звiнчаюся з тобою.

Ой, не свiти, мiсяченьку

Ой, не свiти мiсяченьку та й на той перелаз,

Прийди-прийди, мій миленький,
До мене ще хоч раз.

Я до тебе більш не прийду,
Нехай хтось інший йде.
Є у мене люба дівчина,
Вона на мене жде.

Щоб ті трави повсихали,
Що рано так цвіли,
Щоб ті люди щастя не мали,
Що нас розлучили!

Ой, у вишневому саду

Ой, у вишневому саду
Там соловейко щебетав,
Додому я просилася,
А він мене все не пускав.

Доню моя, у чому річ,
Де ти блукала цілу ніч,
Чому розплетена коса,
А на очах бринить сльоза?

Коса моя розплетена,
Її подруга розплела,
А на очах бринить сльоза,
Бо з милим розпрощалася.

Мамо моя, ти вже стара,
А я весела й молода,
Я жити хочу, я люблю,
Мамо, не лай доньку свою.

Чом ти не прийшов

Чом ти не прийшов,
Як місяць зійшов?
Я тебе чекала.

Чи коня не мав,
Чи стежки не знав,
Мати не пускала?

І коня я мав,
І стежку я знав,
І мати пускала.
Найменша сестра,
Бодай не зросла,
Сідельце сховала.

А старша сестра
Сідельце знайшла,
Коня осідлала,
Поїдь, братику,
До дівчиноньки,
Що тебе чекала.

Тече річенька
Невеличенька,
Схочу — перескочу,
Віддайте мене,
Моя матінко,
За кого я схочу.

Перелаз

Перелаз, перелаз
Від сусіда — до нас.
Сусідський легіню,
Прийди, прийди до нас.

Я б до тебе прийшов,
Перелаз не знайшов,
Нічка темна була,
Перелаз не знайшов.

Перелаз, перелаз
Від сусіда до нас.

Сусідський легіню,
Прийди, прийди до нас.

Правда, люди, правда

Посилала мати до криниці,
Піди, доню, принеси водиці!
Тільки вийшла з хати,
Василечка стріла,
Трішки постояла,
Нічка пролетіла.
Правда, люди, правда,
Василечка стріла,
Трішки постояла,
Нічка пролетіла.
Посилала вранці мене мати,
Іди, доню, в поле жито жати!
Снопика нажала,
Сіла спочивати,
Десь узявсь Василько
Мені помагати.
Правда, люди, правда,
Сіла спочивати,
Десь узявсь Василько
Мені помагати.
Говорила мати з перелаззя,
В кого, доню, ти така вдалася?
Трішечки на тебе,
Трішечки на тата,
Та хіба ж я, мамцю,
В цьому винувата?
Правда, люди, правда,
Що мені діяти?
Поки молоденька,
Ходи погуляти!

Ой, я молода

Ой, я, молода, на базар ходила

Ой, я, молода, окуня купила.

Окуня, окуня, окуня купила я.

Ой, я, молода, юшки наварила,

Ой, я, молода юшки наварила.

Юшки я, юшки я, юшки наварила я.

Ой, я, молода, музик запросила.

Ой, я, молода, музик запросила.

Музик я, музик я, музик запросила я.

Ой, я, молода, гарно танцювала.

Ой, я, молода, гарно танцювала.

Гарно я, гарно я, гарно танцювала я.

Ой, у гаю при Дунаю

Ой, у гаю при Дунаю

Соловей щечече.

Він свою всю пташину

До гніздечка кличе.

Приспів:

Ой, тьох-тьох, він тьох, тьох, тьох

Соловей щечече,

Він свою всю пташину

До гніздечка кличе.

Ой, у гаю при Дунаю

Стою самотою,

Тужу, плачу, ще й ридаю,

Милий, за тобою.

Приспів.

Ой, у гаю при Дунаю

Там музика грає,

Бас гуде, скрипка плаче,

Милий мій гуляє.

Приспів.

В саду гуляла

В саду гуляла, квіти збирала,
Кого любила — причарувала.
Причарувала серце і душу,
Тепер з тобою ходити мушу.

Ходити буду, любити буду,
Скажу по-правді сватать не буду.
Не велять батько, не велять мати,
Не велять сестри брати.

Ой, ти, дівчино, гарна та пишна,
Чому до мене в вечір не вийшла?
Я виходила — тебе не було,
Я постояла — назад вернула.

Я більш не вийду, з тобом не стану,
Пришлю сестрицю такую саму.
А я з сестрою вечір простою.
Не та розмова, що із тобою.

Не та розмова, не тії слова,
Не білолиця, не чорноброва.
В саду гуляла квіти збирала,
Кого любила — причарувала.

Ой, чиє ж то жито

Ой, чиє ж то жито,
Чиї ж то покоси,
Чия ж то дівчина
Розпустила коси?

Коси розпустила,
Ні з ким не ходила,
Молодого хлопця
Вона й полюбила.

Проводжала мати
Сина у солдати,

Молоду ж невістку
В поле жито жати.

Жала вона, жала,
Жала й вижинала,
Та й посеред поля
Тополею стала.

Прийшов син до хати.
Здрастуй, рідна мати,
Де моя дружина,
Чом не йде стрчати?

Сину, ти ж мій сину,
Бери топорину,
Іди в чисте поле,
Зрубай тополину.

Не рубай тополю —
Я твоя дружина,
А у моїх вітах
спить твоя дитина.

Ой, я маю чорні брови

Ой, я маю чорні брови,
Маю карі очі,
Чом ти мене, козаченьку,
Любити не хочеш?

Якщо хочеш, дівчинонько,
Щоб тебе любити,
Зроби місток через ярок,
Щоб добре ходити.

Ой, якби ж я, козаченьку,
Своїх майстрів мала,
Я би тобі через ярок
Місток збудувала.

Збудувала би я місток,
Щоб добре ходити,
Посадила б калиноньку,
Щоб вірно любити.

Наша мати на весіллі була

Наша мати на весіллі була,
Ой, дуб-дубина, на весіллі була.
Вона собі кавалера привела,
Ой, дуб-дубина, кавалера привела.
Ще й до нього залицялася,
Ой, дуб-дубина, залицялася вона.
У заслінку видивлялася,
Ой, дуб-дубина, видивлялася вона.
Прокляте зеркало яке невидюще,
Ой, дуб-дубина, яке невидюще.

Чорні очки

Чорні очки, чорні очки,
як терен,
Коли ж ми ся поберем, поберем?
Поберемось, поберемось в неділю,
Маю таку надію, надію.
Куди ж ти мя поведеш,
Коли хати не маєш, не маєш.
Підем, серце, в чужую,
Поки свою збудую.
Чужа хата не своя,
Як свекруха лихая.
Хоч не лає — то бурчить,
А все ж вона не мовчить.

Постав хату з лободи,
А в чужую не веди.

Ой, у полі криниченька

Ой, у полі криниченька,
Там холодна водиченька.

Ой, там Роман воли пасе,
Катерина воду несе.

Роман воли покидає,
Катерину переймає.

Катерино, серце моє,
В тебе личко рум'янеє.

Ой, Романе, Романочку,
Не гай мене до раночку.

Вода іще не літняя,
В мене мати не рідная.

Буде бити ще й лаяти,
Ще й Романом докоряти.

Ой, на горі два дубки

Ой, на горі два дубки,
Та й звелися до купки.

Вітер в полі гуляє,
Козак дівку питає.

Ой, дівчино, чия ти,
Чи вийдеш ти гуляти?

Ой, не питай чия я,
Вийдеш ти, то вийду й я.

А я в батька один син,
Погуляти аби з ким.

А я донька мамчина,
Цілуватись навчена.

Ой, на горі два дубки,
Та й звелися до купки.

Їхав козак містом

Їхав, їхав козак містом,
Під копитом камінь тріснув, гей-гей!

Під копитом камінь тріснув,
Соловейко в гаю свиснув, тьох-тьох!

Соловейко, ти мій брате,
Виклич мені дівча з хати, раз-два!

Виклич мені дівча з хати,
Щось я маю розпитати, гей-гей!

Щось я маю розпитати,
Чи не біла вчора мати, раз-два!

Ой, чи біла, чи не біла,
Як з козаком говорила, гей-гей!

Туман ярм

Туман ярм, туман долиною.
За туманом нічого не видно.
Тільки видно дуба зеленого.
Під тим дубом криниця стояла,
В тій криниці дівка воду брала.
Та й впустила золоте відерце,
Засмутила козакове серце.
Ой, хто ж тєє відерце дістане,
Той зі мною на рушничок стане.
Ой, я тєє відерце дістану,
Та й з тобою на рушничок стану.
Ніж з тобою на рушничок стати,
Краще одній життя доживати.

Розпрягайте, хлопці, коні

Розпрягайте, хлопці, коні
Та й лягайте спочивать,
А я піду в сад зелений,
В сад криниченьку копать.

Приспів:

Маруся, раз, два, три, калина,
Чорнявая дівчина в саду ягоди рвала.

Копав, копав криниченьку
У вишневому саду.
Чи не вийде дівчинонька
Рано-вранці по воду?

Вийшла, вийшла дівчинонька
В сад вишневий воду брать,
А за нею козаченько
Веде коня напувать.

Приспів.

Просив, просив відеречко,
Вона йому не дала.
Дарив, дарив їй колечко,
Вона його не взяла.

Приспів.

Знаю, знаю, дівчинонько,
Чим я тебе розгнівив,
Що я вчора ізвечора
Із другою говорив.

Приспів.

Вона ростом невеличка,
Ще й годами молода,
Руса коса до пояса,
В косі стрічка голуба.

Несе Галя воду

Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
А за нею Йванко
Як барвінок в'ється.

Галю ж моя, Галю,
Дай води напиться.
На тебе, серденько,
Дай хоч подивиться.

Вода у ставочку,
Піди та й напийся.
Я буду в садочку —
Прийди подивися.

Прийшов у садочок,
Зозуля кувала,
А ти ж мене, Галю,
Та й не шанувала.

Стелися, барвінку,
Буду поливати.
Вернися, Іванку,
Буду шанувати.

Скільки не стелився —
Ти не поливала,
Скільки не вертався —
Ти не шанувала.

Порізала пальчик

Порізала пальчик, та й болить,
Прикладу листочок — не гоїть.
Зелений листочок не гоїть, не гоїть,
Милий поцілує — загоїть.

Ой, що ж то за хлопець, як зветься,
Що до мене гарно сміється?

Я б його любила душею, душею,
Якби він назвав ня своєю.

Я би його взяла за мужа,
Я б його любила, як душу,
Я б йому робити не дала б, не дала,
Тільки для красоньки тримала.

Ой, хмелю, мій хмелю

Ой, хмелю, мій хмелю,
Хмелю зелененький,
Де ж ти, хмелю, зиму зимував,
Що й не розвивався?

Зимував я зиму,
Зимував я другу,
Зимував я в лузі на калині,
Та й не розвивався.

Ой, сину ж мій сину,
Сину молоденький,
Де ж ти, сину, нічку ночував,
Що й не роздягався?

Ночував я нічку,
Ночував я другу,
Ночував я в тої удовиці,
Що сватати буду.

Удовине серце,
Як осіннє сонце,
Воно світить, світить та не гріє
Козакове серце.

Цвіте терен

Цвіте терен, цвіте терен,
Та й лист обпадає,
Хто в любові не знається,
Той горя не знає.

А я, молода дівчина,
Та й горя зазнала,
Вечероньки не доїла,
Нічки не доспала.

Ой, візьму я кріселечко,
Сяду край віконця,
Іще очі не дримали,
А вже сходить сонце.

Хоч дримайте, не дримайте,
Не будете спати,
Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.

Нехай їде, нехай їде,
Нехай не вернеться,
Нехай його дідько візьме,
Де не повернеться.

Ой, чий то кінь стоїть

Ой, чий то кінь стоїть,
Що сива гривонька?
Сподобалась мені
Тая дівчинонька.

Не так та дівчина,
Як біле личенько,
Подай же, дівчино,
Подай же, гарная,
На коня рученьку.

Дівчина підійшла,
Рученьку подала.
Ой, лучче б я була
Кохання не знала.

Кохання, кохання,
З вечора до рання.

Як сонечко зійде,
Кохання відійде.

Глибока криниця

Глибока криниця,
Глибока копана,
Там стоїть Катруся
Як намальована.

При криниці стала,
Водиці набрала,
Про свого Йвасика
Милого думала.

Якби ся Йвасика
На дні забачила,
То я б тоді за ним
В криницю скочила.

Ой, ні, не скочу я,
Криниця глибока,
Криниця глибока,
І зимна в ній вода.

Була собі течієчка

Була собі течієчка,
А зробилась річка.
Була собі Марієчка,
Виросла Марічка.

Тече річка невеличка
До моєї хати,
А хто скаже звідки мені
Жениха чекати.

Почекаю там, де гори,
Де малі пеньочки.
Почекаю з синьогори,

В нього сині очки.

Ой, щось довго я чекаю
Хлопця прибутного,
Візьму собі й покохаю
Сусіда рудого.

Ой там, за Дунаєм

Ой там, за Дунаєм,
Та за тихим Дунаєм
Молодець гуляє.

Молодець гуляє,
Та молодець гуляє,
На той бік поглядає.

Подай, подай перевозу,
Та подай перевозу,
Я перевезуся!

На свою Україну,
Та на свою Україну
Ще раз подивлюся!

Не так на Україну,
Та не так на Україну,
Як на ту дівчину!

По світлонці ходжу,
Та по світлонці ходжу,
Та й не находитися.

Кого вірно люблю,
Та кого вірно люблю,
Та й надивлюся!

Ой у полі три криниченьки

Ой у полі три криниченьки,
Любив козак три дівчиноньки:

Чорнявую та білявую,
Третю руду — препоганую.

Що чорняву від душі любив,
До білявки залицяюся,
А з рудою-препоганою
Хіба піду розпрощаюся.
Не всі тії та й сади цвітуть,
Що весною розвиваються,
Не всі ж тії та вінчаються,
Що любляться та кохаються.

Чи я ж тобі та й не казала,
Як стояла над криницею:
Не їдь, милий, та й у Крим по сіль,
Бо застанеш молодицею!

Любив тебе дівчинонькою,
Люблю тебе молодицею.
І тоді я ще любитиму,
Як зостанеш удовицею.

Ой, ти місяцю

Ой, ти місяцю, а я зірка ясная.
Ой, ти парубок, а я дівка красная.
Ой, ти парубок, а я дівка красная,
Ти в саду гуляв, я тобі коня пасла.
Ой, пасла, пасла з вечора до півночі,
Упала роса та й на мої карі очі.
Не так на очі — як на косу русую.
Не кидай мене та й на лузі босую.

Понад лугом

Понад лугом, понад лугом, нудая, нудая,
Там мій милий оре плугом, нудая, нудая!
Чом не сієш, чом не ореш, нудая, нудая.
Чом до мене не говориш, нудая, нудая!

Принесла я йому їсти, нудая, нудая.
Чи не скаже мені сісти, нудая, нудая!

Він наївся, він напився, нудая, нудая,
Та й на ріллю похилився, нудая, нудая!

Посилала мене мати

Посилала мене мати:
Иди, доню, килим ткати.
Як пішла я ткати килим,
Та й зустрілася із милим.
Запилилась на хвилину,
Постояла біля млину.
Постояти я не встигла —
Як година пролетіла.
Мене мати насварила:
Де ж ти, доню, забарилась?
Ой, матусю, моя нене,
Не хватило ниток в мене!
А щоб файний килим мати,
Я ще завтра піду ткати!

Ой під калиною

Ой під калиною
Трава зелена,
Там стоїть дівчина
Та й засмучена.
Кохала милого,
Кохала довгий час.
Війна почалася
Та й розлучила нас.

А до мене Яків приходив

А до мене Яків приходив,
Коробочку раків приносив.

А я тії раки прийняла,
А Якова з хати прогнала.
А до мене приїхали паничі
Та привезли вони мені калачі.
А я тії калачики прийняла,
А паничів за ворота провела.
А до мене Йвасик приходив,
Червону стрічку приносив.
А я ту стрічку наділа
Та Йвасика в хату пустила.

В кінці греблі

В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила.
Нема мого миленького,
Що я полюбила!

Нема мого миленького,
Поїхав за Десну,
Сказав рости, дівчинонько,
До другої весни.

Росла, росла дівчинонька,
Та й на порі стала.
Ждала, ждала миленького
Та й плакати стала.

Посіяла огірочки

Посіяла огірочки
Близько над водою.
Поливала огірочки
Дрібною сльозою.

Зійшли, зійшли огірочки
В чотири листочки.
Не бачила миленького
Аж три вечорочки.

На четвертий побачила,
Як череду гнала.
Не сказала добрий вечір,
Бо мати стояла.

Ой за гаєм, гаєм

Ой за гаєм, гаєм,
Гаєм зелененьким.
Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким.

Орала, орала,
Не вмiла гукати.
Та й наняла козаченька
На скрипочці грати.

Козаченько грає,
Бровами моргає.
Лихо його батько знає,
На кого моргає.

Чи на мої воли,
А чи на корови,
Чи на моє біле личко,
Чи на чорні брови.

Воли та корови
Усі поздыхають.
Біле личко, чорні брови
Повік не злиняють!

Я щаслива зроду

Я щаслива зроду,
Маю гарну вроду,
Як той маків цвіт.
Хлопці за мною
Ходять гурьбою,
Ще й влюбився дід!

Не ходи за мною,
Діду з бородою,
Там де ходжу я.
Хоч маєш хату,
Грошей багато,
Не буду твоя!

Не піду, не піду
Я за тебе діду,
Не піду, не жди.
Бо ти негожий,
На дідька схожий,
Згинь та пропади!

Я люблю одного
Хлопця молодого,
З ним, як у раю.
Він усміхнеться —
Серце заб'ється,
Я його люблю!

Ти до мене не ходи

Ти до мене, ти до мене не ходи,
Куций, коротенький,
Є у мене, є у мене гарний хлопець,
Високий, гарненький.

Приспів:

Через сад — виноград,
А у саду грушка.
Вийди, вийди, ти до мене,
Моя щибетушка!

Ти до мене, ти до мене не ходи,
Не трать купу грошей,
Я за тебе, я за тебе не піду,
Бо ти нехороший!

Приспів.

Ти до мене, ти до мене не ходи,
Не топчи стежини,
Я за тебе, я за тебе не піду,
Не марнуй години!

Приспів.

Ти до мене, ти до мене не ходи,
Не треба журити.
Є у мене, є у мене гарний хлопець,
Буде ня любити!

Приспів.

Ой ходила дівчина бережком

Ой ходила дівчина бережком,
Заганяла селезня батіжком.

Иди, іди, селезню, додому,
Продам тебе дідові рудому.

За три копи селезня продала,
А за копу дударика найняла.

Заграй мені, дударику, на дуду,
Може, своє горенько забуду.

Ой під вишнею

Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою,
Як із ягодою.

І просилася, і молилася,
Пусти ж мене, старий діду,
На вулицю погулять.

Я і сам не піду, і тебе не пущу,
Бо ти мене, старенького,
Та й покинеш на біду.

Та ти старий дідуган, і зігнувся як дуга,
А я молоденька гуляти раденька!

І шумить, і гуде

І шумить, і гуде,
Дрібний дощик іде.
А хто ж мене, молодую,
Та й додому проведе?

Обізвався козак
На солодкім меду.
Дозволь мені, дівчинонька,
Я додому проведу!

Не веди ти мене,
Дуже прошу тебе,
Бо сердиту неньку маю,
Буде бити мене!

Ой джигуне, джигуне

Ой джигуне, джигуне,
Який ти ледащо,
Ведуть тебе до пана,
Сам не знаєш нащо.

Тоді будеш знати,
Як будуть карати.
І на руки, і на ноги
Диби набивати.

І на руки диби,
На ноги — дибиці.
Оце тобі, джигуне,
Гарні молодиці!

На вулиці не була —
Конопельки терла.
Побачила джигуна —
Трохи я не вмерла!

А у того джигуна
Вишивані рукава.

А у мене, молодій,
Вишивані подола.

Зелена юбка,
Червона запаска.
Люби мене, джигуне,
Коли твоя ласка.

Ой джигуне, джигунець,
Потанцюймо, молодець.
Бери мене за рученьку,
Веди мене у танець.

Спать мені не хочеться

Спать мені не хочеться,
І сон мене не бере,
Бо нікому пригорнути
Молодій мене.
Нехай мене той голубить,
А хто мене вірно любить.
Нехай мене пригортає,
Хто кохання в серці має:
Ох, ох, ох, ох, хто кохання має!

Із-під хмизу на піч лізу,
Аж луна по хаті йде,
А хто мене вірно любить,
Той на печі знайде.
Я на піч — а він за мною,
Укриюся з головою:
Відчепися, препоганий,
Цілуватись незугарний!
Ох, ох, ох, ох, цілуватись незугарний!

Жар, мати, капустицю,
Жар, мати, буряки.
Жаль мені покидати
Чорноморських козаків.

Пусти ж мене, моя мати,
На вулицю погуляти,
На вулицю погуляти,
Якщо хочеш зятя мати!
Ох, ох, ох, ох, якщо хочеш зятя мати!

Мав я раз дівчиноньку

Мав я раз дівчиноньку чепурненьку,
Любу щебетушечку рум'яненьку.

Приспів:

Гей-гей, га, уха-ха,
Дівчино-рибчино молода!

Мріяв повернутись я з рушниками,
Але повернувся я з гарбузами.

Приспів.

Думав я втопитися з тої злості,
Та вода холодная ломить кості.

Приспів.

Чорна, я си чорна

Чорна, я си чорна,
Як тая черниця.
Наймися, уступи, гей-гой,
Моя суперниця!

Ой гарна я, гарна,
Не мала я пари,
Та за мной хлопці йшли, гей-гой,
Як дощові хмари.

Мила мене мати
В солодкім купелі.
Я на своє личко, гей-гой,
Фарбів не купую.

Гарна я си гарна,
Як тая горлиця.

Бо я така гарна, гей-гой,
Як в небі зірниця.

Ой у лузі калина

Ой у лузі калина,
Там дівчина ходила.
Ходила, ходила,
Комарики-дзюбрики, ходила,
Цвіт калини ламала,
Ламала, ламала,
Комарики-дзюбрики, ламала,
Та й в пучечки в'язала,
В'язала, в'язала,
Комарики-дзюбрики, в'язала.
Та й хлопців моргала,
Моргала, моргала,
Комарики-дзюбрики, моргала.

По той бік гора

По той бік гора, по сей бік друга.
Поміж тими крутими горами
Сходила зоря.

Ой то ж не зоря — дівчина моя
З новесенькими та відерцями
По водицю йшла.

Дівчино моя, напій же коня
З рубленої криниченьки,
З нового відра!

Козаченьку мій, була б я твоя,
Взяла б коня за шовковий повід
Та й напоїла.

Дівчино моя, чом заміж не йшла?
Бідна була, по наймах служила,
Пари не знайшла!

Дівчино моя, сідай на коня
Та й поїдем у чистеє поле
До мого двора!

А в мого двора нема ні кола,
Тільки стоїть один кущ калини,
Та й та не цвіла.

Щедрівки

Прилетіла ластівонька

Щедрик, щедрик, щедрівонька,
Прилетіла ластівонька,
Стала вона щебетати,
Господаря викликати:

Вийди, вийди, господарю,
Подивися на обору.

На оборі — три корови,
Всі три мають по бичкові.

Тії бички та й хороші,
За них будуть добрі гроші.

Тії гроші — не полова,
Ваша дівка чорноброва.

Дай, Боже, добрий вечір!
Дай пиріг, бо потягну хату за ріг!

Ой чи є, чи нема пан господар вдома?

Ой чи є, чи нема пан
Господар вдома?
Щедрий вечір, добрий вечір,
Пан господар вдома?

Ой нема, ой нема,
Та й поїхав до млина.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Та й поїхав до млина.

Та й муки намолоть,
Меду-пива купувать.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Меду-пива купувать.

Меду-пива купувать,
Щедрівників частувать.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Щедрівників частувать.

Щедрий вечір, добрий вечір

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір.
А я знаю, що пан вдома,
Сидить собі на край стола.

Сидить собі на край стола,
А на ньому шуба люба.
А на ньому шуба люба,
А в тій шубі калиточка.

А в тій шубі калиточка,
В тій калитці сім червінців.
В тій калитці сім червінців,
Усім дітям по червінцю.

Там Василько коня пасе

Ой у полі край дороги
Щедрий вечір, добрий вечір.

Там Василько коня пасе.
Щедрий вечір, добрий вечір.

Пасе, пасе, міцно заснув,
Щедрий вечір, добрий вечір.

Прилетіло три зозуленьки,
Щедрий вечір, добрий вечір.

Одна сіла край серденька,
Щедрий вечір, добрий вечір.

У голівках — то матінка,
Щедрий вечір, добрий вечір.

А у ногах — то батенько,
Щедрий вечір, добрий вечір.

Край серденька — то миленька,
Щедрий вечір, добрий вечір.

Гаївки

Вербо ж моя зеленесенька

Вербо ж моя зеленесенька,
Чом на тобі гіллячки гнуться?

Дівко ж моя молодесенька,
Чом за тобою парубки б'ються?

Нехай гнуться, хай поламаються,
Нехай б'ються, хай погодяться.

Я виросту — за старосту піду,
За старосту, за старесенького.

За писаря молодесенького,
Бо в писаря є кафтан, є жупан.

Весна красна

Весна красна, весна красна,
З стріхи вода капне.

Молодому Василькові
Мандрівочка пахне.

Він мандрує, він мандрує,
Та все в чисте поле.

За ним Маруся, за ним Маруся:
Вернися, соколе.

Я не вернуся, я не вернуся,
Згордила ти мною.

Буде твоє гордування
Все перед тобою.

Дротяна нагаєчка
У сім разів звита.

Будеш Марусю, будеш Марусю
Сім раз на день бита.

Прийшла весна

Прийшла весна з квітами,
Зеленими вітами.
Принесла нам літечко,
Запашнеє зіллячко.

Всім дівчатам по вінку
З хрещатого барвінку.
А парубкам – батіжки
Випасати корівки.

Ще парубкам дудочки,
Щоби грали залюбки!
Лиш Василько не грає,
На Марусю поглядає.

На Марусю поглядає,
Женитися думає.
А Маруся, як весна,
У віночок вбрана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 62–187.
2. *Грушевський М.* Історія Української літератури. — Т. 1. — С. 186.
3. *Грушевський М.* Історія Української літератури. — Т. 1. — С. 186. та Веселовського Изискания, студ. XIV “Генварскія русаніи и готские ігри у Візантії”.
4. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. — Мюнхен: Укр. вид-во, 1966. — Т. II. — С. 151.
5. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М.: Наука, 1981. — С. 377.
6. *Килимник С.* Український рік в народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги, 1994. — Кн. II. — Т. IV. — С. 423.
7. *Ліс А.* Купальськія песні. — Мінск, 1974. — С. 36.
8. *Максимов С. В.* Нечистая, неведомая и кресная сила. — СПб., 1903. — С. 212; *Сергпутовский А.* Очерки Белоруссии: Добывание огня. — 1909. — Кн. 69. — С. 40–42; *Камінський В.* Свято Купала на Волинському Поліссі // Етнографічний вісн. — 1927. — Кн. 5. — С. 17.
9. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М.: Наука, 1981. — С. 318.
10. *Леся Українка.* Купала на Волині. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 9. — С. 12.
11. *Потебня А. А.* О купальских огнях и сродных с ними представлениях // Археологический вестн. — 1867. — Вып. 3. — С. 3.
12. *Срезневский И. О.* О языческом веровании древних славян в бессмертие души // Журн. Мин-ва народного просвещения. — 1847. — № 2. — С. 195.

13. *Шухевич В.* Гуцульщина. — Ч. 4. — С. 263.
14. *Там само.*
15. *Франко І.* Людові вірування на Підгір'ю // Етногр. зб. — Л., 1898. — С. 206.
16. *Терещенко А. В.* Быт русского народа. — СПб., 1848. — Ч. 5. — С. 79.
17. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 22.
18. *Рыбаков Б. А.* Языческое мировоззрение русского средневековья // Вопр. истории. — 1974. — С. 4.
19. *Курочкин А. В.* Растительная символика календарной обрядности украинцев / А. В. Курочкин: Обряды и обрядный фольклор. — М., 1982. — С. 153.
20. *Возняк М. С.* Народний календар із Овруччини 50 рр. ХІХ ст. в записі Михайла Пйотровського // Древліани: зб. статей та матер. з історії та культури Поліського краю. — Л., 1996. — С. 32.
21. *Протт В. Я.* Русские аграрные праздники. Опыт историко-этнографического исследования. — Л., 1963. — С. 4.
22. *Ящуржинский Х. Д.* Заметки о купальском празднике в Уманском уезде // Киевская старина. — 1890. — С. 327.
23. *Дей О. І.* Народноісенні жанри. — К., 1983. — Вип. 2. — С. 37.
24. *Максимович М. М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 100.
25. *Шухевич В.* Гуцульщина. — Л., 1904. — Ч. 4. — С. 260.
26. *Максимович М. М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 121.
27. *Толстая С. М.* Солнце играет // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. — М., 1986. — С. 9.
28. *Афанасьев А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу. — Т. 3. — С. 381–382; *Маркевич Н.* Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. — С. 14.
29. *Чубинский П. П.* Труды этнографической статистической экспедиции в Западно-Русский край. — К., 1872. — Т. 3. — С. 196.

30. *Суханов И. В.* Обычаи, традиции и приемственность поколений. — М., 1976. — Полит. лит. — С. 105.
31. *Кувеньова О.* Нев'януца краса життя // Соціалістична культура. — 1967. — С. 108–109.
32. *Климець Ю. Д.* Купальська обрядовість на Україні. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 113.
33. *Семенюк Н. В.* Слово про народне свято Івана Купала // Народна творчість та етнографія. — 1956. — № 4. — С. 118.
34. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги. — Т. 4. — С. 485.
35. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 129.
36. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — Мюнхен, 1966. — Т. II. — С. 236.
37. *Воропай О.* Звичай нашого народу. — Мюнхен, 1958. — Т. I. Репринт. — К., 1991. — С. 66–67.
38. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 130.
39. *Українська етнологія: навч. посіб. / За ред. В. Борисенко.* — К.: Либідь, 2007. — С. 297.
40. *Стишова Н., Борисенко В.* Осінні традиційні свята українського Підляшшя // Етнічна історія народів Європи. — К.: Унісерв, 2000. — Вип. 6. — С. 32.
41. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 132.
42. *Стишова Н., Борисенко В.* Осінні традиційні свята українського Підляшшя // Етнічна історія народів Європи. — К.: Унісерв, 2000. — Вип. 6. — С. 33.
43. *Шухевич В.* Гуцульщина. Матеріали до української етнології. — Т. VII. — Львів, 1904. — С. 5.
44. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Зимние праздники.* — М., 1973. — С. 10.
45. *Влад Марія.* Стрітенне. — К., 1992. — С. 98.
46. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях. — Т. II. — Вінніпег, 1959. — С. 13.

47. *Борисенко В.* Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців. — К., 2000. — С. 25.
48. *Безклубенко С.* Етнокультурологія / С. Безклубенко. — К., 2002. — С. 17.
49. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях / С. Килимник. — Вінніпег–Торонто, 1964. — Т. 1. — С. 64.
51. *Матвеева Н.* Солнцеворот: праздники, обычаи, предания. Церковно-народный месяцеслов / Н. Матвеева. — Киев, 1995. — С. 4.
52. *Шаян В.* Проблеми української віри / В. Шаян. — Лондон, 1972. — С. 20.
53. *Чубинский П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. Чубинский. — Валинь, 1872. — Т. 3. — С. 63.
54. *Суханов И. В.* Обычаи, традиции и преемственность поколений / И. В. Суханов. — М., 1976. — С. 5.
55. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. — М.: Наука, 1981. — С. 18.
56. *Сведницький А.* Великдень у подолян. Твори. — К., 1958. — С. 425.
57. *Білецький М.* Історія української літератури. — Т. 1. — Авсбург, 1947. — С. 73–74.
58. *Смоляк О.* Весняна обрядовість Західного Поділля. — Тернопіль: Астон, 2000. — С. 43.
59. *Потапенко О. І., Кузьменко В. І.* Шкільний словник українознавства. — К.: Укр. письменник, 1995. — С. 28.
60. *Народные песни* Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. — Ч. 1. Думы и думки. — М.: Издание императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском ун-те, 1878. — С. 20.
61. *Пожджук Д.* Родинні зв'язки в гуцульських народних колядках // Молодь України. — 1999. — 12 січ.
62. *Доброжанський В.* Маланчина Переберія // Буковинське Віче. — 2005. — № 102. — 1 січ.

63. *Никифорчук В.* Головна ялинка району // Радянська Гурцупщина. — 1988. — № 1. — 1 січ.
64. *Буковинські віночки.* — Вінниця: Вінницьке книжково-газетне вид-во, 1964.
65. *Чернышов А.* Современное состояние советской мифологии. — Тверь, 1992.
66. *Прокотів І.* Календарні обряди // Рукописні фонди ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. Ф. 14-3. — Оп. 36.492-г, Арк. 29.
67. *Дей О. І.* Народнописенні жанри. — К., 1983. — Вип. 2. — С. 37.
68. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Зимние праздники.* — М., 1973.
69. *Камінський В.* Свято Купайла на Волинському Поліссі // Етнографічний вісн. — 1927. — Кн. 5. — С. 17.
70. *Килимник С.* Український рік в народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги, 1994. — Кн. II. — Т. IV. — С. 423.
71. *Климець Ю. Д.* Купальська обрядовість на Україні. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 113.
72. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги. — Т. 4. — С. 485.
73. *Кувеньова О.* Нев'януча краса життя // Соціалістична культура. — 1967. — С. 108–109.
74. *Курочкин А. В.* Растительная символика календарной обрядности украинцев / А. В. Курочкин: Обряды и обрядный фольклор. — М., 1982. — С. 153.
75. *Курочкин О.* Українські новорічні обряди: Коза і Маланка. — Опішне: Укр. народознавство, 1995. — 377 с.
76. *Ліс А.* Купальськія пісні. — Мінск, 1974. — С. 36.
77. *Максимов С. В.* Нечистая, неведомая и кресная сила. — СПб., 1903. — С. 212.
78. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина. — К.: Обереги, 2002. — С. 62.

79. *Матвеева Н.* Солнцеворот: праздники, обычаи, предания. Церковно-народный месяцеслов / Н. Матвеева. — К., 1995. — С. 4.
80. *Сергпутовский А.* Очерки Белоруссии: добывание огня. — 1909. — Кн. 69. — С. 40–42;
81. *Суханов И. В.* Обычаи, традиции и преемственность поколений / И. В. Суханов. — М., 1976. — С. 5.
82. *Соколовська К. М.* Культурно-побутові ознаки сучасних українців // Персонал. — 2000. — № 3/4. — С. 124–134.
83. *Шаян В.* Проблеми української віри / В. Шаян. — Лондон, 1972. — С. 20.
84. *Шилов Ю.* Аратта за “Ведою словена” і пам’ятками трипільської культури та іншими науковими джерелами. — К.: Аратта, 2010. — С. 32–36.

На сторінках посібника висвітлюються українські народні традиції, звичаї та ритуали, пов'язані з календарно-побутовою обрядовістю, подається практичний матеріал.

Для істориків, етнографів, культурологів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

Навчальне видання

Соколовська Клавдія Михайлівна
Гоцалюк Алла Анатоліївна

ПРАКТИКУМ З УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Редактор *Ю. А. Носанчук*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*

Художнє оформлення *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 22.10.15. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 6,85. Наклад 1000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

*Свідцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП «Видавничий дім «Персонал»